

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**MUSUL'UN İNGİLİZLER TARAFINDAN
İŞGALİNİN TÜRK BASININA YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Derya AYDIN

BURSA 2006

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**MUSUL'UN İNGİLİZLER TARAFINDAN
İŞGALİNİN TÜRK BASININA YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Derya AYDIN

**Danışman
Doç. Dr. Saime YÜCEER**

BURSA 2006

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda 20034583 numaralı Derya AYDIN'nın hazırladığı "Musul'un İngilizler Tarafından İşgalinin Türk Basınına Yansımaları" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 2006 günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı	
Üye (Tez Danışmanı) Doç. Dr. Saime YÜCEER Uludağ Üniversitesi	Üye
Üye	Üye
Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Yusuf ÖZ ZÖLÜ	
	/...../ 20.....
	Enstitü Müdürü

ÖZET

Yazar	: Derya AYDIN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Tarih
Bilim Dalı	: Cumhuriyet Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: IX + 188
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2006
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Saim YÜCEER

MUSUL'UN İNGİLİZLER TARAFINDAN İŞGALİNİN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Bu araştırmanın amacı, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla başlayan Musul'un işgal sürecinin 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede, basına yansıyan haberlerle birlikte ele almaktır.

Bu çalışma yapılırken daha önce yapılan araştırmalar ve anılar ışığında; Ankara Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nde, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nde çalışılarak bazı belgelerin fotokopisi alındı ve transkribe edilerek değerlendirildi.

Ankara Milli Kütüphanesi'nde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi'nde ve İstanbul'daki Atatürk (Belediye) Kütüphanesi'nde yapılan araştırmalar ile 1918-1920 arası Türk Basınında çıkan gazeteler taranarak konumuza ışık tutması sağlandı.

Birinci Bölüm'de, Musul topraklarının tarihi ile, coğrafi yapısı üç başlık altında ele alındı.

İkinci Bölüm'de, büyük Devletlerin Musul üzerindeki çıkarları ve yapılan gizli antlaşmalar incelendi.

Üçüncü Bölüm'de, İngiltere'nin Musul'u işgali ve Misak-i Milli kararları irdelendi.

Dördüncü Bölüm'de de Musul'un işgalinden Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan olaylar ele alındı.

Bu araştırma sonucunda; İngiltere Mondros Ateşkes Antlaşmasını ihlal ederek 7. maddeye dayanarak Musul topraklarını 10 Kasım 1918'de işgal ettiği ve bu durumun Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu görülmüştür. Bu işgale Türk Basını tepki gösterirken, İstanbul Hükümeti kayıtsız kalmıştır.

Anahtar Sözcükler

Musul	Mondros Mütarekesi	Ali İhsan SABİS	6. Ordu
Petrol	Irak Cephesi	Ortadoğu	Misak-ı Milli

ABSTRACT			
Author	: Derya AYDIN		
University	: Uludağ University		
Parent Science	: History		
Area	: Republican Period		
Type of theses	: M.A		
Number of Pages	: IX + 188		
Date of Graduation	: / / 2006		
Adviser	: Doç. Dr. Saime YÜCEER		
REFLECTIONS OF BRITISH OCCUPATION OF MUSUL IN TURKISH PRESS			
The main goal of this research is to evaluate the reflections of British occupation of Musul in Turkish press till the Treaty of Sevr in August 10, 1920. During this research, I have collected and evaluated relevant archival sources from Prime Ministry Ottoman and Republican Archives in Ankara and ATASE . My main guide during his evaluation period were contemporary researches. I have also worked in the National Library in Ankara, Library of Turkish Grand National Assembly and in Atatürk Library in İstanbul and surveyed the Turkish Press of 1918-1920 period. First chapter consists of three main parts and focused on the history of Musul and its demographic features. In the second chapter of my research I evaluated the interests of great powers on Musul and secret treaties. Main purpose of the third chapter is British occupation of Musul and Misak-ı Milli. I have reconsidered events occurring between the occupation of Musul to Treaty of Sevres in the fourth chapter. My main findings are as follows: On the contrary of Misak-ı milli tenets, British forces occupied Musul depending upon the 7th article of Mondros Armistice. While Turkish press protesting the occupation, İstanbul government chose to stay silent.			
Key Words			
Musul, Mousul	Mondros Armistice	Ali İhsan SABİS	6th Army
Oil	Iraqi Front	Middle East	Misak-ı Milli

ÖNSÖZ

21. yüzyılın başlarında büyük devletlerin çıkar çatışmalarının yaşandığı Ortadoğu ve Irak toprakları, araştırmanın konusu olan 1918-1920 döneminde de aynı durumdaydı.

Bu bölgede bulunan zengin petrol yatakları her dönem süper güçlerin iştahını kabartmış ve onları bu enerji kaynağını elde etme çabasına itmiştir. Böyle olunca da bu bölgede gizli paylaşımların, entrikaların ve kaosun önüne geçilememiştir.

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkmış ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Bu mütareke ile İtilaf Devletleri 7.maddeyi ileri sürerek daha önce gizli antlaşmalarla paylaştıkları şekilde işgallere başlamışlardı. Haksız yere işgal edilen yerlerden biriside Musul toprakları idi. Çünkü İngiltere Musul'u Mütarekenin imzalanmasından sonra 10 Kasım 1918 de ele geçirmişti.

Bu araştırmanın amacı, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla başlayan Musul'un işgal sürecinin 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen sürede, basına yansıyan haberlerle birlikte ele almaktır.

Birinci Bölüm'de, Musul topraklarının Osmanlı döneminden önce ve Osmanlılar dönemindeki tarihi ile, coğrafi yapısı, yer altı ve yer üstü kaynakları ve nüfus yapısı üç başlık altında ele alınmaya çalışıldı.

İkinci Bölüm'de, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarları ve bu doğrultuda yaptıkları gizli antlaşmalar ile Musul topraklarının Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki durumu incelenerek konumuza bir zemin oluşturuldu.

Üçüncü Bölüm'de, Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'nın sonunda 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasıyla birlikte başlayan işgaller ve Musul topraklarının işgali sürecinin Türk basınına nasıl yansıdığı ve Misak-ı Milli'ye göre Musul'un durumu irdelenmeye çalışıldı.

Dördüncü Bölüm'de de Musul'un işgalinden sonra meydana gelen gelişmeler, Türk ordusunun Musul'u boşaltması süreci, İstanbul'un işgali, San Remo Konferansı ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan olaylar ele alındı.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL BÖLGESİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

A-Musul Bölgesinin Tarihi.....	10
1- Osmanlılar Dönemine Kadar Bölgenin Tarihi.....	10
2- Osmanlıların Hakimiyetinde Musul Sancağı.....	13
B-Musul'un Coğrafi Yapısı.....	15
1-Cezire Bölgesi.....	15
2-Dağ Bölgesi.....	15
3-Jeopolitik Önemi.....	16
4-Yeraltı ve Yerüstü Kaynakları.....	18
a-Petrol.....	18
b-Diğer Kaynaklar.....	24
5-Musul'un Nüfus Yapısı.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK DEVLETLERİN MUSUL ÜZERİNDEKİ ÇIKARLARI VE YAPILAN GİZLİ ANTLAŞMALAR

A-Büyük Devletlerin Musul Üzerindeki Çıkarları.....	32
1-İngiltere.....	32
2-Almanya.....	43
3-Fransa.....	53
B-Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Musul Toprakları.....	56
C-Büyük Devletlerin Yapılan Gizli Antlaşmalarla Osmanlı Topraklarını Paylaşmaları.....	63
1-İstanbul Antlaşması.....	63
2-Londra Antlaşması.....	65
3-Sykes-Picot Antlaşması.....	66
4-Saint-Jean-de Maurienne Antlaşması.....	69

D-Paris Barış Konferansı.....	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN MUSUL’U İŞGALİ VE MİSAK-I MİLLİ KARARLARI

A- Musul’un İngilizler Tarafından İşgalinin Türk Basınına Yansımaları	73
B- Misak-ı Milli Kararlarına Göre Musul Vilayeti’nin Durumu.....	100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI’NIN İMZALANMASINA KADAR GEÇEN SÜREÇTE MUSUL SORUNU

A- 6. Ordu’nun Musul’u Boşaltması Süreci ve Ali İhsan Paşa’nın Tutuklanması.....	112
B- İstanbul’un İşgalinden Sevr Barış Antlaşması’nın İmzalanmasına Kadar Geçen Dönemde Musul Sorunu.....	127
SONUÇ.....	143
BİBLİYOGRAFYA.....	146

EKLER

ARŞİV BELGELERİ.....	154
GAZETELER.....	163
HARİTALAR.....	178
FOTOĞRAFLAR.....	184
ÖZGEÇMİŞ.....	188

KISALTMALAR

Kısaltma

a.e.
a.g.e.
a.g.m
AÜSBF.
BCA.
Bkz.
BOA.
c.
çev.
DH.KMS.
ds.
Gn.Kur. ATASE.
İ.A.
kls.
MEB
MKİAB.
nr./no.
s.
s.s.
sy.
TBMM
TBMM ZC.
TBMM GCZ.
TTK.
Y.A.
yay.
yay.hz.

Bibliyografik Bilgi

Aynı eser
Adı geçen eser
Adı geçen makale
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bakınız
Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Cilt
Çeviren
Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus
Dosya
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
İslam Ansiklopedisi
Klasör
Milli Eğitim Bakanlığı
Musul Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri
Numara
sayfa
sayfa sayısı
Sayı
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
Türk Tarih Kurumu
Yıldız Arşivi
Yayınevi, Yayını
Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Uygarlık, Ortadoğu'nun göbeğinde Dicle, Fırat ve Nil Nehirleri'nin yataklarında yani insanoğlunun verimli topraklara ve suya sahip olduğu yerlerde başlamış, edebiyatın, sanatın, bilimin, ve hukukun doğuşuna da tanıklık etmiştir. Ortadoğu, ülkelerin, benzer coğrafi özellikleri paylaştıkları yada birbirlerinden çok uzak yerleştirilmedikleri “Batı Avrupa” yada “Balkanlar” gibi bir coğrafi birim değildir. Ortadoğu “Batı Avrupa” gibi sıkıca kenetlenmiş, hükümet sistemleri, kültür ve tüm toplumsal beklenti düzeylerinde modernleşme gibi ortak siyasal özellikleri paylaşan devletlerin oluşturduğu siyasi olarak bütün bir birimde değildir. Tam tersine, Ortadoğu'da Yenilikçi ve Muhafazakar Monarşiler olduğu gibi, Demokratik ve Totaliter rejimlere sahip “Cumhuriyetler” vardır. Ortadoğu ekonomik bir birimde değildir. Bir tarafta petrol zengini ve petrol fakiri ülkeler, diğer tarafta gelişmiş ve geri kalmış alt yapılara sahip ülkeler yan yana yer alırlar. Bununla birlikte kültürel ve etnik açıdan bakıldığında din olarak, İslam ve ulus olarak Araplar baskındır¹.

Ortadoğu bölgesinin en geniş kapsamıyla tanımlandığı zaman batıda Fas'tan başlayarak, doğuda Afganistan ve Pakistan'a hatta Hindistan'a, kuzeyde Türkiye'den, güneyde Habeşistan'a kadar uzanan bir alanı içine aldığı görülmektedir².

Ortadoğu tarihin başlangıcından beri stratejik önem taşıyan üç kıtanın arasında kara köprüsü oluşturan imparatorlukların yayılım rotası sayılan bir yerdir. Zaten kilit mevki sayılan bu yere 1869 da bir de Süveyş Kanalı eklenmiş daha kısa deniz rotalarına izin vermiş, daha sonra ki dönemde de bölgede kıtalar arası uçuşlar için iniş ve transit hakları sağlanmıştır. Bölge aynı zamanda dünyanın en büyük ve tek petrol rezervidir. Kanıtlanmış Dünya rezervlerinin % 70'ine sahiptir ve Dünya üretiminin %34' ü buradan gelmektedir. Ortadoğu savunmasının önemi bu stratejik faktörlerin benzersiz bileşiminden kaynaklanmaktadır³.

¹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yay., Ankara 1998, s. 213.

² Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s.1.

³ George McGHEE, *ABD-Türkiye - Nato-Ortadoğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yay., Ankara 1992, s. 24.

İşte bu kadar önemli bir coğrafya da bulunan Musul şehri, hem zengin petrol yataklarına sahip olması aynı zamanda önemli bir su yolu üzerinde bulunmasından dolayı her zaman önemini korumuştur. 20. yy. başlarında Musul Vilayeti'ne bağlı Kerkük Kazası'nda Kaymakam olan Esseyid İsmail, dönemin Sadrazamına yazdığı mektubunda, Musul'un son derece zengin bir araziye sahip bulunduğunu, Dicle Nehri'nin önemli bir su yolu olduğunu belirtiyordu⁴.

Musul bölgesini içine alan Mezopotamya topraklarını stratejik olarak önemli kılan bir diğer hususta çeşitli ulaşım yolları üzerinde bulunmasıdır. Arabistan Yarımadası ve Doğu Akdeniz ülkelerini karadan Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yolların üzerinde bulunması Mezopotamya'ya ayrı bir önem katmıştır⁵.

1358 yılında şehri ziyaret etmiş olan İbn Havkal burayı verimli topraklar ortasında, güzel bir şehir diye tarif eder. Musul ismini, bu mevkide nehrin müteaddit kollarının bir tek yatakta akmak üzere birleşmiş olması keyfiyetinden almaktadır. Şehir, vadi zeminindeki alçak düzlüğe doğru bir çıkıntı teşkil etmek üzere nehre hakim bulunan batıdaki bozkır yaylası üstünde ve Dicle kenarında kurulmuş bulunmaktadır; surların hemen karşısındaki ocaklardan inşaat için kullanılan alçı çıkartılmaktadır⁶.

Musul Vilayeti, iklim ve öteki koşullar bakımından Anadolu'ya eş bir görünüştedir. Anadolu'yu, Suriye'yi ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğundan, Güney Anadolu'nun İran'la ve Suriye ile ulaşımında çok büyük bir önemdedir. Bu bölge, Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından daha da önemlidir; çünkü, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü, Diyarbakır'ı, Urfa'yı, Bitlis'i, Siirt'i ve bu gibi şehirleri birbirine bağlayan yollar da burada birbirine kavuşmaktadır⁷.

⁴ Müeyyet Ezmen, "Musul Vilayetindeki Türk Aşiretlerinin Durumu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 36, İstanbul 2000, s. 47-48.

⁵ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., No:123, Ankara 1992, s. 2.

⁶ E.Honigmann, "Musul" *İ.A.*, c. 8, MEB. Yay., İstanbul 1960, s. 741.

⁷ Seha L. Meray - Osman Olcay, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler*, Yapı Kredi Yay., Takım I, c. 1, Kitap I, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. 352.

Osmanlı ve Selçuklu Devletleri'nden çok önce, Musul ile Bağdat'ın kuzeyine kadar olan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur. Abbasi Halifelerinin zamanında, bu ülkeler Türk valilerinin, Türk askerlerinin ve Türk halkının elinde bulunmuştur⁸. Abbasi Devleti'nde 9. yy.da vali olarak görevlendirilen pek çok Türk soylu idareciye rastlanır. Abbasilerin uç bölgesi tabir ettikleri sınır boyu valileri genellikle Türklerden seçilmiştir. Musul da bu dönemde Türk valiler tarafından idare edilen bölgeler arasında yer almaktadır⁹.

Musul bölgesi Selçuklulardan sonra, Erbil Atabeyliğinin, Artukoğulları Beyliğinin, Karakoyunlu ve Safavi Devleti'nin egemenliğinde kalmış, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nden sonra 1514 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti idaresindeki Musul Vilayeti, doğuda İran, kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep Vilayetleri ve Zor Sancağı ile çevrelenmişti¹⁰.

İran ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman meydana gelen savaşlar sonunda Musul Eyaleti'nin sınırlarında değişiklikler olduğu görülmüş ve 1850 yılında Musul, eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülerek Bağdat Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1878 yılında yapılan düzenleme ile Musul tekrar vilayet şekline dönüştürülmüştür. 1895 yılında yapılan düzenleme ile Musul Vilayeti; Musul, Kerkük ve Süleymaniye olmak üzere üç sancağa ayrılmıştır¹¹.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu çöktüğünde, Türkler Ortadoğu'da silinmez izler bırakmış durumdaydı. Avrupa sömürgeciliği Ortadoğu'ya tıpkı Afrika'ya, güney ve Doğu Asya'ya Dünya'nın Sanayi Devrimi'ni yaşamış ve Sanayi Devrimi'nden bu yana Avrupa'nın kaydettiği ilerlemeyi paylaşmış olan başka ülkelere olduğu gibi 19.yy.ın başında girdi.

Ortadoğu coğrafyasının sahip olduğu petrol yataklarına bağlı olarak artan jeostratejik konumu, Sanayi İnkılabı sonrası hammadde arama yarışına giren

⁸ Meray-Olcay, a.g.e., s. 352.

⁹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 50.

¹⁰ Besim Darkot, "Musul", *İ. A.*, c. 8, MEB. Yay., İstanbul 1960, s. 742.

¹¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Musul - Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri(1525-1919)* (MKİAB), Yayın No: 11, Ankara 1993, s. 4.

Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin denetiminde bulunan Musul coğrafyasına göz dikmeleriyle neticelenen yeni gelişmelere, yeni olaylara zemin hazırlamıştır. Ortadoğu'nun petrol kaynaklarına sahip olmak isteyen İngiltere, bu bölgeye yönelik politikasını çok yönlü olarak ortaya koymuştur¹².

1798'de Napolyon'un Avrupa'ya egemen olma çabasının bir parçası olarak Mısır'ı işgal etmesinden başlayarak bu en önemli Ortadoğu Devleti giderek bu Ortadoğu'daki güç mücadelesine doğru daha fazla çekilmeye başladı. 1801'den sonra İngilizlerin Mısır'a ilgisi büyük ölçüde arttı. Daha sonra İngilizler, Süveyş Kanalı Şirketi'nin en büyük hissedarı oldular. İngilizler, 19.yy. başından itibaren Ortadoğu'ya özel bir ilgi göstermeye başlamışlardı. Bunun da nedeni bu bölgenin, Hindistan'a giden denizyolunu açık tutmak açısından çok stratejik bir yerde bulunmasıydı. Hindistan, İngiltere'nin en önemli ve en zengin sömürgesiydi¹³.

Hindistan'ı teşkilatlandırmak ve istismar etmek ve birde güvenliğini sağlamak gerekiyordu. Hindistan istikametinde İngiliz menfaatlerini tehdit edecek büyük devlet Rusya idi. Çünkü onunda bir Orta Asya ve Uzak Doğu politikası vardı. Halbuki Rusya, Osmanlı Devleti'nin amansız düşmanı bulunuyordu. İngiltere ile Türkleri yaklaştıran bu Rus tehlikesi idi. 1839'da devlet adamlarından Clatham: "*Osmanlı Devleti'nin yaşamakta devam etmesinin, İngiltere için hayati bir zaruret olduğunu kabul etmeyen kimse ile ben konuşmam*" demişti¹⁴.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların Batıda İstanbul, Doğu'da ise Erzurum kapılarına kadar ilerlediklerini gören İngiltere Osmanlı Devleti'nin bir daha herhangi bir Rus saldırısına karşı koyabileceğinden şüpheliydi. Hindistan yolunu garanti altına almak için önce Kıbrıs ve Mısır'a yerleşecek, sonra da Osmanlı siyasetini yeniden gözden geçirmeye başlayacaktı. Bu dönemde Alman nüfuzu Osmanlı Devleti üzerinde giderek artmaya başlamıştı¹⁵.

Almanya 19. yy.ın son çeyreğinde Berlin-Bağdat Demiryolu hattı projesini gündeme getirerek bu hammadde kaynaklarına bir an önce ulaşmak için gayret sarf

¹² Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri(1921-1923) " *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sy. 49, Ankara 2000, s. 50

¹³ McGHEE, a.g.e, s. 27.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 6, TTK. Yay. Ankara 1995, s. 16.

¹⁵ Öke, a.g.e., s. 2.

etmiş, bu durum kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa'nın da bu yarışa katılmaları sonucunu doğurmuştur¹⁶.

Berlin-Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen Almanya ağırlıklı "Anadolu Demiryolu Şirketi", 1888'de aldığı imtiyazla, hattın geçtiği arazide bulunabilecek ham madde kaynaklarını çıkarma ve işletme yetkisini de almıştı¹⁷.

II. Abdülhamit, İngiltere de öğrenim görmüş olan İstanbullu bir Ermeni tüccarın oğlu olan Kalust Serkis Gülbekyan'ı Musul Vilayeti'ne göndererek bölgede araştırma yapmasını istemiştir. Gülbekyan, yaptığı araştırmanın sonuçlarını 1890 yılı başlarında Osmanlı Madenler Bakanlığı'na bildirir. Yapılan araştırmaya göre, Musul ve Bağdat Vilayeti hudutlarında zengin petrol yatakları bulunmaktadır. Bölgedeki zengin petrol yatakları birer birer tespit edilince, II. Abdülhamit 1890 yılında yayımladığı ve 1898 yılında da tekrarladığı fermanlarla Musul ve Bağdat Vilayetlerindeki petrol bölgelerini içine alan yerleri Hazine-i Hassa'ya bağlamış, yani padişahın şahsi arazisi olduğunu ilan etmiştir¹⁸.

Emperyalist Avrupa ülkeleri petrol kaynaklarına sahip olmak amacıyla bölgeye yönelik politikalarını uygularken, her zaman etnik kimlikleri ön plana çıkarmaya gayret göstermişlerdir. Batılı Devletlerin Oryantalistleri bölgede uzun yıllar hakim unsur olarak kalmış bulunan Türkleri bir kenara iterek Kürtlerin, Arapların, Süryani, Keldani ve Asurilerle, Nasturilerin koruyuculuğuna soyunmuşlardır. Hatta bölgedeki faaliyetleri sırasında devlet merkezlerine yazdıkları raporlarla neredeyse Musul Vilayeti'nde Türklerin varlığından hiç söz etmemişlerdir¹⁹.

Osmanlı Devleti egemenliğinde uzun yıllar yaşamış olan ve devletin hakim unsuru olan Türkler tarafından "kavm-i necip: seçkin millet" olarak adlandırılan Araplar, 19. yy.da atılan ayrılıkçılık tohumlarının yeşermesi ile birlikte 20. yy. başlarında bağımsızlık mücadelesine giriştiler. Özellikle II. Meşrutiyet ortamında Arap bağımsızlık hareketi daha da yaygınlaştı. İngiltere, Ortadoğu coğrafyasında

¹⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yay., İstanbul 1983, s.21.

¹⁷ "Petro-Strateji", Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1996, s. 31.

¹⁸ Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul 1983, s. 12.

¹⁹ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2003, s. 7-8.

önemli bir nüfusa sahip olan Arapları kendine bağlamak amacıyla 1915'te Mekke Şerifi Hüseyin ile çeşitli alanlarda birçok anlaşma imzaladı. Şerif Hüseyin'e her türlü destek vaadinde bulundu. Böylece Şerif Hüseyin, Osmanlı idaresine karşı İngiltere tarafından isyana hazırlandı. İngiliz propagandası ile sadece yönetici konumunda olan Araplar değil, halk kesimi de Türklere karşı kışkırtıldı. Dağıtılan beyannamelerde Türklere duyulan güveni sarsıcı ifadeler kullanıldı. Araplar uzun yıllar huzur içinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik edildi. Bu propaganda faaliyetleri I. Dünya Savaşı boyunca devam etti²⁰.

İngiltere için Musul toprakları “*Yukarı Mezopotamya*” illeriydi. Dolayısıyla buralar kurulması düşünülen Kürdistan Devleti'nin güneyini oluşturmaktaydı. İngiltere'ye göre Kürdistan Devleti'nin sınırları Anadolu'ya kadar uzanmaktaydı. Bazı oryantalist çevrelerce bu sırada Kürtlere duyulan ilgi, bir hayranlık derecesine ulaşmıştı²¹.

Oysa ki Kürt halkı, Musul'da yaşayan diğer halklarla beraber böyle bir ayrılmaya engel olmak için tüm fedakarlıklara hazırdılar. Bu kararlılıklarını Mondros'un imzalanmasından sonra gerçekleşen olaylarla göstermişlerdir²².

İngiltere ve Almanya Ortadoğu'ya yönelik politikalarında Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bu bölgenin kaynaklarına sahip olmak için ellerinden gelen her türlü yola başvurmuşlardır²³.

1914 yılında İngilizler 6 Kasım'da Basra Körfezi'ndeki Fav'a çıkartma yapmışlardı. 1915 yılında Irak Cephesi'nde, Haziran başından General Townshend komutasındaki İngiliz ileri hareketi Bağdat'a doğru yönelmiş ve Eylül sonunda Kutulamare'yi ele geçirmiştir. Ancak bu kasabaya karşı girişilen Türk saldırısı da sonuçsuz kalmıştır²⁴.

I. Dünya Savaşı ile İtilaf Devletleri Musul üzerindeki siyasi emelleri Irak Cephesi'nin açılmasına neden olmuştur. Savaşla birlikte Hindistan'dan gönderilen

²⁰ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 9.

²¹ Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay: 87, Ankara 1988, s. 6.

²² Meray-Olcay, a.g.e. , s. 349.

²³ İsrail Kurtcephe, *Atatürk Döneminde Türk Dış Politikasında Musul Sorunu*, Kara Harp Okulu Yay., Ankara 1998, s. 1.

²⁴ *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Türkiye Tarihi , c. 4, Cem Yay., 5. Baskı, İstanbul 1997, s. 46.

İngiliz kuvvetleri Basra'ya çıkarak kuzeye doğru ilerlediler. Bölgede bulunan Türk Ordusu savaşın ilk aylarında pek varlık gösteremedi. Ancak takviye edildikten sonra Türk Ordusu İngilizleri durdurabildi. Halil (Kut) Paşa komutasındaki Türk ordusu Selman-ı Pak'ta İngilizleri yenilgiye uğrattı, ileri harekate geçerek Kut'u aldı. Irak'taki Türk egemenliği yeniden güçlendi. Haziran 1916'da başlayan Arap isyanı bölgedeki dengeyi İngiltere lehine değiştirdi. Arapların isyanı İngilizlerin işine gelmiş, kuzeye doğru ilerleyerek, Bağdat'a doğru yaklaşmışlardır. 11 Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesi İngilizlere Musul yolunu açmıştır²⁵.

1917 yılında Irak Cephesi'nde, İngiliz saldırısı Şubat sonunda Kutulamare'nin yeniden alınmasıyla başarıya ulaşmış, ertesi ayda direnmesiz Bağdat düşmüştür. Kuzey İran'dan gelen Rus ordusunun o yaz devrim nedeniyle çözülmeye karşı İngilizler Musul dışında bütün Irak'ı ele geçirmişlerdir. Bir önceki yıl, İngilizlerin Necd hükümdarı Abdülaziz İbn Sud'u bir anlaşmayla pasifize edip, Hicaz Şerifi Hüseyin'i Osmanlılara karşı ayaklandırmaları, 1917'de büyük bir sorun haline gelmiştir. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal, bir gerilla ordusu halinde örgütlediği bedevileriyle Hicaz'da ayrılmacı Arap ulusçuluğunun vurucu gücü olarak İngiliz çıkarlarına hizmet etmiştir. Osmanlı Genelkurmayı İngiliz ilerlemesini durdurmak için, Alman Generali Von Falkenhayn'ın komutası altında Yıldırım Ordusu (7. Ordu) adıyla bir seçme birlik hazırlayarak Suriye'deki 4. Ordu'nun yanına göndermiştir. Aralarında çok sayıda Alman subay ve askerlerinin de bulunduğu Yıldırım'ın 14. Tümeni, 1917 Mart ayında Gazze' de İngiliz Ordusunu yenmiş, fakat düşmanın yavaş yavaş ilerlemesini durduramamıştır.

1918 yılında Osmanlı Genelkurmay'ı yeni bir plan yapmıştır. Buna göre, Musul'un güneyindeki 6. Ordu'nun başına en yetenekli komutanlardan Ali İhsan (Sabis) Paşa getirilmiş ve kendisinden İngilizler'i burada durdurması istenmiştir²⁶.

Mütareke imzalandığında Irak'taki İngiliz kuvvetleri Musul'un güney kısımlarında bulunmaktaydı. Bu bölgede bulunan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa İngiliz ordusunun 4 Kasım 1918 de ileri harekate geçmesi üzerine; "Mütareke

²⁵ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 13.

²⁶ *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Türkiye Tarihi ,c. 4, s. 46-49.

imzalanmış olduğundan ileri hareketin doğru olmadığını, mütarekeyi ihlal ettiklerini,yeniden savaşın başlayabileceğini” söylemesine rağmen, Irak’taki İngiliz Komutanı Marshall Mütarekenin 7. Maddesini ileri sürmüş; İstanbul’daki Harbiye Nezareti de, “Mütarekenin bozulmasına meydan vermemek için” Musul şehrini terk etme talimatı vermiştir. Böylece İngilizler 10 Kasım 1918 günü Musul’u ele geçirmişlerdir²⁷.

Bu araştırmada 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile başlayan Musul’un işgalinin, 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması’nın imzalanmasına kadar geçen süreci ele alınmaya çalışıldı. Bu çalışma yapılırken daha önce yapılan araştırmalar ve anılar ışığında; Ankara Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi’nde, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ilgili belgelere ulaşılarak değerlendirildi.

Ayrıca Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi’nde çalışıldı.

Ankara Milli Kütüphanesi’nde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi’nde ve İstanbul’daki Atatürk (Belediye) Kütüphanesi’nde yapılan araştırmalar ile 1918-1920 arası Türk Basınında çıkan gazeteler taranarak konumuza ışık tutması sağlandı.Yapılan bu çalışmalarda; Albayrak, Atı, Hadisat, Hakimiyet-i Milliye, İrade-i Milliye, İkdam, İleri, Peyam-ı Sabah, Takvim-i Vekayi, Tasvir-i Efkâr, Vakit, Yeni Gün gazetelerinde çıkan haberler değerlendirildi. Gazetelerin sürekli olarak çıkmamış olması, birçok sayılarının kayıp yada okunamayacak durumda olması, saklanma koşullarının olumsuzluğu ve araştırmacıların çalışmasına uygun gerek ortam ve gerekse teknolojiye uyumlu makinelerin olmamasından dolayı pek çok zorlukla karşılaşmıştır.

“Musul’un İngilizler Tarafından İşgalinin Türk Basınına Yansımaları ” konulu tez çalışması ile amacım bu dönemde gerçekleşen olayları basının gösterdiği tepki açısından değerlendirebilmek ve tarih bilimine küçük de olsa katkıda bulunabilmek

²⁷ Fahir Armaoğlu, “Lozan Konferansı ve Musul Sorunu”*Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Sorunu*, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası’nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 111.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL BÖLGESİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

A- Musul Bölgesinin Tarihi

1-Osmanlılar Dönemine Kadar Bölgenin Tarihi

Musul, Ortadoğu'nun önemli bir noktasında yer alması sebebiyle çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin buluştuğu bir bölge olmuştur. İnsanlık tarihinin ilk yazılı belgeleri bu bölgede ortaya çıkarılmış, insanların kalabalıktan teşkilatlı topluma geçişte oluşturdukları bilgiler ilk olarak yine bu bölgede meydana gelmiştir.

Milattan önceki yıllarda Musul bölgesinin de içinde bulunduğu "Mezopotamya" üzerinde çok önemli uygarlıklar kurulduğu bilinmektedir. Bunların en önemlileri "Asur" ve "Babil" uygarlıklarıdır.

Asur Devleti'nin merkezi olan Ninova; Dicle nehrinin karşısında ve doğu yönünde, Musul'un yanı başındadır. Asur Devleti yaklaşık 1300 yıl bu bölgede varlığını sürdürmüştür. Asurlulardan sonra Babil Devleti'nin bölgeye tamamıyla hakim olduğu görülmektedir. Fakat Babil'in hakimiyeti Pers tecavüzleri karşısında uzun sürmemiş ve Musul-Kerkük bölgesi Perslilerin eline geçtikten sonra buraya çok kalabalık şekilde Pers nüfusu iskan ettirilmiştir. İskender'in işgaline de maruz kalan Musul bölgesi ahalisi, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dine yöneldi. Hıristiyanlığın nüfuz etmiş olduğu Musul, 2. yy.ın başından itibaren Asurluların dini merkezi olan Ninova'nın yerini aldı²⁸.

Halife Hz. Ömer zamanında Medine Devleti'nin sınırları Arabistan dışına taşmış ve Anadolu'ya kadar seferler düzenlenmiştir. Hz. Ömer'in komutanlarından Utba b. Farkat komutasında Dicle-Fırat havzasına yapılan seferler neticesinde 642 tarihinde Musul fetholunduğu gibi yine aynı sene içinde İyaz b. Ganem komutasındaki Müslümanlar Kerkük ve civarını ele geçirdiler. Müslümanlar ahaliye baskı yapmayıp isteyenlerin istedikleri yere göç edebilecekleri veya isterlerse bölgede kalabilecekleri hususunda serbestlik tanıdılar. Musul'un yönetimine tayin edilen Harsama, buraya Arapları yerleştirip onlara ev ve toprak

²⁸ MKİAB., s. 15.

vererek Musul'u askeri bir şehir haline getirdi. Daha sonra bir süre Emevilerin yönetimi altında kalan Musul, Emevi Halifesi II. Mervan'ın Mısır'da öldürülmesi ve Ebu'l-Abbas Abdullah'ın halife seçilmesi ile Abbasi Devleti'nin kurulması (750) üzerine bu devletin hakimiyeti altına girdi. Abbasilerden sonra Musul bölgesinde 929-996 tarihleri arasında Hemdaniler, 996-1096 yılları arasında da Ukaylilerin hüküm sürdüğü görülmektedir²⁹.

884'te Suriye ve Irak bölgesi tamamen Tuluni Devleti'nin hakimiyet sahası içindeydi. Doğudan hızla batıya doğru genişleyen Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey, Horasan'dan Bağdat'a gitmiş ve burada iken Musul bölgesini almıştır.

Tuğrul Bey, 1057 senesinde halifenin kızıyla evlendi ve kendisine yedi kat hil'at giydirilerek zaptettiği yerlerde "saltanat hukuku hariç" olmak üzere istediği gibi hüküm sürmesine müsaade eden bir ferman ve "Sultanü'l-meşrik ve'l-mağrib" unvanı verildi ve aynı yıl Musul'un idaresini İbrahim Yımal'a bıraktı. İbrahim Yımal çok geçmeden isyan etti. Tuğrul Bey bunun üzerine İbrahim'i yakalattı (1060)³⁰.

Tuğrul Bey'in vefatıyla Büyük Selçuklu tahtına oturan Alparslan'ın 1079' da katledilerek şehit olması üzerine yerine geçen oğlu Melikşah, Mervanî Devleti üzerine çıktığı seferde, Musul'u almıştı.

Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadeleleri, Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un Rey'de yapılan savaş esnasında öldürülmesiyle son buldu ve Berkıyaruk Büyük Selçuklu tahtına oturdu (1095).

Sultan Berkıyaruk Musul emiri olarak Kürboğa'yı tayin etti. Kürboğa'nın emirliği Berkıyaruk tarafından Haçlılar üzerine seferle vazifelendirilmesi ile daha da önem kazanmıştır. Haçlılara karşı başarılı olamayınca, Kürboğa kuvvetlerini Musul'a çekmek zorunda kaldı ve Haçlılar bundan sonra Kudüs'e kadar ilerleyerek burayı işgal ettiler (1099).

Berkıyaruk'un ölümünden sonra Muhammed Tapar, Bağdat üzerine yürüyerek Selçuklu Sultanlığı'nı ele geçirdi ve Musul'un idaresini Emir Çavlı Sakavu'ya verdi. Bunun üzerine Musul ileri gelenleri Çökürmüş'ün oğlu Zengi'yi

²⁹ E.Honigmann, "Musul" *İ.A.*, c. 8, MEB.Yay., İstanbul 1960, s. 739.

³⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995, s.244.

Musul hakimliğine getirdikten sonra Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a haber göndererek Musul'u teslim edeceklerini bildirdiler.

Çavlı ile I. Kılıçarslan Habur'da karşılaştılar, Kılıçarslan'ın Habur nehrinde boğulmasıyla (1107) Çavlı Musul'a gelerek idareyi ele aldı; ancak hakimiyeti uzun sürmedi. Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine tahta geçen Sencer, Büyük Selçuklu Sultanlığı için mücadele ettiği Mahmud'u damat edinerek "Sultan" unvanıyla devletin batı kısmını idaresine verdi. Böylece kendisinin de "Sultan-ı Azam" unvanıyla tahta oturmasıyla "Irak Selçuklu Devleti" ihdas edilmiş oluyordu (1118)³¹.

Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul'un ölümü ile tahta Mesud oturdu. Tuğrul'un ölümü ile Irak Selçukluları tahtına geçen Mesud'a karşı Abbasi Halifesi Müsterşid ve daha sonraki Halife Raşid'in oluşturdukları ittifaklar neticesiz kaldı. Sultan Mesud'un 1152'de ölmesi üzerine Irak Selçukluları tahtına Melikşah b. Mahmud oturdu. Fakat onu sultanlık için yetersiz bulan emirler kardeşi Muhammed'i sultan ilan ettiler³².

1401 senesine doğru Musul'a Hüseyin Bey isimli bir naip bırakan Timur, Suriye ve Anadolu seferlerine iştirak ederek, takdirini kazanmış bulunan Akkoyunlu Devleti kurucusu Kara Yülük Osman'a Diyarbakır eyaletini vermiş idi ki, birkaç defa tekrarlanan çetin muhasaralardan sonra, nihayet 811 (1408-1409) de Mardinli Artukoğullarından Kara Yülük, Musul'a hakim olmakta da gecikmedi. Akkoyunlular'ın 16. yy.ın başlarına kadar sürmüş olan saltanatları devamınca, hanedanın uzak yakın fertleri arasında didişmeler eksik olmamış ve bilhassa Uzun Hasan'dan sonra bu mücadele büsbütün şiddetlenmiş ve Musul havalisi bundan zarar görmüştür.

Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Çaldıran Seferi'nden sonra Safevi hakimiyeti sarsıldı ve Musul'da Osmanlı hakimiyeti başladı³³.

Çaldıran Savaşı ve zaferinden sonra İran'a tabi bir çok Kürt ve Türkmen boylarının itaat altına alınmasını sağlamak için İdris-i Bitlisi, Musul bölgesine gönderilmiş ve buradaki beyler taltif yolu ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı.

³¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yay., İstanbul 1971, s.95.

³² Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1993, s.116.

³³ Darkot, "a.g.m." s. 741.

Diğer taraftan Şah İsmail'in Diyarbakır'ı almak için vazifelendirdiği Kara Han ile gönderilen Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Koçhisar yakınında yapılan savaşta galip gelerek İran kuvvetlerinin tamamen bölgeden çekilmesini sağlamış, bir çok kale ile Sincar, Musul ve Urfa'yı Osmanlı topraklarına katmıştı (1516). Musul'un eyalet haline getirilmesi Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 Bağdat seferinden sonra olmuştur.

İlk idari teşkilatta Musul Eyaleti, Paşa sancağı olan Musul Sancağı ile Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen ve Bana livalarını içine alır. Beylerbeyisinin yıllık 680.000 ve mirlivalarının 200.000-220.000 akça değerinde hasları olup, eyalet sınırları içinde 224 zeamet ve tımar bulunuyordu (1595). İran ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman meydana gelen savaşlar neticesinde Musul eyaletinin sınırlarında değişiklikler olduğu gibi bu savaşlar haricinde Osmanlı Devleti'nin kendi iç tasarrufları ile de Musul eyaletinin sınırlarının değiştiği görülmektedir. Musul 1850'de Bağdat eyaletine bağlanmış fakat 1878' de yeniden vilayet şekline dönüştürülmüştür. 1312 (1895) tarihli salnameye göre Musul Vilayeti, üç sancağa ayrılmış olup bu sancaklar ile sancaklara bağlı olan kazalar ve nahiyeler aşağıda verildiği gibidir³⁴.

2-Osmanlıların Hakimiyetinde Musul Sancağı³⁵

Musul (Merkez kaza): Seyhan ve Aşayir-i Seb'a olmak üzere iki nahiye ve 506 köyden oluşmuştur. Musul'un içinde 7714 ev, 23 han, 2677 dükkan ve mağaza, 36 hamam, 129 cami ve mescid, 12 medrese, 6 eczahane, 1 mekteb-i rüşdiye, birer tane Keldani, Süryani ve Musevi okulu ve sıbyan mektebi, 4 tekke ve zaviye, 17 kilise ve manastır, 3 kışla, 9 karakolhane, 1 patrikhane, 1 hastahane, 135 değirmen, 2 matbaa bulunmaktadır. Musul Sancağı; İmadiye, Akra, Zibar, Duhok, Zaho ve Sincar kazalarından oluşmaktadır.

İmadiye Kazası: Kuzeyinde Duhok, güneyinde Hakkari, doğusunda Zibar, batısında Zaho kazaları olup şehrin etrafı surla çevrilidir. Halkı tarım ve

³⁴ MKİAB., s. 3-4.

³⁵ a .e, s. 5-7.

hayvancılığın yanında ipek kozacılığı da yapmaktadır. Maden yönünden de oldukça zengin olan İmadiye' de demir, kömür, kurşun ve bakır madeni bulunmaktadır.

Akra Kazası: Musul'un doğu tarafında bulunan bir kalenin eteğinde olan kazanın doğu ve batı tarafları yüksek dağlarla çevrili olup, güneyde Zibar kazası vardır. Şehrin etrafı duvarlarla çevrilidir. Halkın büyük bölümü yazın yaylalara çıkıp, esas işleri olan hayvancılığın yanında bağ ve bahçecilikle de uğraşmaktadırlar. Sonbaharda tekrar kazaya dönmektedir.

Zibar Kazası: Doğuda Revanduz, batıda İmadiye, güneyde Akra, Şemdınan ile sınırdır. Yüksek dağlarla çevrilmiş olan kazadan Zap nehri geçer. Halk genellikle tarımla uğraşsa da yüksek dağlarla çevrili olan kazanın, tarıma açık toprağı az olduğundan halkın bir bölümü geçimlerini sağlamak için göçebelik yapmaktadır.

Duhok Kazası: Kazada hayvancılık ve ziraat önemli yer tutar. Çok çeşitli meyve ve sebze yetiştirilir. Ayrıca ipek böcekçiliğı ve ipekçilik de önemli geçim kaynaklarındandır.

Zaho Kazası: Kuzeyde Van ve Bitlis, batıda Diyarbekir vilayetleri, güneyde Duhok ve İmadiye kazaları ile sınırlıdır. Maden yönünden zengin olan Zaho'dan petrol ve kömür çıkartılır.

Sincar Kazası: Musul şehrinin batısında yer alan Sincar, Dicle-Fırat nehirleri havzasının ortasındadır. Hayvancılık ve bağcılık yapıldığı gibi hayvancılık yapılan köylerin halkı genellikle göçebe olup ilkbahardan sonbahar mevsimine kadar hayvanlarını otlaklara götürürler. Arazisi verimli olan Sincar'da çok çeşitli tarım ürünleri yetişir.

B-Musul'un Coğrafi Yapısı

Osmanlı Devleti idaresindeki Musul vilayeti, doğuda İran, kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep vilayetleri ve sancağı ile çevrelenmişti.

Oldukça ılıman bir iklime sahip olan Musul-Kerkük bölgesi çok çeşitli ürünlerinin yetiştirilmesi ve hayvancılık için gayet uygun özellikler göstermektedir. Bölgeden geçen Dicle, Huser, Gazer, Hebzal ve Zab nehri gibi akarsular tarım ve hayvancılık dışında iktisadi hayat üzerinde de olumlu etkiler yapmaktadır. Bundan başka başta petrol olmak üzere yeraltı kaynaklarının zenginliği bölgenin her zaman için ilgi odağı olmasına sebep olmuştur.

Coğrafi açıdan Musul ve Şehrizer'u oluşturan bölgenin sınırları güneyden; Hadise ve Remadiden ve diğer bir görüşe göre Tikrit'ten başlayarak kuzeyde Zaho ve bazen Cizre'ye, doğudan Revandüz ve Köysancak, batıdan Zor kazasına kadar uzanmaktadır. Bölgeyi iki ayrı coğrafi bölgeye ayırmak gerekmektedir:

1-Cezire Bölgesi

İki nehir arasında kalan toprakların "cezire"nin çoğu yamaç ovalardan veya tepelerden oluşmaktadır. Yüksekliği 170-350 m arasındadır.

Bölgenin özellikle Fırat'ın geçtiği toprakların çoğu çöl arazisinden oluşmasına rağmen, otlak arazileri Sevad'ın (Irak'ın orta ve güney kısmı) otlak arazilerinden daha fazladır ve daha fazla sayıda hayvan otlatma imkanına sahiptir. Yağış bakımından Sevad bölgesinden daha çok yağış alır³⁶.

2-Dağ Bölgesi

Dicle'nin doğu ve kuzey doğu bölgesi, kuzeye doğru çıktıkça, yani İran ve Türkiye sınırlarına doğru, arazi giderek daha fazla yükselerek, silsileli dağlar bölgesini oluşturmaktadır. Bu dağlık arazi bölgede Irak'ın toplam yüzölçümünün beşte birini oluşturmaktadır.

Dağlar bölgesi; yüksek ve alçak dağlar bölgesi olarak ikiye ayrılmaktadır.

³⁶ M. Hartmann, "Irak" *İA.*, c.5/2, MEB.Yay., Eskişehir 1997, s. 43.

Yüksek dağlar bölgesi; İran, Irak ve Türkiye sınır bölgesini oluşturan kayalık ve yüksek dağlardan meydana gelmektedir. Dağlar arasında derin vadiler bulunur, bu sert kayalık araziler içinden Küçük ve Büyük Zap suları akmaktadır.

Alçak dağlar bölgesi ise; yüksek dağlar bölgesinin eteğini oluşturmaktadır. Bu bölgenin aşağısı Hamrin, Dibeke ve Erbil ovalarından oluşmaktadır³⁷.

3-Jeopolitik Önemi

İngiltere, 19. yy.ın sonlarından itibaren gösterdiği casuslar aracılığıyla Ortadoğu bölgesi hakkında büyük bilgi birikimine sahip olmuştur. 19. yy.daki bu bilgi birikimi, İngiltere'nin 20. yy.daki askeri hareketına da büyük ölçüde yön vermiştir. Musul bölgesinin Jeopolitik olarak önemini birincisi; Zengin petrol yataklarına sahip olmasının anlaşılması sonucunda, İngiltere'nin bu bölgeyi ele geçirmek için diplomatik girişimlere hız vermesi söylenebilir³⁸.

İngiltere'nin Ortadoğu politikasının esası hem doğal kaynaklarıyla ekonomik, hem de doğu ile ulaşım bağlantısı açısından stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır. 18. yy.ın ikinci yarısından başlayarak, Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında büyük bir endişe içerisindedir. Sanayi Devrimini daha önce yaşamış Avrupa'nın dışarıya yönelmesini kendi geleceği için tehlike olarak görmüştür. Bu anlamda birbirlerine yakın davranmışlardır³⁹.

Fransa'nın 1798 yılında Mısır'a saldırması ile yeni bir ivme kazanan Osmanlı-İngiliz ilişkileri, Rusya'nın kuzeyden Osmanlı Devletine saldırması üzerine yeni bir şekil aldı. 19. yy.da Osmanlı Devleti'nin korunması, İngiliz dış politikasında ana ilke olarak benimsendi. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Erzurum kapılarına kadar dayandığını gören İngilizler, Türklerin bu saldırılarına karşı koyabilecekleri konusunda kuşkuluydu. Hindistan yolunu güvenlik altına almak isteyen İngiltere, milletler arası olayları değerlendirmesini bilerek ilkin Kıbrıs ile Mısır'a yerleşti ve ardından da yürüttüğü geleneksel Osmanlı politikasını gözden geçirmeye başladı. Kesin bir tarih

³⁷ Hartmann, "a.g.m.", s. 43.

³⁸ Ayhan Aydın, *Musul Meselesi 1900-1926*, İstanbul 1995, s. 32.

³⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, A.Ü.S.B.F.Yay. No:412, Ankara 1978, s. 16.

vermemekle birlikte, 1897 yılından itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin taksimine razı olma yönünde bir eğilim içerisine girmişti⁴⁰.

Osmanlı Devleti üzerinde 19.yy.ın son çeyreğinden itibaren giderek artan Alman nüfuzu karşısında ciddi endişelere kapılan İngiltere, sonunda bir zamanlar güçlü bir düşmanı olan Rusya ile kader birliği etmeye başladı. Orta Asya'daki anlaşmazlıkları bertaraf eden Rusya, 1907 yılında İngiltere ile bir araya gelerek dostluklarının pekiştiren bir anlaşma imzaladılar. Bu tarihten itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti ile Almanya karşısına, müttefiki olan Rusya ile çıkmaya başladı⁴¹.

İkincisi, Musul bölgesini içine alan Mezopotamya'nın stratejik önemini çeşitli ulaşım yolları üzerinde bulunması göstermektedir. Arabistan Yarımadası ve Doğu Akdeniz ülkelerini karadan Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yolların üzerinde bulunması Mezopotamya'ya ayrı bir önem kazandırmıştır. Hindistan'a yapılacak bir istila hareketinin ilk adımının Mezopotamya'ya atılması gerektiği gibi, Basra körfezi yoluyla da güneye yönelecek akımları göğüsler durumdadır. Mezopotamya'nın Mısır-Kalküta ekseninde bulunması da stratejik önemini arttırmaktadır. Doğu Akdeniz bölgelerine ve dolayısıyla Suriye, Arabistan ve Mısır'a karşı kuzey ve doğudan yönelecek bir hareketin ilk hedefi yine Mezopotamya olur ki, bu hareketi yapan ordu stratejik hareket için geniş bir ikmal üssü ve emniyet sahası olan bölgeyi ele geçirmek zorundadır.

Üçüncüsü, II. Abdülhamit döneminden beri Mezopotamya, zengin ekonomik potansiyeli ile başta İngiltere olmak üzere diğer büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Almanların Berlin-Bağdat Demiryolu projesiyle Mezopotamya'ya artan bu ilgi, İngiliz Dışişlerinin de gözünden kaçmayacak ve 1907 yılında hazırlanan bir raporda etkin sulama teknikleriyle bölgenin dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceği vurgulanacaktır.

Dördüncüsü, bu bölgenin önemli bir ticaret merkezi olmasıydı. Alman tüccarlarının Osmanlı pazarlarının büyük bir kısmına hakim olmalarına rağmen Mezopotamya ticaretini elinde tutan İngilizlerdi. 1903 yılında İngiltere, Mezopotamya pazarlarının ihtiyacının %65'ini karşılıyordu. Toplam değeri iki

⁴⁰ Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi(1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay: 40, İstanbul 1987, s. 10-11.

⁴¹ Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri", s. 51.

buçuk milyon sterlin olan bu ihracat çoğunlukla Manchester dokumalarından oluşuyordu. Bundan başka, İngiliz tüccarları Mezopotamya ile olan ticari ulaşımı da nerede ise tekellerine almışlardı. 1859 yılında H.B.Lynch tarafından kurulan “Fırat ve Dicle Yolları Kumpanyası” her biri dört yüz tonluk kargo taşıyabilen iki buharlı gemi ile Mezopotamya taşımacılığında rakipsizdi⁴².

4-Yeraltı ve Yerüstü Kaynakları

a-Petrol

Ticari anlamda ilk petrol üretimi, 1859’da Amerika’nın Pensilvania Eyaleti’nde başlamıştır. Petrolün üretilmesini ve pazarlanmasını denetleyen ilk büyük şirket de 1870’te bir milyon dolar sermaye ile kurulan “Standart Oil” şirkettir. Kuruluşundan itibaren ABD içinde siyasal ve ekonomik açıdan güçlenen bu şirket, dış pazarlara açılmakla kalmamış, 19. yy.ın sonlarında Avrupa, Rusya ve Uzak Doğu pazarlarını denetleyebilecek düzeye de erişmişti⁴³.

Mezopotamya ve özellikle Musul büyük güçlerin Ortadoğu’da petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölgedir. 1871 gibi erken bir tarihte bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunu Mezopotamya’da araştırma yapan bir Alman uzmanlar heyeti Osmanlı heyetine bildirecektir. Musul’un petrol rezervinin; “...Musul’daki petrol madeni Rusya petrol madenlerine muadil belki faik olduğu ve bunlar işlediği takdirde Rusya petrollerine tamimiyle rekabet ve binaen-aleyh külli menfaat hasil olacağı...”⁴⁴ belirtilmiştir.

1871’lerde Almanların bu bölgede petrol araştırması yaptığını öğrenen Abdülhamit, 1888 ve 1898 de yayınladığı emirnameler ve özel fermanla, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol alanlarını Hazine-i Hassa’ya bağlamıştır. Bu konu 6 Şubat 1889 tarihli belgede de şöyle geçmektedir: “Musul vilayeti dahilinde bulunan emlak-ı mahsusa-i cenab-ı cihan-bani derununda kesretle petrol gaz ma’denleri zuhur etmekte olmasına mebni umum Musul Vilayeti dahilinde gerek emlak-ı seniyye derununda ve gerek sa’ir cihetlerde petrol gazı madeni taharrisi ve

⁴² Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s. 2-3.

⁴³ “Petro-Strateji”, s. 23.

⁴⁴ *BOA.Y.A. HUS*, nr. 425/9.

işletmesi imtiyazının münhasıran Hazine-i Hassa-i Şahane namına verilerek ale'l-usul icab eden ferman-ı alinin tasdir...”⁴⁵ (Bkz.Ek-6).

Berlin-Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen Almanya ağırlıklı “Anadolu Demiryolu Şirketi”, 1888 de aldığı imtiyazla, hattın geçtiği arazide bulunabilecek hammadde kaynaklarını çıkarma ve işletme yetkisini almıştır. 1904’te bu imtiyaz Deutche Bank’a aktarıldı. 1908’deki ihtilalden sonra II. Abdülhamid’in özel mal varlığındaki Mezopotamya hammadde alanlarını “*Musul ve Bağdad havalisindeki kömür madenleri imtiyazı Hazine-i Hassa-yı Şahane'ye ihsan buyurulduğundan muamele-i lazimenin ifası şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-cenab-ı hilafet-penahi icab-ı alisinden olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.*”denilerek Maliye Nezaretine bağlandı⁴⁶.

İran’da 1901 yılında petrol imtiyazını elde eden William Knox D’arcy’de İstanbul İngiliz Büyükelçisi’nin teşviki ve desteğiyle Osmanlılarla görüşmeye başladı. 1907 yılından itibaren sürdürülen bu görüşmelere Shell ve Royal-Dutch Şirketi’de ilgi gösterdi. Ne varki, 1908’de ihtilali takiben Mezopotamya’daki petrol alanlarının II. Abdülhamid’in özel malvarlığından ayrılıp Maliye Nezareti’ne bağlanmasıyla, D’arcy ile yapılan temaslar sonuçsuz kalacaktır. Bu arada Shell ve Royal-Dutch grubu yılmayacak ve bir alt kuruluşu olan Anglo-Saxon Oil Company aracılığıyla Osmanlılarla müzakereleri devam ettirecekti. Amerikan sermaye çevreleri de Musul petrollerine ilgi duyacaklar ve Amiral Chester, Anadolu’da demiryolu ve hammadde imtiyazı elde etmek üzere yorulmak bilmeksizin Bab-ı Ali’nin kapısını aşındıracaktır. İngiltere, ciddi bir “petrol siyaseti”, hatta “stratejisi” oluşturmaya karar verir. Londra ilk aşamada D’arcy’i himaye kanatları altına alacak yada başka bir deyişle şirketin hissesinin büyük bir kısmını satın alacaktır. Fakat bu yakın ilişki D’arcy’nin rakibi Shell ve Royal Dutch’ı gücendirecekti. İngiltere için petrol siyasetini, devletin diğer savaş amaçlarından ayırarak söylemek mümkün değildi.

Stratejik ve siyasi hedeflerini kapsayacak şekilde program oluşturmak üzere 1915’te Sir Maurice Bunsen başkanlığında “Asya Türkiye’sini İnceleme

⁴⁵ BOA, *İrade Dahiliye*, nr. 87615.

⁴⁶ BOA, *İrade Dahiliye*, nr. 87615.

Komisyonu” kuruldu. 30 Haziran’daki rapor incelendiğinde İngiltere’nin Asya Türkiye’sindeki ve Musul’daki petrolde dahil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkmasının devletin vazgeçilmez hedeflerinden biri olduğu görülür. Ancak söz konusu hedeflerin müttefiklerce koordine edilmesi gerekiyordu⁴⁷.

Ancak, Almanlarla yapılan antlaşmalar İngilizleri harekete geçirdi. İngilizlerin tamamen kendi kontrollerinde petrol kaynaklarına sahip olma arzusu Irak ve Musul üzerindeki emellerini iyice kamçılamıştı. İngiltere petrolün büyük bir kısmını ABD ve Rusya’dan temin etmekteydi. İngilizler güçlenen Alman donanmasına karşı donanmalarının petrol problemini bir an evvel çözmek için gerekli girişimlerde bulunmaya karar verdiler. İlk iş olarak yabancı şirketlerden alınan petrol yerine, İngiliz şirketlerinin desteklenmesi ve İngiliz hükümetinin Ortadoğu petrol imtiyazlarını elde etmek için girişimlerde bulunması ve aynı zamanda da dış politikalarının ona göre ayarlanması düşüncesini öne sürdüler⁴⁸.

1900’lerden itibaren büyük güçler arasındaki çekişmeler, artık basit çıkar çatışmalarını aşan boyutlara ulaşmıştı. Ekonomik çıkarlıktan ve yayılmacılıktan doğan emperyalist rekabet, 1907’de başlayan kutuplaşmaya, yani “İtilaf Devletleri” ile “İttifak Devletleri” bloklaşmasına neden oldu. Bu kutuplaşma I. Dünya Savaşı’na damgasını vurdu. Bu tarihe kadar ABD ve Amerikalılar, Ortadoğu’nun petrolüne diğer bir deyimle kara altına hücum edenler arasına pek katılmamışlardı. Pensilvanya’da, Teksas’da, Kaliforniya’da ve Oklohama’daki kendi petrol kuyuları ile meşguldüler.

1908 ilkbaharın da D’arcy’i ekibi, İran’da büyük bir petrol yatağı buldu. Bunun üzerine birçok Amerikalı petrolcü, Ortadoğu petrolleriyle ilgilenme zamanının geldiği sonucuna vardılar. İngilizler ve Ruslar İran’ı paylaşmışlardı. En çok gelecek vadeden bölge, petrolün izine rastlandığı Mezopotamya ve özellikle Musul ile Kerkük yöresiydi. Bu bölgede, o zaman Osmanlı’nın yönetimi altında olduğundan, petrol hakkı ancak İstanbul’dan alınan imtiyaz hakkı ile sağlanabilmekteydi. “...Bağdad ve Musul vilayetleri dahilinde bulunup i’mal ve

⁴⁷ Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s. 4.

⁴⁸ Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*, Vatan Yay., İstanbul 1985, s. 220.

ihracı imtiyazı Hazine-i Hassa-i Şahane'de bulunan petrol ve nefit ma'denlerine da'ir cereyan etmekde olan tedkikat neticesi taraf-ı bendeganeme bildirilmedikçe mu'amele-i kat'iyye icra olunmaması..."⁴⁹ gerektiğini bildiren belgede de izin hakkının alınması gerektiği belirtilmekteydi.

Osmanlı'nın Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na katılması, İran'daki İngiliz ve Rus çıkarlarına karşı tehdit olarak algılanmasına neden oldu. Özellikle Basra ve çevresindeki petrol bölgesi, batıdan gelecek stratejik girişimlere karşı nöbetçi olduğu için, o zaman çok büyük önem arz etmekteydi. Basra'nın kontrolünü ele geçirmek demek, İngiltere'nin ve dost yerli yönetimlerin emniyetini sağlamak demektir. İngilizler, İran'daki kontrol alanlarını Bağdat'a kadar uzatmak istiyorlardı. Böylece, petrol yataklarını ele geçirmek ve Almanya'nın İran üzerindeki yıkıcı gücüne karşı koymak istiyordu. Ayrıca Mezopotamya yani Irak petrolünün siyasi ve askeri alandaki yeri ve önemi gelecekte daha çok artacaktı⁵⁰.

Uzak Doğu pazarları içinde Standart Oil ile rekabet eden "Royal Dutch Şirketi", 1907'de "Shell" ile birleşti. Bu birleşmenin sonunda ortaya "Royal Dutch/Shell" şirketi çıktı.

1909 yılında Kanadalı Mühendis William Knot Darcy'nin gayretleriyle kurulan "Anglo-Persian Oil Company" bir İngiliz şirketi olup, kuruluşundan itibaren dünya petrol pazarlarında ve üretim alanlarında etkili olmaya başlamıştır. 1911'de parçalanmış Standart Oil'in yerini Standart Oil of New Jersey" ve "Standart Oil of California" adını alan üç şirket doldurarak daha çok pazar elde etme peşinde koşmuşlardır⁵¹.

I. Dünya Savaşı daha önceki savaşlarda görülmediği biçimde savaş malzemelerinin, uçakların, tankların, topların kullanımıyla yapılmıştı. Bu da petrolün ve içten patlamalı motorların savaşın her safhasında kullanılmasından ve onun boyutlarını değiştirmesinden ileri gelmişti. Savaş boyunca Churchill, İngiliz donanmasında petrol kullanılması için özel bir çaba sarf etmiştir. Çünkü petrol

⁴⁹ BOA.Y.A.HUS, nr. 425/9.

⁵⁰ Petro-Strateji, s. 23.

⁵¹ a.e., s. 26.

İngiltere'ye daha çok seçenek, daha büyük hız ve daha hızlı yakıt ikmali sağlama gibi avantajları sağlayacaktı⁵².

Savaşın devamı İngilizlerin petrol ihtiyacını gün geçtikçe daha da arttırmıştı. İngiliz Başbakanı Churchill, "...bir damla petrolün bir damla kandan daha değerli olduğunu" ileri sürerek petrolün ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır⁵³.

Böylece petrolün "*stratejik önemini*" açıkça ortaya çıkmış, savaş esnasında ve sonrasında petrol kaynakları üzerindeki mücadele giderek sertleşmeye başlamıştır. Batılı devletlerden bazıları, petrol şirketlerinin paylarından bir bölümünü satın alarak, petrol konusundaki ulusal çıkarlarını şirketlerin çıkarlarıyla özdeşleştirmiştir. Özellikle İngiliz Hükümeti ile "Anglo-Persian Oil Company" şirketi arasındaki ilişki, şirket çıkarlarıyla İngiliz Devleti çıkarlarının tam anlamıyla özdeşleşmesine ve dolayısıyla şirketin ayrıcalıklar elde etmesinde İngiliz Devleti'nin desteğini ve önderliğini elde etmesine sebep olmuştur. Çarlık Rusya'sının petrol açısından zengin yatakları yabancı sermayeciler tarafından işletilmekteydi. 20. yy.ın başında Rusya Dünyanın en çok ham petrol üreten ülkesi durumuna gelmişti. 1917 Komünist İhtilali'nden sonra petrol dünyasındaki güçlü durumu da gerilemeye başladı.

Son yüzyılda Fırat'ın doğusunda zengin petrol yataklarının bulunması, Irak ve havalisinin ekonomik önemini dünya ölçüsünde arttırmış, bu yöre Dünya petrol üretiminde önemli bir yer tutmuştu⁵⁴.

Amerika'nın 1917'de savaşa katılmasından sonra petrol tüketiminin artması bu devleti endişelendirmiş ve Dünyanın diğer bölgelerindeki petrol kaynaklarına yönelmeye itmişti. Standard Oil Company adlı Amerikan şirketi Osmanlı Devleti'nden Filistin topraklarında petrol arama izni almış, ayrıca 1919 yılından itibaren de Musul petrolüyle ilgilenmeye başlamıştı. Bu durum İngiltere'yi rahatsız etmiş olmalı ki İngiliz memurları Filistin'deki Standard Oil Company şirketinin

⁵² a.e., s. 23.

⁵³ Kurtcephe, a.g.e. , s. 3.

⁵⁴ *Türk İstiklal Harbi IV., Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Yay., Ankara 1962, s.36;Peyam, 27 Eylül 1919, Bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981, s. 163.

ofisini basmışlar, teknisyenleri de engellemeye çalışmışlardı. Buna ek olarak 1920 Nisan'ında San Remo'da İngiltere ile Fransa arasında dünya petrollerini paylaşma anlaşmasının gizli metnini Amerika'nın ele geçirmesi İngiltere-Amerika ilişkilerini gerginleştirdi. Bundan sonra Amerika ile İngiltere arasında Musul petroleri konusundaki anlaşmazlık devam etmiş ve 1928 yılında yapılan bir anlaşmayla sonuçlanmıştır⁵⁵.

Mezopotamya'yı İngiltere açısından odak noktası yapan sebep, 1917-1918 savaş yıllarında yaşanan petrol kriziydi. Bu nedenle Savaş Bakanı Sir Maurice HANKEY, Dışişleri Bakanı Arthur BALFOUR'a yazdığı mektupta "*İlerideki savaşlarda petrol, bugünkü durumdan daha çok önem kazanacaktır. Büyük miktarda petrol bulabileceğimiz yer, İran ve Mezopotamya'dır. Bu nedenle, petrol kaynağı olan bu iki yer üzerindeki kontrolümüz İngiltere'nin savaştan beklediği birinci hedef olmalıdır*" demiştir. Bu amacın sağlanmasını garantilemek için, Mezopotamya'nın diğer bölgesinde bulunan İngiliz kuvvetleri Musul'u işgal etmişlerdir⁵⁶.

Almanya'nın savaşta yenik düşmesiyle petrol alanında daha önce Almanya'ya verilen pay Fransa'ya verilmiştir⁵⁷. Arap Yarımadasında işlenebilir toprakların çok az oluşu ve nüfus yoğunluğunun da düşük olması ile bu bölgede sermaye birikimi çok yavaş olmuştur. Göçebeliliğin egemen olduğu bazı bölgelerde taşınmaz mal mülkiyetinin bulunmasına karşın yerleşik bölgelerde özel toprak mülkiyeti bulunmaktaydı, ancak toprak üzerinde üretim, kapitalizm öncesi nitelikteydi. Toplumsal yapıyı oluşturan kabilelerin kurdukları birlikler, yada aralarındaki çatışmalar, Arap yarımadasının siyasal düzeninin istikrarsızlığını doğurmuştur. Yabancı sermayeye ilk petrol ayrıcalıklarını veren İran ve Osmanlı İmparatorluğu, dıştan gelen siyasal baskılara karşı dirençsiz oldukları dönemde bu anlaşmaları yapmışlardır. Bu anlaşmalar özel durumlarda ve dış baskılar altında imzalanmıştır⁵⁸.

⁵⁵ Armaoğlu, "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu", s. 115

⁵⁶ "Petro-Strateji", s. 30-32.

⁵⁷ Şükrü Sina Gürel, *Ortadoğu Petrolünün Uluslar arası Politikadaki Yeri*, A.Ü.S.B.F. Yay., No: 432, Ankara 1979, s. 5

⁵⁸ Gürel, a.g.e., s. 11.

Ortadoğu'da şarkın en tüccar milleti olan İngilizler, artık yalnız değillerdi. Bundan böyle Almanya, Fransa, Rusya ve ABD ile rakip olarak mücadele etmek zorundaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak amacına ulaşmak isteyen İngiltere'nin İmparatorluk üzerindeki mücadelesi şekil değiştirmeye başladı. Petrol sahalarını elde edebilmek için, bu topraklardaki egemen güç olan Türkleri ve Osmanlı Devleti'ni petrol bölgelerinden çıkarmak gerektiğine inanan İngiltere, bölgedeki Arap milliyetçiliğini istismar ederek Osmanlıyı Arap yarımadasından attı.

Mekke Şerifi Hüseyin'e verdiği rol ile, Arabistan petrollerine sahip olan İngiltere, Şerif'in oğlu Faysal'dan, 1920'deki San Remo Konferansı'na kadar Büyük Suriye Kralı unvanını kullanırken, Irak'taki zengin petrol alanlarının imtiyaz hakkını da elde ediyordu⁵⁹.

b-Diğer Kaynaklar

Zengin petrol yataklarının yanı sıra, 1850 yılında, Zaho ile Cizre arasında 1851 yılında, Kifri nahiyesinde kömür yatağının bulunmasından sonra, bu kaynaklar Dicle ile Fırat nehirlerinde işletilen vapurların yakıtında kullanılması öngörülmüştür.

1884 yılında, Musul'a bağlı Şergat bölgesinde büyük bir petrol kaynağı ortaya çıkarılmıştır.

Bunların yanı sıra, bölgenin en önemli yer altı kaynakları şunlardır:

- 1- Kerkük yakının da Baba Gurbur, Cumbur ve Bacılan petrol yatakları.
- 2- Kerkük'ün güney tarafında bulunan Hamrin Dağı eteğinde zengin bir tuz yatağı.
- 3- Musul suru bitişiğinde "Kibritiyye" adı verilen, Kibrit madeni.
- 4- Musul'a yakın Nemrut Köyü'nde doğal gaz kaynağı.
- 5- Duhok'a bağlı "Şebki" Köyü'nde kömür madeni.
- 6- Musul'a bağlı Hamam el'alil bölgesinde zift yatağı.

Bölgenin bu zengin yeraltı kaynakları, 20 yy.ın başlarından itibaren, Batı Avrupa emperyalist güçlerin rekabetine konu olmuştur. Yukarıda ayrıntılı olarak belirtilen bu durum, özellikle İngiltere ile Almanya arasında bölgenin petrol ve

⁵⁹ "Petro-Strateji", s. 30-31.

kömür madenlerinin işletilmesi ile ilgili olarak büyük bir siyasi ve ekonomik mücadeleye sahne olmuştur⁶⁰.

5-Musul'un Nüfus Yapısı

Irak, doğal yapısı, coğrafi konumu ve tarihi gelişimiyle üç ayrı parçadan oluşmaktadır. Birincisi; Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşerek (Kornada) Basra Körfezi'ne kadar meydana getirdikleri delta üzerinde Bağdat-Basra bölgesi ve çevresidir. Geçmişte “*Arap-Irak’i*” denilen bu bölge, Arap nüfusunun çoğunlukta bulunduğu ve Irak’ın merkezi durumunda olduğu alandır. İkincisi; Fırat ve Dicle arasında kalan “El Cezire” veya batılı kaynakların “*Mezopotamya*” adını verdikleri bölgedir. Bu alanda Türk nüfusu çoğunluktadır. Binlerce yıllık tarihi süreç içerisinde Türk varlığı, yerüstü ve yer altı kaynakları zengin ve verimli olan, bu topraklarda oluşmuştur. Üçüncüsü; “El Cezire” veya Mezopotamya’nın kuzeyinde bulunan ve “*El-Cibal*” denilen dağlık alanlardır. Genel olarak Kürtlerin, Yezidilerin, Asuriyen’lerin ve Türklerin karışık olarak yaşadıkları bölgedir⁶¹.

Bugünkü Irak toprakları, Osmanlı döneminde üç vilayete ayrılıyordu: Güneyde Basra Vilayeti, ortada Bağdat Vilayeti, kuzeyde Musul Vilayeti yer alıyordu. Irak Türkleri, esas itibariyle Musul Vilayetinde yaşıyorlardı. Bu vilayet şu üç sancaktan oluşuyordu: Güneyde Kerkük, ortada Musul ve kuzeydoğuda Süleymaniye Sancağı⁶².

Irak’taki Türk varlığının demografik unsurunu Türkmenler oluşturmaktadır. Üç milyona yakın nüfuslarıyla Türkmenler, genel olarak ve yoğunlukla, Musul-Kerkük-Erbil-Süleymaniye şehirlerinde ve çevrelerinde yaşarlar. Kuzeyden-güneye, batıdan-doğuya Irak topraklarının hemen hemen her yerinde tarihi ve kültürel miraslarını koruyarak Türk varlığını temsil eden Türkmenler, her alanda önemli bir güç teşkil ederler. Yaşadıkları toprakların stratejik konumları, Irak’ın

⁶⁰ Honigmann, “ a.g.m.”, s.740.

⁶¹ Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 32.

⁶² Bilal N.Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yay., Ankara 2004, s. 48.

jeopolitik, jeo ekonomik ve sosyo/politik ve sosyo/kültürel durumu bakımından daima bir denge unsuru oluşturmuştur⁶³.

Yerleşik hayata uzun zamandan beri geçmiş olan Türkmenler, Kerkük, Erbil, Musul ve Bağdat şehirlerinde ve Türkmenlerin çoğunluğu oluşturdukları kaza ve kasabalarda uzun zamandan beri yerleşmiş, devlet kadrolarında görev almış ve Türk kızları ile evlenmiş olan Kürt ve Arapların Türkleştiklerini söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelindiğinde, Türkmenlerin bir kısmı Arap ve Kürtler ile zaman içerisinde gerçekleşen evlilik ve kaynaşmaları sonucu, Kürtleşmiş veya Araplaşmış bulunuyorlardı. Musul etrafındaki köy ve kasabalarda, güneyde Bağdat ve civarında bulunan Türkmenlerin bir kısmı da Araplaşmıştır. Irak'ta Türkmenler büyük toprak sahibi olmalarının yanında, Erbil, Kerkük, Musul ve Bağdat gibi büyük şehirler ile civar kasabalarda zengin sermaye sahibi tüccar ve esnaf olarak iktisadi hayatta yer almışlardır⁶⁴.

Irak'ın Sami kökenli eski halklarının, geçmiş yüzyıllarda birbirini izleyen göç dalgaları sonucunda, ülkeye giren yeni halklar arasında eridikleri kabul edilmektedir. Sonradan Araplaşmış toplulukları da içine alan Araplar ülke nüfusunun beşte üçünü oluştururlar. Arapların büyük bölümü ülkenin orta ve güney bölgelerinde yaşarlar. Ekonomik ve siyasi gücün Arapların elinde olması da, ırkçı ve aşırı bir Arap şovenizmi güden siyasi iktidarın baskıları ve uygulamaları sonucunda sağlanmıştır.

En büyük azınlık olan Kürtler, kuzey ve kuzey doğudaki dağlık bölgede yaşarlar. Tahmini olarak ülke nüfusunun %20'sini oluştururlar. Irak'ın kuruluşundan beri merkezi yönetimle çatışma içine giren Kürtlerin kırsal hayat yaşadıkları ve çoğunlukla hayvancılıkla geçindikleri söylenebilir. Irak'a önceleri yoğun olarak ve genelde 9 ve 11. yy.larda topluca yerleşerek yurt edinen Türkler, günümüzde Irak'ın orta, kuzey ve kuzey batı bölgelerinde yaşarlar.

Osmanlı Dönemine kadar sürekli Türk göçleri ile beslenen Irak Türkleri, Kürtlerden sonra ikinci büyük azınlık olarak yer alırlar. Musul ve Şehrizer vilayetlerinde bulunan Kürtler, kuzeyden güneye doğru, İran ile olan sınır boyunca

⁶³ Saatçi, a.g.e., s. 32.

⁶⁴ a.e., s. 62-63.; *Peyam*, 4 Ekim 1919, Bkz. Öztoprak, a.g.e.,s.61.

göçebe, yarı yerleşik ve yerleşik aşiretler halinde yaşamakta idiler. Hangi devlete ait oldukları açıkça bilinmeyen göçebe ve yarı yerleşik aşiretlerin bir kısmı köyleri basarak ve yoldan geçen kervanların mallarını gasp ederek geçimlerini sağlamaya çalışmaları, aralarında sık sık yaşanan çatışmalar, bunları iki devlet arasında sürekli istikrarı bozan unsurlar haline getirmiştir.

Abbasi Devleti'nin son dönemlerine kadar bölgede Arapların varlığı büyük çapta kendini hissettirirken, Türkmen aşiretlerinin bölgede hakimiyet kurmalarıyla ve Moğol istilası sonucu Abbasi Devleti'nin yıkılışından sonra bölgedeki Arap varlığı, yerini giderek göçebelik yaşamı sürdüren Arap kabilelerine bırakmıştır. Irak genelinde ve bölgedeki Arap aşiretleri; yerleşik hayata geçip tarımla uğraşan, göçebe olarak yaşayıp hayvancılıkla uğraşan ve kervanları soyup, yol kesenler olarak ayrılırdı. İnanç olarak bölgeye İslamiyet'i getiren bir millet olmaları nedeniyle aşiretlerin tümü Müslüman'dı. Ancak bunlar arasında mezhep farklılıkları vardı⁶⁵. Bu konuyla ilgili olarak, “*..Nefs-i Musul'da mütemekkin Süryani Yakubiler ile Süryani Katolikler beyninde bir müddetten berü sürünmekte olan ihtilafat ve münazaatın hall ü tesviyesi için...*”denilerek mezhepler arasında problemler çıktığı belirtilmektedir⁶⁶.

Göç dalgaları ile, geçmişte Irak'ın doğu kesimine yerleşen İran kökenli etnik nüfus, Irak yönetimi tarafından uygulanan sınır dışı etme politikası sonucunda hemen hemen yok olmuştur. Öteki etnik gruplar arasında ilgi çeken bir azınlık toplulukta nüfusları tahminen yüzde dört civarında olan Süryanilerdir.

Ayrıca Musul'un batısında ve kuzeyinde yaşayan Yezidiler, Bağdat'ta oturan Mandayyalar ve İran sınırında yaşayan Lurlar gibi azınlıkların da ülke nüfusu içindeki oranları yüzde dört kadar kabul edilmektedir. Özellikle tarafsız gözlemciler denetiminde nüfus sayımlarının yapılmaması, bu hususta verilen istatistiki veriler, yapılan çalışmalar ve nüfus üzerine verilen rakamlar, daha çok ülkenin yıllık nüfus artış hızını baz alarak yapılan tahminler olarak ortaya çıkmaktadır⁶⁷.

⁶⁵ MKİAB, s. 10-11.

⁶⁶ a.e., s. 152.

⁶⁷ Saatçi, a.g.e., s. 32.

Irak eyaletlerinde nüfus sayımları Osmanlı Devleti için her zaman bir sorun olmuştur. Osmanlı Devleti, 1831 senesinde Bağdat'ta Memlûkler'in dönemine son verdikten sonra, Musul valiliğine atanan Mehmet İnce Bayraktar Paşa, 1835 senesinde Musul'da zorunlu askerlik uygulamasını gündeme getirerek ve bu amaca yönelik kur'a gerçekleştirmeye çalışması, Musul halkını galeyana getirmiştir. Vali halkı yatıştırmak için yardımcılarında Kasım Efendi'yi görevlendirmiş ancak halkın bu kişiyi öldürmesinden sonra Mehmet Bayraktar Paşa, Musul şehrini top ateşine tutmuştur. Bunun sonunda halkın zorunlu askerliği kabul etmesinden başka çare kalmamıştır.

Osmanlı Devleti Tanzimat'tan sonra da yapılan nüfus sayımlarında, tebaasını dini mensubiyet esası üzerine, Müslim, Gayri Müslim ve diğer dini azınlıklar şeklinde kaydetmekte idi.

1881 senesinde yapılan ve 1883 senesinde sonuçlanan genel nüfus sayımında Şehrizar, Musul Vilayetine bağlı olarak kazalarda bulunan Müslim ve Gayri Müslimlerin sayıları tespit edilmiştir.

Bu sayıma göre, Musul ve Şehrizar Vilayetlerinde 164.593 Müslim, 7.082 Katolik, 4.286 Yahudi, 102 Protestan, 45 Ermeni ve 3 Rum olmak üzere toplam 176.111 kişinin kayıt edildiği bildirilmiştir. Aynı sayım verilerine göre, kazalar arasında en yoğun nüfusa sahip sıralamada, Musul 27.881 Müslim, 1 Rum, 45 Ermeni, 2.809 Katolik, 692 Yahudi ve 74 Protestan olmak üzere toplam 31.502 nüfusu ile birinci sırada yer almıştır.(Bkz.Tablo 1)

1895 senesinde ki sayım sonucu, Musul vilayetinin nüfusu, 178.138 Müslim, 1.322 Keldani, 1.159 Süryani, 5.653 Katolik, 73 Ermeni, 135 Protestan, 13 Rum, 4.675 Yahudi ve 5.358 Yezidi olmak üzere, toplam nüfusu 196.526 olarak gerçekleşmiştir.(Bkz.Tablo 2)

Nüfusun kadın ve erkek olarak dağılımı ise, 1897 senesinde yapılan sayımda verilmiştir. Bu sayımın verilerine göre, Musul vilayetinin toplam nüfusu 205.013 kişi olarak tespit edilmiş ve bunların 193.512'si erkek ve 11.501'i kadın olarak verilmiştir. (Bkz.Tablo 3)

Bu sayımlarda doğruluk payı da tartışılır bir konumdadır. Tahmini olarak yapılmış olan bu sayımlarda, Irak halkı dini mahremiyetten dolayı kadınların sayımlara katılmasına karşı çıkmışlardır.

Ayrıca askerden kaçmak ve vergi mükellefi olmamak için kırsal kesimdeki erkeklerin çoğu yapılan nüfus sayımlarına katılmamışlardır.

Musul ve çevresinde bazı kasabalarda, Erbil, Kerkük ve Bağdat gibi büyük şehirlerin merkezlerinde yerleşmiş olan Hıristiyan azınlık, genelde hizmet, ticaret ve esnaflık mesleklerini yapmaktaydılar. 1906-1907 sayımının verilerine göre, Musul vilayetinde 3882 Katolik, 1.024 Yakubi, 719 Keldani, 74 Protestan, 45 Ermeni ve 1 Rum bulunmaktadır⁶⁸. (Bkz.Tablo 4)

İsmet İnönü, 23 Ocak 1923'te Arazi Komisyonu'nda açıkladığına göre, Büyük Savaştan önce bu bölge ile Türk istatistiklerinde, toplam nüfus 503.000 olarak saptanmıştı. Bunun 170.000'i göçebe hayatı yaşıyordu. Sancaklara göre nüfus dağılımı şöyle idi:

Kazalar	Kürt	Türk	Arap	Yezidi	Gayri Müslim	Toplam
Süleymaniye	62.830	32.960	7.210	-	-	103.000
Kerkük	97.000	79.000	8.000	-	-	184.000
Musul	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Genel Toplam	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000

Bu rakamlara göre, Musul ilindeki nüfusun 4/5'i aynı din ve geleneklere bağlı Türklerle Kürtlerden, 1/5'ten azı Arap ve gayri Müslimlerden oluşuyordu⁶⁹.

⁶⁸ *MKIAB*, s.12.

⁶⁹ Salahi Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)" *Belleten*, c. 38, No:149, TTK Yay., Ankara 1974, s. 60.

Tablo-1
1881-1883 Genel Nüfus Sayımına Göre Musul Vilayeti'nin Nüfusu

Kazalar	Müslim	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Toplam
Musul	27.881	1	45	2.809	692	74	31.502
Duhok	4.834	-	-	1.742	496	-	7.072
Akra	6.183	-	-	170	283	-	6.636
Zaho	1.655	-	-	228	543	-	2.426
Zibar	2.610	-	-	76	57	-	2.743
Sincar	3.442	-	-	-	-	-	3.442
Kerkük	22.008	2	-	243	441	-	22.694
Salahiye	9.559	-	-	-	157	-	9.716
Erbil	10.677	-	-	340	620	-	11.637
Raniye	5.389	-	-	-	45	-	5.434
Köysancak	8.680	-	-	205	134	-	9.019
Revandüz	11.147	-	-	-	359	-	11.506
Süleymaniye	14.556	-	-	54	218	-	14.828
Gülanber	6.313	-	-	-	59	-	6.372
Merge	6.320	-	-	-	35	-	6.355
Şerh-i Pazar	5.330	-	-	-	-	-	5.330
Baziyan	4.408	-	-	2	26	-	4.463
İmadiye	13.601	-	-	1.213	121	28	14.963
Toplam	164.593	3	45	7.082	4.286	102	176.111

Tablo-2
1895 Senesinde, Musul Vilayeti'nin İnanç ve Mezheplere Göre Nüfus Yapısı

Topluluklar	Musul	Kerkük	Süleymaniye	Toplam
İslam	63.962	73.909	40.267	178.138
Keldani	1.322	-	-	1.322
Süryani	1.159	-	-	1.159
Katolik	4.482	1.117	54	5.653
Ermeni	83	-	-	83
Protestan	135	-	-	135
Rum	13	-	-	13
Yahudi	2.388	1.854	433	4.675
Yezidi	5.358	-	-	5.358
Toplam	78.892	76.880	40.754	196.526

Tablo-3
1897 Nüfus Sayımına Göre Musul Vilayeti'nin "Kadın-Erkek" Olarak Nüfusu

Topluluklar	Erkek	Kadın	Toplam
Müslim	179.831	6.987	186.818
Rum	13	-	13
Ermeni	74	-	74
Katolik	4.355	1	4.356
Protestan	3.479	3.355	6.834
Maruniler	1.158	1.192	2.350
Toplam	194.670	110.343	205.013

Tablo-4
1906-1907 Seneleri Sayımına Göre Musul Vilayeti'nin Nüfusu

Topluluklar	Musul	Kerkük	Süleymaniye	Toplam
Müslim	43.775	67.458	36.929	148.162
Rum	1	2	-	3
Ermeni	45	-	-	45
Katolik	3.882	788	56	4.726
Protestan	74	-	-	74
Keldani	719	-	-	719
Yakubi	1.024	-	-	1.024
Yahudi	2.071	1.758	336	4.165
Yezidi	2.830	-	-	2.830
Toplam	54.421	70.006	37.321	161.748

Kaynak: *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Yayın No:11, Ankara 1993, s.12-14.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK DEVLETLERİN MUSUL ÜZERİNDEKİ ÇIKARLARI VE YAPILAN GİZLİ ANTLAŞMALAR

A-Büyük Devletlerin Musul Üzerindeki Çıkarları

1-İngiltere

Avrupa da kurulmuş bulunan milli devletlerin takip ettiği himayeci ekonomi politikası, sömürgecilik çatışmasını Avrupa dışına taşırdı⁷⁰.

19. yy.da Avrupa’da meydana gelen ilmi ve teknik gelişmeler, batılı devletlerin her yönden büyük bir üstünlük kazanmalarına ve bu değişmelere ayak uydurmayan devletleri kontrolleri altına alma yoluna itti. Sanayileşmenin getirdiği Pazar ve hammadde ihtiyaçlarının temini için, büyük devletler arasında büyük bir rekabet meydana geldi⁷¹.

Tanzimat’tan Berlin Kongresi’ne dek İngiltere Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü savunmakta kusur etmemiştir. Abdülhamit’in yetersizde olsa yenileşme çabaları, İngiltere, Kıbrıs ve Mısır gibi Osmanlı ülkelerini elinde tutması ve Mezopotamya’ya göz dikmiş olması, Abdülhamit’in Ermeni komitacılarına baskıcı davranması, onun Almancı tutumunu daha da sevimsiz ve tehlikeli kılıyordu. Artık İngiltere için Osmanlı toprak bütünlüğü değişmez kural niteliğini yitiriyordu.

Zaten o döneme kadar Osmanlı’nın parçalanmamış olması daha çok mirasın nasıl paylaşılacağı konusundaki anlaşmazlıkların sonucuuydu. Nitekim, I. Dünya Savaşı’ndan az önce yapılan bir demiryolları nüfuz bölgeleri paylaşması ilerideki daha somut bir paylaşmanın tohumlarını taşıyordu. I. Dünya Savaşı boyunca İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya kendi aralarında Osmanlı’yı paylaşma anlaşmaları yaptılar. Bu durum Paris Antlaşması’na aykırıydı⁷².

⁷⁰ Bayram Kodaman, *Şark Meselesinin Işığı Altında Sultan II.Abdülhamit’in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yay., İstanbul, s. 161.

⁷¹ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, E Yay., İstanbul 1975, s. 171.

⁷² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 1, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 21.

Osmanlı'nın İngiltere karşısında yer yer başarılar elde etmesi İngiltere'nin beşeri bir öç alma isteğinin ötesinde, incinmiş olan sömürgeci duygularının tatmini ve imparatorluğu'nda estirdiği etkili göz dağı havasının yeniden kurulabilmesi için Türkiye'nin örnek yani ezici bir biçimde yeniden cezalandırılması gerekiyordu⁷³. İşte, İngiltere'nin çoktan tesis etmiş olduğu sömürge imparatorluğunun, Osmanlılar kanalıyla parçalandırılmak isteğinin mevcudiyeti, İngiliz Hükümetlerini daima, iki taraflı politika oyunlarına sevk etmiştir. Bu oyunun amacı şu idi: *“İstanbul Boğazlarına ve Ortadoğu'ya doğrudan doğruya sahip olmasına imkan bulunmadığına göre, dünyanın bu bölgesini bir barut fıçısı üzerinde yaşamaya mahkum etmek”*⁷⁴.

Times'ın savaş muhabiri Mondros sonrası düzeni tasvir ederken, Arabistan'ın Osmanlı Devleti'nde kırılmış olan umutların ilerici mirasçısı, Filistin'in Mısır'ın koruyucu bir kalesi ve doğuyu “mayalandıracak” bir uygarlığın yurdu, bağımsız Ermenistan'ın doğunun kuzey kapılarına bekçi olacağını ve böylelikle İskenderun'un elinde tutan devletle birlikte doğunun kuzey ve güney kapılarının Türk ellerinden çıkıp dost ellere geçeceğini anlatıyordu. Fakat daha dikkati çeken bir söz vardı: “Bu savaşın tarihe Türk veraset savaşı olarak geçeceğini söyleyenlerin belki de haklı olduğu savaş öncesinde kamuoyunun doğudaki çıkarları korumak konusunda hiç de uyanık olmadığı” vurgulanıyordu.

Nitekim İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson'un günlüğünde (1 Kasım 1918) şöyle bir yazı vardı: *“Bütün akşam Rusya, Balkanlar, Avusturya'da ortaya çıkan yeni askeri duruma kafa yordum. Bence gözümüzü Türkiye'ye çevirip Avrupa'yı bırakmalıyız, ne hali varsa görsün”*⁷⁵.

Berlin Kongresi'nden sonraki Balkan gelişmelerinde İngiltere artık genel olarak Osmanlı Devleti'nin karşısında yer aldığı gibi, 1882 yılında, özellikle 1869'dan beri kendisi için önemi daha da artan Mısır'ı da ele geçirdi. 1880 yılında, İngiltere de iktidara, Osmanlı Devleti'nin desteklenmesine sürekli olarak karşı çıkmış olan Liberal parti geçince İngiltere'nin Türk politikasındaki değişiklik tam

⁷³ Akşin, a.g.e., s. 24.

⁷⁴ Necdet Kurdakul, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya “Belgelerle Şark Meselesi”*, Dergah Yay., İstanbul 1976, s. 44.

⁷⁵ Akşin, a.g.e., s. 26.

bir kesinlik kazanmıştı. 19. yy.ın sonlarına doğru Türk-İngiliz ilişkileri, sürekli bozulma dönemine girmiş oluyordu.

Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin Makedonya, Girit ve özellikle Ermeni sorunlarına karışmamasını istiyordu. İngiltere, Makedonya, Girit ve Ermeni konularından dolayı Osmanlı sultanına karşı çıktıkça, Türk-İngiliz ilişkileri daha da bozuluyordu⁷⁶.

1871 yılından itibaren 1890 yılına kadar Avrupa'da Bismark'ın biçimlendirdiği Almanya'nın üstünlük döneminin başlaması ve bu politikanın Rusya ile yakınlığa dayanması, Rusya'yı Osmanlı Devleti karşısında serbest bırakmıştı. İngiltere'de Rusya'nın artan faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdürmenin daha da güçleştiğini gördü. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığını gösterdi⁷⁷.

İngiltere'nin yeni bir Rus saldırısına karşı Kıbrıs Adasını, 4 Haziran 1878'de, Osmanlı Hükümeti'nden devralması, hala Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak amacına yönelik görünüyorsa da, Osmanlı Hükümeti bir toprağını daha elinden çıkarmaktaydı ve burayı İngiltere almaktaydı.

İşte 1878'de, İngiltere Osmanlı Devleti'nin parçalanması sürecinde kendi payını toplamaya başlıyordu. Bundan sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikası, bu devletin parçalanma ve yıkılmasını kaçınılmaz sayarak, stratejik değeri olan Osmanlı topraklarını ya kendisi ele geçirmek, yada bu topraklar üzerinde kendisine bağlı devletlerin kurulmasını destekleyip kışkırtmak olacaktır. Böylece 1856 Paris Antlaşması'nın öngördüğü, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasıyla ilgili güvence öldürücü bir darbe yemişti ve İngiltere de bundan sorumluydu⁷⁸.

1900'lerin başından itibaren İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki politikasının temel taşı artık geleneksel boğazlar sorunu değildir. Mücadele artık boğazlardan çok, Asya Türkiye'si üzerindedir. Burada İngiltere'nin karşısındaki büyük devlette Rusya değil, Almanya'dır. İngiltere'nin etkinliği azalırken,

⁷⁶ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, (1919-1926), s. 28-29.

⁷⁷ a.e., s. 25-26.

⁷⁸ a.e., s. 27-28.; *İkdam*, 12 Kasım 1919, Bkz. Öztoprak, a.g.e., s.63.

Almanya'nın ki ise sürekli olarak artmaktadır. Alman yardımıyla Bağdat Demiryolu projesinin gerçekleştirilmesi, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan nüfusunun bir göstergesiydi⁷⁹.

İngiliz Kralı Edward VII. ile Rus Çarı Nikola II'nin, Reval'de ve bir Rus zırhlısında buluşmalarının görünen nedeni, Makedonya işini bir yola koymaktı. Oysa, bu mülakatın gerçek nedeninin, İngiliz'ler ile Rus'ların Osmanlı Devleti üzerinde nihai bir anlaşmaya varmak istemeleri olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar, Reval mülakatı'nın sonunda ilan edilen resmi tebliğde, yalnız Makedonya'da ıslahat yapılması gerektiği hususu bildirilmiş ise de, Boğazlar meselesi ile İmparatorluğun durumunun müzakere konusu olduğu düşüncesi özellikle Rumeli de yaygın bir haldeydi. Yaygın olan bu düşünce ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin duyduğu endişe, İngiltere'nin, Rusya'nın Ortadoğu ile ilgili isteklerine karşı koymaktan vazgeçmesi ihtimalinden doğmaktaydı.

Çanakkale müdafaasıyla varlığını yitirerek çöken Çarlık Rusya'sının, İngiltere ile yapmış olduğu ve sonradan Bolşevikler tarafından ortaya çıkarılan 1915 yılı anlaşmalarıyla “*İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğaz'ları ile Marmara Denizi'nin Batı kıyıları ve Midye Enez çizgisine kadar Güney Trakya ile, İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısı, Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nin sonradan tespit edilecek bir noktası arasında kalan topraklar, Marmara Denizi'ndeki adalar Rusya'ya ilhak edilecek; ve Rusya da, İngiltere ile Fransa'nın Asya Türkiye'sindeki özel haklarını ve ayrıca Osmanlı egemenliğinden ayrılacak Arap ülkelerini bağımsız bir varlık kabul edeceğine*”⁸⁰ dair taraflarca benimsenen hususların da mevcudiyeti, İngiltere Kralı ile Rus Çarının Reval mülakatında Makedonya işinden başka daha önemli meseleleri görüşüp karara bağladıklarını, teyit etmektedir. İki hükümdarın bu gizli anlaşmasının anlamı ise, Şark Meselesi'nin, artık Osmanlı İmparatorluğunu parçalayıp yok etmekten ibaret olduğundan başka birşey değildir⁸¹.

1908'den sonra Osmanlı dış sorunlarında pasif bir tutum izleyen İngiltere, bu dönemde Osmanlı ile yakın bir ilişkiye girmekten dikkatle kaçınırken,

⁷⁹ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri, (1919-1926)*, s. 29.

⁸⁰ Kurdakul, a.g.e., s. 96.

⁸¹ a.e., s. 97.

özellikle Mezopotamya'daki petrolle ilgilenmekteydi. 1913'te W.Churchill'in görevlendirdiği bir heyetin hazırladığı raporda, Mezopotamya ve İran'daki petrol yataklarının İngiliz donanması için bir yakıt kaynağı olduğu belirtiliyordu⁸².

1910'dan sonra İngiltere'nin Türkiye politikasında değişiklik belirmeye başladı. Aslında 1907'de gerçekleştirilen Rus-İngiliz antlaşmasından sonra, İngiltere'nin genç Türkiye'yi desteklemesi, mümkün görünmüyordu. İngiltere'nin gerçek amacı sonradan anlaşıldı. Eğer Türkiye'de çağdaş bir devlet kurulur ve Anadolu'da yabancı hegemonyasına karşı bir tavır alınırsa, bu tavır İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde ilham kaynağı olabilirdi. Böylece İngiltere sömürgelerinde ve özellikle Hindistan ve Mısır'da isyanlarla baş başa kalabilirdi⁸³.

I. Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı ülkesi ile ilgilenen bütün sömürgeci Devletler (Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, İtalya) bu ülkelerdeki nüfuz bölgeleri üzerinde anlaşmış bulunuyorlardı. Her devletin nüfuz bölgesinin nereleri olduğu, gerek kendi aralarında gerekse Osmanlı Devleti ile yaptıkları birçok ikili anlaşmaya bağlanmıştı. Böylece Osmanlı Devleti kendi topraklarında yapılan bu paylaşımların bazılarında habersiz, bazılarını da kendi yaptığı ikili anlaşmalarla bu devletlere vermişti⁸⁴.

İngiltere, Rusya'nın serbest denizlere çıkmak için İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun-Yumurtalık mevkiine kadar yayılmak istemesi ve bu yüzden İmparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışması ve Şark vilayetlerine demiryolu yapılmaması için birçok tedbirlerin alınması gibi gayelerinden korkmakla beraber Hilafet meselesi dolayısıyla manevi nüfusumuzu daima kırmaya çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve Irak'la Arabistan da sonu gelmeyen entrikalarda bulunurdu⁸⁵.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi, Almanya'nın yenilmesi ve Rusya'nın 1917'de savaştan çekilerek yalnızlık politikasına dönmesi İngiltere'yi bölgede tek egemen güç, durumuna getirdi.

⁸² Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri, (1919-1926)*, s. 31.

⁸³ Mehmet Beşirli, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin Osmanlı Stratejileri:İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması" *Türkler*, c. 13, s. 323.

⁸⁴ Selahattin Selek, *Milli Mücadele I (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Örgün Yay., İstanbul 1982, s. 16.

⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK.Yay., 2.Baskı, Ankara 1995, s. 7.

Himaye anlaşmaları ve savaş sırasında yapılan ittifaklar sayesinde Yemen dışında Arap yarımadasının denetimi tamamen İngiltere'nin eline geçti. Bu arada daha sonra Irak'ı oluşturacak üç Osmanlı (Bağdat, Basra, Musul) vilayetinin kontrolünü de ele geçiren İngiltere, 1921'e kadar İran'ı da işgal ve denetimi altında bulundurdu.

Dolayısıyla bu dönemde Körfezdeki sistemin yapısı daha çok imparatorluk sistemini andırıyordu. Irak'ta ise İngiltere, gerek fiili işgaliyle gerekse savaş sonrasında oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin manda sistemi aracılığıyla denetim kurmuştu. Ancak daha ilk günlerde beliren Irak milliyetçiliği karşısında denetim kurmakta güçlük çeken İngiltere, manda sistemini uygulamaktan bir ölçüde vazgeçerek Irak'la ilişkilerini antlaşmalar yoluyla düzenlemeye karar vermiştir⁸⁶. 1915'in ikinci yarısı ve 1916 yılının ilk yarısında üç devlet arasında varılan kararlar, Rusya, Türkiye'nin doğusunda geniş bölgelerle İstanbul ve boğazları elde ediyor, 9 Mayıs 1916 da imzalanan Sykes-Picot antlaşmasıyla;

“Fransa bütün Suriye’ye, Musul’a, Kilikya, Adana ile Orta Anadolu’nun Sivas’a kadar uzanan bölgeye, İngiltere; Musul ve Fransa’ya ayrılan alanlar dışındaki topraklarla birlikte bütün Irak’ı, Hicaz, Necit ve İran sınırından Kızıldeniz’den Akabe’ye kadar olan bölgeleri ve Filistin’in güneyine düşen sınır bölgelerini alıyordu. Filistin uluslar arası bir bölge olacaktı. Fransız ve İngiliz bölgelerinin her biri, iki ayrı alana bölünüyordu. Bunlardan biri ilgili devletin doğrudan doğruya denetimine alınarak, öbürü ise ilgili devletin kanatları altında kurulacak bir Arap Devleti yönetimine bırakılıyordu”⁸⁷. Sykes-Picot’da her ne kadar Musul Fransa’ya verilmiş olsa da petrol meselesi İngiltere’nin gündeminden çıkmayacaktı⁸⁸.

11 Ağustosta Balfour, *“Her ne kadar Sykes-Picot anlaşması artık kesin olarak değerini koruyamıyorsa da yinede Arap sorununun çözülmesinde yardımcı olabilir. Bu anlaşmanın ilkelerine uyularak bu bölgeyi Fransa’ya, Mezopotamya’yi İngiltere’ye ve Ürdün vadisi Yahudi yurdu olarak ayrılmak üzere bir uygulamaya*

⁸⁶ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Orta Doğu’da Güç Dengesi(1978-1996)*, Alfa Yay., 2.Baskı, 1996, s. 102.

⁸⁷ Laurence Evans, *Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yay., İstanbul 2003, s. 110-111.

⁸⁸ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi(1918-1926)*, s. 15-16.

gidilebilir. Buna göre önce İngiltere ve Fransa bir anlaşmaya varabilirler ve sonrada Araplarla anlaşabilirler”⁸⁹ demiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda, 1908 İhtilali ile birlikte gelen Meşrutiyet düzeninde ayrılıkçı hareketler serbestçe çalışma ortamı bulmuşlardı. İngiltere ve Fransa’nın tahrik ettiği Arap ayrılıkçı hareketi de bu zamanda hız kazandı. II.Abdülhamit’in göz açtırmadığı bütün gizli ve yıkıcı cemiyetler, açıktan faaliyet gösterir hale geldiler.bu zamanda, yeni birçok cemiyetler kuruldu. Bunların en tanınmışları şunlardı: El-Ahd-ı El Arabi, El-Muktedi El Edebi, El Ahd, Cemiyet-i İslahiye gibi. Bütün bu cemiyetler İngilizlerle sürekli ilişki içinde bulunuyorlardı.

İngilizlerle öteden beri sıkı ilişkiler içinde olan en meşhur kişi Şerif Hüseyin’di. Şerif Hüseyin’in İngilizlerle ilişkisi daha 1893’te başlamış ve giderek artmıştı. İstanbul’da kaldığı sürece diplomatik olayları dikkatle izliyor, İngiltere’nin İstanbul’daki büyükelçilik yetkilileri ile sık sık görüşmeler yapıyordu. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Harbine girmesiyle birlikte İngilizlerin Osmanlı Devleti’ne olan düşmanlıkları daha da arttı. Osmanlı’yı haritadan silmeyi hedefliyorlardı. Bunun için İngiltere ve müttefikleri bu imparatorluğun bünyesinde kullanılmak üzere iç müttefikler aramaya başladılar. Harp süresince, Ruslar için Ermeniler, İngilizler için de Şerif Hüseyin ve çevresi iyi birer müttefik unsur oldu.

Şerif Hüseyin’le İngilizlerin, Osmanlı Devleti’ne karşı işbirliğine girişmeleri, daha I.Dünya Harbi’nin arifesinde başladı. Bu uğurda ilk ciddi görüşme Şubat 1914’te Kahire de yapıldı. Osmanlı Meclisi’nde mebus olan Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah, İstanbul’dan Mekke’ye gelirken Kahire’ye uğramış, İngilizlerin Mısır genel valisi Lord Kitchener’le ilk görüşmeyi yapmıştı. Şerif Abdullah, bu görüşme esnasında babasının ittihatçılar tarafından azledilmek istendiğine temas etmiş, hicazda bir isyan çıkması durumunda İngilizlerin yardım edip etmeyeceklerini sormuştu. İngilizler bu görüşmede Abdullah’a kesin cevap vermemişlerdi. Lord Kitchener, durumu daha detaylı görüşmek ve tereddütleri gidermek için sekreteri Ronald Stours’u Mekke’ye göndererek, Abdullah ile ikinci bir görüşme daha yapılmasını sağladı. Bu görüşme sonucu İngilizler, Abdullah’ın sözlerinin Türk-Arap uyuşmazlığına bir başlangıç olacağı kanaatine vardı.

⁸⁹ Evans, a.g.e., s. 220.

Osmanlı, Almanya ile ittifak anlaşması imzalamadan önce İngiliz-Şerif Hüseyin ilişkilerinde durum bu şekildeydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, ağustos 1914 de Türk-Alman ittifak anlaşmasının imzalandığını öğrenince, Arapların mukaddes yerlere sahip olması uğrunda onların tahrik edilmesini istiyor, bundan birkaç gün sonrada İngiltere'nin İstanbul sefiri Mallet, Arapçılık hareketinin Türklere karşı bir silah olarak kullanılmasını fikrini desteklediğini bildiriyordu. Bu gelişmeler üzerine, harbiye nazırı Lord Kitchener, Kahire'ye bir telgraf çekerek, Şerif Hüseyin'le en kısa zamanda görüşülmesini, mümkünse bunun hemen eylül ayı sonlarında yapılmasını istiyordu. Görüşmelerde, İngilizler, Şerif Hüseyin'i Osmanlı aleyhine isyan etmesi için kışkırtıyorlar, isyan halinde, Arapların iç işlerine karışmayacaklarına ve onları dış saldırılara karşı koruyacaklarına dair söz veriyorlardı. Görüşmeler sonucunda İngilizler, Şerif Hüseyin'i Osmanlı'ya karşı kullanabilecekleri kanaatine kesin olarak varmışlardı. bu arada, Şerif Hüseyin boş durmuyor, Arap ihtilal hareketinin merkezi rolünü oynuyor, bir isyan anında Suriye Araplarıyla birlikte hareket için işbirliği zemini arıyordu. Bu iş için oğlu Faysal'ı görevlendirdi. İstanbul dönüşü, mayıs 1915'te Şam da El-Fatat ve El-Ahd gibi cemiyet mensuplarıyla görüşmelerde bulunan Faysal, Türklere karşı İngilizlerle işbirliği için bir ittifak planı ortaya koydu, bu plan "Şam Protokolü" adıyla 23 mayıs 1915 de imzalanmıştı. Protokol şöyleydi:

I- Arap memleketlerinin bağımsızlıklarının İngiltere tarafından aşağıda belirtilen sınırlar dahilinde tanınması: Kuzeyden, 37 paralelde Mersin-Adana hattından itibaren, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat ve İran sınırına kadar olan alan. Doğudan, Basra Körfezi'nin aşağısından İran sınırına, güneyde; Hint Okyanusu (Aden hariç), batıda; Kızıldeniz ve Mersin'in gerisine kadar olan Akdeniz bölgesi

II- Kapitülasyonların kaldırılması.

III- Gelecekte bir bağımsız Arap devleti için İngiltere ile bir savunma anlaşması imzalanması tercihen İngiltere'ye ekonomik imtiyazlar tanınması"⁹⁰.

İngilizler, Şubat 1916'dan itibaren Şerif Hüseyin'i isyan için iyice sıkıştırmaya başlamışlardı. Zira, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı cephelerindeki

⁹⁰ Kocabaş, a.g.e., s. 181-183.

durumları kötü idi. Gelibolu'da yenilmişler, Irak'ta İngilizler muhasaraya alınmışlardı. Mısır'daki durumlar da iç açıcı değildi. Araplar isyan etmeden, Süveyş Kanalı'nın doğusuna geçip, Sina ve Filistin de askeri hareket başlatmaya cesaret edemiyorlar, kendilerine yardım için Şerif Hüseyin'in isyanını gerekli görüyorlardı. İngilizlerin artan isyan istekleri üzerine Faysal, isyanı Suriye ile birlikte başlatmak için buraya gelmiş, Türk ordusundaki Arap subaylara firar için gizlice haber göndermişti. Şerif Hüseyin ve oğulları, isyan hazırlıklarını ve İngilizlerle temaslarını son derece gizlilik içerisinde yürütüyorlar, Türklere sahte dostluk gösterilerinde bulunuyorlardı.

Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'da Cemal Paşa'ya isyan etmeyeceklerine dair Allah ve peygamber adına yemin ederek,"millet ve devlet haini değiliz" diyordu. Cemal paşa gerçekten aldatılmıştı. Gerçeği vaktinde görüp tedbir alarak, bu durumu önleyebileceğini hatıralarında şöyle anlatıyordu: *"Ben eğer o zamanlar bu hakikati bilse idim, Şam'daki Şerif Faysal'ı da, Medine'deki Şerif Aliyi de tevkif eder ve hatta Mekkeye bir Türk fırkası göndererek şerif Hüseyin ile diğer evlatlarını yakalayarak bu uğursuz ihtilali daha doğduğunda boğmuş olurum. Ne yapalım ki elimde bu hainlerin cürümlerini isbata yarayacak hiçbir maddi delil yoktu"*⁹¹.

Faysal, İtilaf Devletleri'ne güvenmenin, geleceğini dayandıracığı sağlam bir temel olmadığını düşünüyordu. Çünkü, İtilaf devletleri öncelikle birbirlerine güvenmiyorlardı. Fransızlar, İngilizlerin Yahudi ve Arap emellerini iyi niyetle desteklemediklerinden emindiler; İngilizler ise Fransa ile anlaşmalarını nasıl bozacaklarını düşünüyorlardı. Ne İngiltere ne de Fransa, İtalya'ya savaşta verdikleri sözleri tutmak niyetinde değillerdi.

Faysal, İngiliz liderlerinin daha bir yıl önce kendi arkasından Osmanlı İmparatorluğu yerine Rus İmparatorluğu'nu parçalayacak bir barış peşinde koştuklarını ve babasıyla kendisini Türklere terke hazır olduklarını çok iyi biliyordu.

⁹¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Çağdaş Yay., İstanbul 1959, s. 329.

İngiltere ile Fransa'nın iki yıl önce Arap dünyasını paylaşmak için gizli bir anlaşma yaptıklarını ve ancak zorunlu olunca anlaşmanın ayrıntılarını kendisine bildirdiklerinin de farkındaydı⁹².

Şerif Hüseyin, isyanı ağustos 1916'da başlatmayı planlamıştı. Fakat, Alman subaylarının komutasında büyük bir Türk kuvvetinin demiryolu ile Hicaz'a gelmekte olduğunu öğrenince, bu kuvvetin kendi isyanını önleyebileceği korkusuna kapılıyor, isyanı öne alıyor, haziran 1916 da başlatıyordu. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Mısır seferinde Osmanlı kuvvetlerine yardımcı olmak sahte gayesiyle topladığı bedevi kuvvetleriyle 5 Haziran sabahı Mekke'deki Türk garnizonuna ani bir hücumda bulundu. Mekke garnizonu üç hafta dayanabildi. İsyancılar, 3500 kişilik bir bedevi kuvvetiyle Cidde'ye saldırdılar. İngiliz harp gemileri ve uçaklarının yardımı sonucu 13 Haziranda şehre girdiler. Taif'deki Türk kuvvetleri de Şerifin oğlu Abdullah'ın komutasındaki Bedevi kuvvetlerine 12 Eylül'e kadar dayanabildi.

Osmanlının yanında, Almanya da Şerif Hüseyin'in isyanına sert tepki gösterdi. İsyanı durdurmak için Almanya büyük bir askeri birliği Hicaz'a doğru sevk edecekti. Fakat bu birlik Yanbo da Şerif Hüseyin'in kuvvetlerine mağlup oldu. Bu yenilgi İtilaf Devletleri için büyük bir kazançtı. İsyan sonucu aşağı Hicaz bölgesini hakimiyetine alan Şerif Hüseyin, kendisini 2 Kasım 1916 da "Arap memleketlerinin Kralı" ilan ediyor, bütün Arapları kendisine biata çağırıyordu. İngiltere ve Fransa, bu olaya sert tepki göstererek "tedbirsiz ve zamansız bir adım" olarak nitelendiriyorlar, 3 Ocak 1917 de Şerif Hüseyin'e verdikleri müşterek bir nota ile onu yalnız "Hicaz Kralı" olarak tanıdıklarını bildiriyorlardı⁹³.

İngilizler, Arapları aldatarak, onları tamamen kendi emperyalist menfaatleri uğrunda kullanmışlardır. Bu uğurda, İngiliz ajanı Lawrens, Arapları maharetle idare etmesini bilmiş, "Arabistan'ın taçsız kralı" olarak isim yapmıştır. Churchill'in ifadesi ile, İngilizleri petrole ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına konduran o idi. Kuşçubaşına göre, Lawrens'in ana görevi, "evvela, Osmanlı İmparatorluğunun alakasını ve hakimiyetini bu topraklardan ebedi olarak kesmek,

⁹² David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Bin Yıl Yay., İstanbul 1989, s. 344.

⁹³ Kocabaş, a.g.e., s. 188-189.

sonra Arabistan da bir tek ve büyük hükümet kurulmasına mani olmak ve daha sonrada hiçbiri diğeri üzerinde kesin hakimiyet kuramayacak kadar zayıflamış olan bu devletleri teker teker İngiliz idaresinde toplamak ve İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu tacına birde Arap krallığını ilave etmektir.” Lawrens, Kuşçubaşı'nın iddialarının doğruluğunu bir dostuna yazdığı mektupta şöyle itiraf edecektir: “Mısır ve Hindistan için ayrılan yol yoktur. Sonunda Hindistan da, Mısır'da üzerinde çalıştığım yola girecek ve imparatorluğumuzla yüz yüze gelecektir. Onları birleştirerek bu yola sokmakla imparatorlukta (İngiliz imparatorluğu) bir Arap dominyonu ihdas ettim”. İşte İngilizler ve ajanları Lawrens, Arapları bunun için kullanmışlardır. Hindistan yolu üzerindeki Arapları parçalayarak, İngilizlere tabi küçük Arap devletçikleri kurmak uğrunda çalışmışlar ve başarılı olmuşlardır⁹⁴.

Fransa ile İngiltere savaş sırasında müttefik olmalarına rağmen, savaş ganimetlerinin paylaşılması konusunda anlaşmazlıklar hemen su üstüne çıkmıştı⁹⁵. İngiltere, Kürtlerin mandaterliğini almak istiyordu. Böylece İngiltere, nüfuz alanı olan Mezopotamya ve İran da yeni bir koz elde etmiş olacaktı. Bu konuyla ilgili olarak Dahiliye Nezareti'ne bildirilen şifre telgrafta; “...İngilizler hüsn-ü kabul değilse bile mukavemet göreceklarını hissettikleri yerlere doğrudan doğruya sokulup yerleşmektedirler. Mukavemet göreceklarını anladıkları yerleri işgal için Kürd milliyeti menfa' atine çalışmakda olduklarına da'ir meşayih, ulema ve ruesayı ikna ve itma' ile te'mini hüsn-i kabulleri için dahi tavsit etmektedirler....”denilmektedir⁹⁶.

Böylece Rusya'ya karşı duvarın tamamlanması, Kürtlerin Türklere ve hatta Araplara ve İran'a karşı kullanılması mümkün olabilecekti. Özellikle Mezopotamya'daki (Irak) petrol bölgesinde Kürt unsurunun bulunması, petrol dolayısıyla, Kürtlerin İngiltere bakımından önemini arttırıyordu.

⁹⁴ Kocabaş, a.g.e., s. 193.

⁹⁵ Kemal Kirişçi - Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Fethi, Türk Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 76.

⁹⁶ BOA, DH.KMS, nr. 50-3/25.

Akdeniz'deki İngiliz donanmasının komutanı Amiral Sir F.de Robeck'den Lord Curzon'a gönderilen 9 Aralık 1919 tarihli yazıda İngiltere'nin bu konuyla ilgisini görebiliriz:

“...Mr:Hohler, Kürt meselesi hakkında, kürt lideri olan Şeyh Sait Abdülkadir Paşa'yla görüştü. Kürtler bütün ümitlerini İngiliz hükümetine bağlamış durumdadır. Bu ara Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli olmağa başlıyor. İngiliz kuvvetleri, Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanmak için her parayı ödemeye hazırdır...”⁹⁷ Öte yandan, İstanbul Hükümeti de Anadolu kuvvetlerine karşı Kürtleri kullanmak ve bunun içinde İngiltere'nin desteğini elde etmek istemiştir. Amiral de Robeck, 16 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı yazıda, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın, Kürt lideri Sait Abdülkadir'in milliyetçilere saldıрмаğa hazır olduğunu bildirdiği, bu planın İngiliz hükümetine uygun gelip gelmediğini sorduğu belirtilmektedir.

Amiral de Robeck, aynı gün yolladığı başka bir yazıda da, İstanbul'daki kürt ileri gelenleri arasında görüş ayrılığı olduğunu, Abdülkadirin Kürdistanın birliği ve Türkiye'den idari ayrılığı üzerinde ısrar ettiğini, fakat halifelige bağlılığı nedeniyle tam siyasal ayrılık istemediğini, bunun ise, bedir hanlar ve öteki Kürt liderlerince tepkiyle karşılandığını dolayısıyla Kürtlerin tutumunu kimin gerçekten temsil ettiğini İstanbul'dan anlamanın çok güçleştiğini bildiriyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 31 Temmuz 1920 de Amiral de Robeck'e verdiği cevapta ise, İngiliz Hükümeti'nin “hiç olmazsa şimdilik” bu tasarıya taraftar olmadığının sadrazama bildirilmesi isteniyordu. Bu konunun böylece kaldığı ve başka bir yazışmanın olmadığı anlaşılmaktadır⁹⁸.

2-Almanya

Almanya-Osmanlı ilişkileri, köklü bir geçmişe ve temele dayanmaktadır. 1871'de Alman Milli birliğinin kurulmasına kadar Prusya ile sürdürülen ilişkiler bu tarihten itibaren Almanya ile devam etmiştir. Yakınçağ'ın başlangıcından itibaren Prusya ile Osmanlı Devleti savaş halinde karşı karşıya gelmemişlerdir. Onun için

⁹⁷ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, s. 69.

⁹⁸ a.e, s. 69.

19.yy dan sonraki Türk-Alman ilişkileri, hasmane olmaktan çok, ikili faydalanma ve dostluk esasına dayalı olarak gelişmiştir. Prusya döneminde başlayan Osmanlı-Almanya yakın ilişkileri, özellikle II. Abdülhamit döneminde daha da artmıştır.

II. Abdülhamit'den sonra Genç Türkler de Almanlarla yakın ilişkiler kurdu. Bu ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında, Almanların Türkler üzerindeki nüfuzlarının doruk noktasına ulaşmasını sağladı. Başlangıçta karşılıklı menfaat ilkeleri üzerine kurulan ilişkiler ne yazık ki bir süre sonra Osmanlı'nın aleyhine gelişti.

Alman birliğinin mimarı Bismark, yeni kurulan Almanya'nın güçlendirilmesine özel bir önem vermişti. Yeni Avrupa dengesinin Alman menfaatlerine göre düzenlenmesini istiyordu. Bundan dolayı dış politikasını Avrupa'da barışın korunması prensibi üzerine kurdu.

Bismark'ın deyimi ile “*kan ve ateş*”le kurulan Alman İmparatorluğu ancak barış sayesinde teşkilatlanıp elde etmiş olduğu toprakları koruyabilir, gücünü arttırabilirdi. Bunun içinde batılı devletlerin doğu politikasının rengi noktası olan “şark meselesi” üzerine gitmedi. Zira şark meselesinden dolayı kuruluş devrindeki Alman İmparatorluğu'nun mevcudiyeti tehlikeye girecek durumdaydı. Bu sebeple Almanya, barışın uzun süreli korunmasında kendisi için fayda görmekte ve Avrupa barışının korunmasından yanaydı. Bu nedenle Almanya'nın Şark Meselesi karşısındaki tutumunu belirtmenin gerekli olduğunu anlamış ve şark meselesi “*bir Pommeranya askerinin kemiğine değmez*” diyerek Almanya'nın bu meseleye karşı kesin ilgisizliğini açıklamıştır.

Bismark'ın en büyük endişesi Rusya ile Fransa'nın anlaşması ve Almanya'yı iki cephede savaş yapmaya mecbur etmesiydi. Bu yüzden Alman menfaatleri Türkiye'nin egemenliğinin ve bütünlüğünün korunmasını istiyor ve bu topraklar üzerinde ekonomik faaliyetlerde diğer devletlerle eşitliği gerektiriyordu. Türkiye'de “*status quo*”nun korunmasından yanaydı ve Boğazlarda emniyet korunmalıydı⁹⁹.

1880'lere gelindiğinde Bismark'ın doğu sorununa karşı olan tutumunu değiştirdi.

⁹⁹ Muzaffer Tepekaya, “Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914), *Türkler*, c. 13, s. 41.

Bu konuda, hem güçlendirilmiş bir Türkiye'yi Ruslara karşı kullanabilecekleri gibi hem de Türkiye ile ticarete başlamış olan Alman silah endüstrisinin, bölgeye bir askeri heyetin gönderilmesiyle daha etkin bir şekilde sokulabileceği umudu kesinlikle rol oynamıştı.

1888'de tahta çıkan II. Wilhelm, politikalarını beğenmediği gerekçesiyle Bismark'ı istifaya zorladı, yerine General von Caprivi getirildi. II. Wilhelm, Bismark'ın uyguladığı bölge ve denge siyasetinden "*Weltpolitik*" adını verdiği dünya siyasetine yöneldi. Bu çerçevede Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitti. Bu yolu izlemesinde, Almanya'nın fabrikaları için hammadde ve mamulleri için Pazar bulma ihtiyacı, Osmanlı topraklarının petrol, bakır, krom ve kurşun gibi maden yatakları bakımından zengin olması, kurulacak olan Berlin-Bağdat Demiryolu hattı ile Basra Körfezi'nde etkin olarak İngiltere'ye karşı avantaj elde etme ve Osmanlı'nın dağılması durumunda gerekli payı alma düşünceleri rol oynamaktaydı.

1897 sonbaharında İstanbul'a Alman büyükelçisi olarak gönderilen Marshall, Almanya'nın bütün ideallerini gerçekleştirmek için girişimlerde bulunmaya başladı. Bunu başarabilmesi için, Rusya ve İngiltere ile iyi geçinmesi gerekmektedir. Mevcut düzeni de korumalıydı. Çünkü bu ortamda Türkiye'nin bir kısmını ele geçirmek mümkün değildir. Marshall'ın doğu politikasının temel hedefi, Alman ekonomik yayılmasıdır. Bunun içinde Almanya "*patlamasını, medeniyetin üst noktalarına ulaşamamış ülkelere götürmelidir. Böyle bir ülke ise Türkiye'dir.*" demiştir¹⁰⁰.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Sultan II. Abdülhamid dış yardıma ihtiyaç duyduğunda, bunu ağırlıkla İngiltere ve Fransa'dan değil de Almanya'dan sağlama yoluna gitti. 1870'li yılların sonlarına doğru Almanya Düyun-u Umumiye' deki payını arttırdı. Öte yandan Osmanlı Hükümeti de yeni dış borç için Alman bankalarına müracaat etmekle Alman kamuoyunu Osmanlı Devleti'nde yatırım yapmaya teşvik etmekteydi. II. Abdülhamid, Bağdat demiryolu projesini Deutsche Bank'a vermek suretiyle bir yandan Alman müteşebbislerinin Osmanlı Devleti'ne yardım yapmalarının önünü açmış diğer yandan da Fransız

¹⁰⁰ Tepekaya, "a.g.m.", s. 42.

etkisindeki Osmanlı bankasının Osmanlı maliyesindeki baskın pozisyonunu frenlemeyi tasarlamıştır¹⁰¹.

1878 Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlılar, parçalanma korkusunu yakın hissetmişlerdir. Bu konferansta Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki toprak kaybının yanında, Anadolu da Gayri Müslim Osmanlı tebaası lehine yapmayı taahhüt ettiği reformları denetlemek üzere yabancı müdahalesine razı olmak zorunda bırakılmıştı. Bu durum halklar arasında milliyetçiliği ve ayrılıkçılığı körükledi¹⁰².

Parçalanma döneminde Osmanlı Devleti 19. yy.ın başından beri varlığını, bir yandan dünya devletlerinin birbirleriyle olan "hakimiyet kavgasından" doğan boşluğu değerlendirmekte, diğer yandan da coğrafi konumunun kendisine sağladığı faydalarla devam ettirmiştir. Bu kritik dönemde hem Osmanlı ve hem de Almanya dış politikalarında temelli yeni oluşumlara girişmişler ve giderekte birbirlerine yakınlaşmışlardır.

II. Abdülhamit, Balkan Devletleri arasında Berlin Konferansı'nın ortaya çıkardığı anlaşmazlıkları körükleyerek onların Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmelerini ve emperyalist yayılma emellerini engellemeyi amaçlamaktaydı. Bu amaçla Avrupa Devletlerini Osmanlı topraklarında karşı karşıya getirmeye çalışmıştı¹⁰³.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilerin önemli sonuçlarından biri de yeni demiryolları inşa etme teşebbüsüdür. Osmanlı İmparatorluğu'nda başta padişah olmak üzere, devlet adamları demiryollarına büyük bir hayranlık duyuyorlardı. Abdülmecit odasında Liverpool-Manchester treninin resimlerini bulunduruyor ve ülkesinde böyle trenler yapılmasını istediğini söylüyordu. Fakat demir yolu inşası bilgi ve sermaye gerektiriyordu. Padişah bu iş için hazineden para verilemeyeceğinden şirketler kurulmasını zaruri görüyordu.

¹⁰¹ Mustafa Gencer, "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde "Şark Meselesi", *Türkler*, c. 13, s. 34.

¹⁰² a.e., s. 36.

¹⁰³ Gencer, "a.g.m", s. 37.

Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalı sermayedar gruplar Osmanlı Devleti'nden demiryolu inşa etmek ve işletmek için imtiyazlar istemeye başladılar¹⁰⁴.

II. Abdülhamid döneminde, Alman İmparatoru'nun Türk topraklarına adım atmasıyla, Ortadoğu'da Alman Dünya politikasının, en akılcı bir şekilde açılmasının temelleri oluşturulur. II. Abdülhamid demiryolu yapımının iktisadi, siyasi ve askeri tehlikesi ve hassasiyetinin tamamen farkındadır. Padişah da, ancak birbiriyle irtibatlı ve verimli bir demiryolu ağının siyasi ve idari anlamda ülke bütünlüğüne, askeri anlamda ülke savunmasına ve iktisadi anlamda da ülkenin güçlenmesine katkı sağlayacağını bilincindedir¹⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nde demiryollarının yapımına 1870'li yıllardan sonra hız verildi."Hicaz Demiryolu"nun yapımı, hem sultan Abdülhamit'e İslam aleminde büyük bir prestij sağlamış, hem de bölgede devlet otoritesinin artmasına imkan vermiştir¹⁰⁶.

I. Dünya Harbi'nden önce, İngiltere ve Almanya bu bölgelerden ekonomik çıkarlar sağlamak için, birbirleriyle mücadeleye başlamış, özellikle Almanya, Avrupa'nın kuzeyinde sıkışmış olması ve denizyollarıyla dünya pazarlarına uzak olması nedeniyle, gittikçe ilerlemekte olan sanayine, geniş pazarlar bulmak için bu bölgeye hakim olma emelini gütmüştür. Bu amaçla Osmanlı devletinin sınırları içerisinde yer alan bu bölgeden istifade edebilmek için, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman koridoru sayılan Bağdat demiryolu projesine" girişmiştir¹⁰⁷.

19. yy.ın sonlarıyla 20. yy.ın başında demiryolları, emperyalizmin en önemli vasıtalarından birisi olur. Demiryolları bu özelliğinin yanı sıra, geçtiyi bölgelerde önemli değişikliklere sebep olmakta ve büyük ticari, zirai gelişmelere, devlet otoritesini temine gibi faydalar yanında, askeri ve stratejik bakımdan da faydalar sağlamaktadır¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 6, TTK. Yay., Ankara 1995, s. 263.

¹⁰⁵ Bayram Soy, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler*, c. 13, s. 28.

¹⁰⁶ Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, Havas Yay., İstanbul 1980, s. 94.

¹⁰⁷ Ortaylı, a.g.e, s. 73.

¹⁰⁸ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yay., İstanbul 1972, s. 10.

1898'de Konya'dan Bağdat ve Basra'ya kadar uzatılması öngörülen demiryolu projesi için gerekli imtiyazların Osmanlı imparatorluğu tarafından Almanlara verilmesi üzerine stratejik olarak oldukça önemli bir duruma gelen Kuveyt üzerindeki mücadele daha da şiddetlenir. İngiltere, bu vesileyle Türklerin ve Almanların bölgedeki etkinliklerinin artmasından çekinmekte ve bunu bölgedeki genişlemesi için bir tehlike olarak görmektedir. Çünkü Almanya için Bağdat demiryolu ekonomik genişlemesini temsil ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bölgedeki ekonomik ve askeri kapasitesinin artmasına neden olacaktır¹⁰⁹.

Mesela, Rus gazetelerinin en önemlilerinden "Növine Vireme" gazetesinde yayınlanan makale şöyle başlıyordu:

"Almanya Bosfor kıyılarında kesin bir galebe kazandı. Anadolu şimendiferini Konya'dan Bağdat'a ve Basra'ya kadar uzatma imtiyazı aldı. Bu madde, asrın en büyük tarihi olayıdır." ve makale, şöyle devam ediyordu:

*"Geçen yaz aynı demiryolu için İstanbul elçilikleri arasında gayet şiddetli tartışmalar vukua geldiği sırada hattın bizce olan önemi hakkında mühim makaleler yazmış idik. Bu makalelerde, ne olursa olsun, Boğaz'dan Bağdat'a kadar şimendifer hattının uzatılmasına, elden geldiği kadar engel olmamız lazım geldiğini söylemişdik. Sözler, hep boşa gitti. Artık bugün imtiyaz verilmiş, sermaye toplanmış ve iş, mahir, muktedir zevatın eline girmiş bulunuyor ki, bir sürpriz olmadığı halde, hattın sekiz yıl içinde inşaa edilmiş bulunacağı tahmin olunamaz. En çok sekiz yılda Avrupa ticarethaneleri, Anadolu ve -Irak Arap - çarşıları metalleriyle dolacak, Hindistan'a da en kısa yol açılacak, dünya'da en münbit olan Anadolu arazisinin ürünleri güney Avrupa'ya dalga dalga hücum ederek bizim Buğday ticaretimizi dehşetle sarsacaktır"*¹¹⁰.

Wilhelm Osmanlı Devleti'ne iki ziyarette bulunmuştur. Birincisi 1889'de, ikincisi ise 1898'dedir. Asıl önemli sonuçlar veren ikincisidir. İmparator bu gezisinde sadece İstanbul'u değil, Şam ve Kudüs gibi önemli merkezleri de gezmiştir. Bu dostluğu yöneticilerin Kayzer'e, Şam da "Hoş geldiniz" sözüne

¹⁰⁹ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Orta Doğu'da Güç Dengesi(1978-1996)*, Alfa Yay., 2.Baskı, 1996, s. 99-100.

¹¹⁰ Kurdakul, a.g.e, s. 89.

cevap olarak meşhur nutku söyler; “Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selahattin’in mezarı önündeyim. Sultan Abdülhamid’e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu Dünyadaki 300 milyon Müslüman bilsin ki Alman İmparatoru onların en iyi dostudur.” Bu ziyaret birçok ülkenin dikkatini çekmiştir.

Sonuçta; çok önem arz eden demiryolu projesi, 4 Ekim 1888’de Osmanlı Devleti ve Alman Bankası Birinci Müdürü George Von Siemens yönetiminde “Alman Bankası” tarafından organize edilen bir finansman grubu arasında İstanbul’da yapılan imtiyaz anlaşmasıyla Almanya’ya verilmiştir¹¹¹.

Fakat Alman sermayesi tek başına bu işi yapacak güçte değildir. Bu imtiyazların hayata geçirilmesi için Marshall’ın yardımıyla yeni ve özel bir “Bağdat Demiryolu Şirketi” kurulur. 1903 tarihli anlaşmaya göre Bağdat demiryolu şirketine şu imtiyazlar verilir:

“ I-Haydarpaşa-Ankara ve Eskişehir-Konya hatlarını 99 yıl müddetle işletecekti.

II-Konya’dan başlamak ve Bağdat üzerinden Basra’ya kadar devam etmek üzere takriben 2300 kilometre uzunluğunda bir demiryolu yapıp işletecekti. Demiryolunun iki tarafında ve yirmişer kilometrelik bir saha dahilinde, imtiyazı henüz verilmemiş olan madenleri istismar edip, ormanlardan odun kesip kömür yapabilecekti.

III-Fırat’ta, Şattülarap’ta, nakliyat hakkına sahip olacak, Bağdat ve Basra kıyılarında limanlar inşa edip çalışmalarını düzenleyecekti.”

Almanya’nın Berlin-Bağdat demiryolu projesi İngiltere’de tedirginlik yaratıyordu. Basra Körfezi’ne kadar uzanacak bir Alman demiryolu, İngiltere’nin Mısır ve Hindistan’daki siyasi ve iktisadi egemenliği için en büyük tehlike olarak görülüyordu. Gerçekleştirilecek bu demiryolu projesi, Avrupa’yı Yakın Doğu ve Hindistan’a İngiliz filosundan daha kısa zamanda ve etkin biçimde bağlayacağından Cebelitarık ve Süveys’e sahip olan İngiltere’nin Atlas ve Hint Okyanusu ulaşımındaki tekeli ortadan kalkacaktı¹¹².

¹¹¹ Tepekaya, “a.g.m”, s. 44.

¹¹² a.e., s. 45.

Bağdat demiryolu meselesi üzerinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ile II. Wilhelm'in yaptığı bir görüşmede, Grey II. Wilhelm'e Bağdat demiryolunun stratejik öneme sahip olmasından dolayı tek bir yabancı gücün elinde bulunmasının İngiltere de endişe yarattığını söylemesi üzerine Alman imparatoru, bu projenin kendileri için sadece ticari değerinin olduğunu, İngilizlerin endişelerinin yersiz olduğunu, çünkü kendilerinin Mezopotamya da toprak edinme amacıyla olmadıklarını Osmanlıların ise bu demiryolunu İngilizlere karşı kullanma ihtimallerinin olmadığını söylemiştir¹¹³.

Söylenenin aksine Almanya Osmanlı İmparatorluğunu, sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı genel siyasetinde bir koz gibi kullanırdı¹¹⁴.

Almanya açısından Bağdat demiryolu, dünyanın ölçülemez hammadde deposunu ve dünyanın en zengin tahıl ambarını Avrupa'ya bağlıyor ve Almanları İngiltere'den tamamen bağımsızlaştırıyordu. Bu bağımsızlık, gelecekte Alman Dünya siyaseti için bir dayanağı.

Demiryolu imtiyazı, Almanya'ya Rusya ve İngiltere'ye karşı Türkiye üzerinde etkili olduğunu gösterme fırsatını da doğurmuştu. Böylece Almanya, Türkiye üzerinde oynanan oyunda söz sahibi olduğunu gösteriyordu. Fakat çok geçmeden Almanya'nın bu suretle Yakın Doğu'ya nüfuzu, imparatorluk için yeni bir takım tehlikelere yol açtı.

Ruslar İstanbul'un, İngilizler ise Mısır-Hindistan kara yolunun, Türk-Alman dostluğu ile tehdit edildiğini gördüler. Fransızlarda Ön Asya'daki siyasi ve ekonomik durumlarının tehlikeye girmesinden korktular.

Almanya, Osmanlı Devleti üzerindeki hesaplarını, elbette devlet üzerindeki etkisine dayanarak yapmaktaydı. Son dönem Osmanlı'nın hemen hemen bütün yönetiminde Alman etkisi görülmüştür. Tarım ve madencilikle ilgili Bakanlıkta, Maliye Bakanlığında, Gümrükte, sultanın sivil danışmanlar kurulunda, saray ve orduda Almanlar başrolü oynamıştır¹¹⁵.

¹¹³ Bayram Soy, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler*, c. 13, s. 29.

¹¹⁴ Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s. 7.

¹¹⁵ Tepekaya, "a.g.m", s. 45.

Osmanlı Devleti dış politikasında, yeni dayanaklar aramaya başladı. Bunun nedeni; 19. yy.ın sonlarından beri Osmanlı Devleti'nin dış politikasının başlıca dayanağı olan Almanya ile ilişkilerin sarsılmış olmasıydı.

1908 Bosna-Hersek bunalımında Almanya'nın müttefiki olan Avusturya'nın bu toprağı ele geçirmesi, daha sonra 1911 yılında yine Almanya ve Avusturya'nın müttefiki İtalya'nın Trablusgarp'ı alması, Osmanlı Devleti'nde Almanya'ya karşı tepki yaratmıştı.

Öte yandan Almanya'nın Rusya ile ilişkilerine önem vermeye başlaması ve Ermeni sorunuyla ilgilenmesi Türk-Alman ilişkilerini olumsuz etkiledi.

1908 Devrimi'nden sonra Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, müttefik Almanya'yı yeni rejim nazarında zor durumda bıraktı. Sonrasın da Bulgaristan'ın da bağımsızlığını ve Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan etmesi karşısında, Berlin diplomasisinin etkisizliği, Almanya'nın itibarını daha da düşürdü. Diğer yandan devrimden sonra yönetimi ele geçiren Sadrazam Kamil Paşa gibi, İttihat ve Terakki'nin bazı yöneticilerinin de, kesinlikle İngiliz yanlısı olması, Alman diplomatlarını Türkiye'de daha da zayıflattı¹¹⁶.

1908 devriminden sonra genç askerler olaylara direkt müdahale etmediler. Yönetim, İttihatçı sivillerin etkin olduğu bir yapıya sürüklendi. İttihatçı sivil aktörlerde, genelde Paris ve Londra gibi Batı Avrupa başkentlerinin kültür ve siyasi merkezlerinden etkilendiklerinden, İngiltere ve Fransa taraftarı bir politika üzerinde yoğunlaştılar. Zaten onlara göre, Alman parlamentarizmi de, Sultan Abdülhamid'in idare tarzına benziyordu ve İttihatçılar için bir örnek teşkil edemezdi¹¹⁷. Jeneral Maugins de dedi ki: “*Sakın İttihatçı olmayınız, bu sizin için çok fenadır. Çünkü Avrupa İttihatçılardan şeytan gibi çok korkar.*” ve taklidini yaptı. “*İngilizler büyük bir Arap imparatorluğu, biz ise büyük bir Türk Hükümeti istiyoruz*”¹¹⁸.

¹¹⁶ Mehmet Beşirli, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin Osmanlı Stratejileri: İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması” *Türkler*, c. 13, s. 323.

¹¹⁷ a.e., s. 322.

¹¹⁸ Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK Yay., 2.Baskı, Ankara 1989, 27 Teşrin-i Sani 335 İctimai II.Celse, s. 134.

Genç Türkiye için siyasi mekanizma, ancak İngiliz parlamentarizmine benzer bir biçimde örgütlenmeliydi. Artık İngiltere'ye sempati duyulacak yıllar başlamıştı. Alman büyükelçisi Baron Marshall von Bieberstein (1897-1912), devrim sonrası İngiltere'nin Osmanlı nezdindeki nüfuzunun arttığını ve bunun göstergesinin İstanbul'a yeni atanan İngiliz büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in (1908-1913) ülkeye gelmesi esnasında yaşadığını yazmaktadır. Çünkü büyükelçinin İstanbul'a gelişiyle birlikte düzenlenen merasimde, Osmanlı vatandaşları büyük sevgi gösterisinde bulunmuşlardır. Bu yaklaşımı, Almanya büyükelçisi Marshall şöyle belirtmektedir: *“Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra, özellikle buradaki başkentte (İstanbul) geniş halk çevrelerinde İngiltere'ye karşı sempati oluştu. Bu geçeği inkar etmek akılsızlık olur. Bu sempati sadece Türk basınında değil, aynı zamanda sokaktaki halkın davranışlarında da ifadesini buluyor. Yeni İngiliz büyükelçisinin kabul merasimini hatırlıyorum. Bu görüntü oldukça tabiidir”*¹¹⁹.

Özellikle 1910'dan sonra yeniden Alman politikasına yönelen İstanbul yönetimi, Almanya'dan hem istediği koşullarda bir kredi sağlamış, hem de deniz kuvvetlerini güçlendirecek iki gemi satın almaya yönelmişti. Fransa Hükümeti ise, 1908'den sonraki parlak nüfusunu 1910'dan sonraki yeni ortamda Türkiye'de bulamadı. Diğer yandan Türkiye'nin Balkanlar'daki karışık durumlar sebebiyle, Balkan Devletleri ile girişilecek bir savaşta etkisiz duruma düşmemek için, ordu ve donanma harcamalarına ağırlık vermesi de, gözden kaçmıyordu¹²⁰.

I. Dünya Savaşında Enver Paşa'nın isteğiyle Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girdi. Almanya Osmanlı'ya karşı soğuduğu halde, Osmanlı Devleti'ni Üçlü İttifak'a bağlayarak, Bulgaristan'ında bu kampa katılmasını sağlamayı, dolayısıyla da Balkanlar'daki durumunu sağlamlaştırmayı düşünen Avusturya'nın da baskısıyla 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti'yle İttifak anlaşması imzaladı¹²¹.

¹¹⁹ Beşirli, “a.g.m.”, s. 322.

¹²⁰ a.e., s. 326.

¹²¹ Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri(1919-1926)*, s. 35-36.

3-Fransa

Fransa'nın Yakın Doğu'da 16. yy. da Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar inen bir etkinliği vardır. Yakın Doğu'da İngiltere ile Fransa arasındaki çatışma ise, Napolyon'un 1798'de Mısır'a saldırısına kadar dayanır. 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi İngiltere ve Rusya'yı telaşlandırdı. Çünkü Fransa, İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısını kesiyordu.

Rusya açısından ise, Fransa Mısır'dan sonra Suriye'yi işgal edip, kuzeye doğru çıkarsa Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkabilirdi. Bu durumda Rusya, zayıf bir Osmanlı Devleti'nden Boğazları alabilir, ama kuvvetli bir Fransa'nın elinden alması ise herhalde pek kolay olamazdı. Bu sebeplerle hem İngiltere hem de Rusya Osmanlı Devleti'yle birer İttifak yaparak Napolyon'u Mısır'dan çıkardılar¹²².

Fransa büyük bir Avrupa devleti olduğu gibi İngiltere'ye Atlantik ötesindeki sömürgelerini kaptırdığı günden beri Akdeniz de geniş bir sömürge imparatorluğu kurma hevesine kapılmıştı. Rusya ve Avusturya'dan biri fetihler politikasına girişince Fransa yine Türklerle beraber olarak bu devletlere karşı harekete geçmek için onlarla anlaşıyordu. Fransızlar Akdeniz'de Türklerin zararına olarak sömürge imparatorluklarını kurmaya başladıkları sıralarda bile yine Türkleri elden çıkarmak istemiyorlardı. Yani gerek Avrupa'da gerekse Akdeniz'de Fransa siyasi menfaatlerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin kendisini desteklemesini lüzumlu görüyordu. Bundan başka Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonlarla ve ticaret anlaşmalarıyla elde etmiş olduğu türlü cinsten imtiyazlara da sahip bulunuyordu. İşte bu yüzden 1839'dan sonra Fransızlar Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne ve ıslahat yapmak suretiyle kuvvetlenmesine taraftar görünüyorlardı¹²³.

İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesi, 1920 San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin 1916 Sykes-Picot Antlaşması'na rağmen daha fazla pay alması, Fransa'da tepkiler biriktirmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız çevreleri, Yakın Doğu'da Fransa'nın gerçek karşıtının Almanya değil, müttefiki İngiltere olduğunu gördü.

¹²² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c.1-2 (1914-1995), Alkım Yay., 11.Baskı, Ankara, s. 45.

¹²³ Karal, a.g.e., s. 18.; *Peyam*, 1 Ekim 1919, Bkz. Öztoprak, a.g.e., s.68.

Fransa'nın bütün ısrarlarına rağmen görüşmelerine dahil edilmediği Mondros Mütarekesi'nden sonra, Boğazların İtilaf Devletleri'nce ortak işgal edilmesinde de İngiltere, deniz gücündeki üstünlüğü gerekçesiyle başrolü oynayınca, Fransa'nın tepkisi daha da arttı. İngiltere, Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı kullanınca, Fransa, bu durumun kendisi için yeni güçlükler doğuracağını görmüştü. İngiltere'ye bağlanacak bir Yunanistan'ın İngiltere'nin Yakın Doğu'daki üstünlüğünü perçinleyeceği açıktı. Üstelik Fransa, Kilikya da Türk kuvvetlerince zor duruma da düşürülmüştü.

Öte yandan, Avrupa sorunları karşısında da İngiltere ile Fransa'nın çatışmakta olması, Fransa'nın Yakın Doğu'daki tutumunu etkiledi. Fransa, İngiltere kendisini Avrupa'da desteklemediği sürece, o da İngiltere'ye Yakın Doğu'da karşı çıkmak istemiştir.

Fransa bu etkenlerle Anadolu milliyetçilerine yanaşır. Fransa'nın bu tutumu, İngiliz-Fransız ayrılığını da arttırır. Böylece, Kurtuluş Savaşı'nda İngiltere, Yunanistan'ı desteklerken, Fransa'da Anadolu Hareketinin arkasında yer alıyordu. Mustafa Kemal İngiliz-Fransız ayrılığından faydalanmış, bu da Kurtuluş Savaşı'nı kolaylaştıran bir etken olmuştur.

Mustafa Kemal, Fransızların Anadolu'ya yaklaşmasının gizli amaçlarını iyi biliyordu. 1919 Kasımın da İngilizler tarafından boşaltılan Kilikya'nın bu kez Fransızlar tarafından işgal edilmesi, Anadolu'da büyük tepki yaratmıştı. Mustafa Kemal, *“haksız yere Adana'da oturan Ermenileri başımıza musallat eden şimdide Urfa, Antep, Maraş'ı işgal eden bir devlet, hiçbir zaman dostumuz değildir”* diyordu¹²⁴.

Fransa'nın işgallerine tepki olarak İrade-i Milliye Gazetesi'nde şöyle yazıyordu: *“Bizden ne bekliyorlar?Şunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki: bugün Fransız işgalinde bulunan yerler İngiliz işgalinde bulunurken biz Müslümanlar bu derece gaddarane ve hunharane mezalime maruz kalmamıştık. Biz zannederiz ki: medeni milletler, harb itdikleri düşmanlarına bile insaniyetin adaletin kabul itmediği mezalimi yapmaktan ihtarı az iderler. Artık bizde kemal-i samimiyetle soruyoruz: en*

¹²⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, A.Ü.S.B.F.Yay., Ankara 1982, s. 112.

tarihi ile medeniyeti ile harita beşeriye bulundu ki mücadele edilen dünyayı efkar-ı umumiye ile ilmi teşhir iden Fransız hani?”¹²⁵ Yine aynı gazete de; “İngilizlerin elinden idare-i işgali alarak çalışan Fransa hükümeti ise Müslümanlar hakkında medeniyete sığmayan ve Fransız tarihi medeniyetine yakışmayan bin türlü mezalim fecai ile imha ve istila emirlerini yürütmektedirler”¹²⁶.

Kemalistlerin Kilikya konusundaki tepkisi üzerine, Suriye’deki Fransız Yüksek Komiseri George Picot, Aralık 1919’da resmi olmayan görüşmeler yapmak üzere Sivas’a geldi ve Mustafa Kemal’le görüştü. Picot, Sivas’a geliş nedeninin, iktisadi ayrıcalıklara karşılık olarak; Adana, Antep ve Urfa’nın ileride Türkiye’ye geri verilmesi için Mustafa Kemal’le bir anlaşma yapılması olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal’in Kilikya’daki Fransız işgalinin derhal sona erdirilmesini istemesi üzerine Picot, Fransa’nın Türk bağımsızlığını desteklediğini, bu bölgelerden ileride çekileceklerini ve öteki İtilaf Devletleri’ni de ikna etmeye çalışacaklarını bildirmiştir. Mustafa Kemal, Fransızlar ve Ermeniler olay çıkarmazsa, Kilikya’daki Müslüman halkın saldırıda bulunmayacağı yolunda güvence verdi. Picot, Fransızların Türklere karşı düşmanca bir tutum takınmayacağını bildirdi ve yetkisi sınırlı olduğu için o sırada Mustafa Kemal’le resmi görüşmelere girişmeyeceğini belirtti. Mustafa Kemal-G. Picot görüşmesi, Türk milliyetçi hareketinin saygınlığını arttıran siyasal bir başarıdır. Kemalistler şunu da gördüler ki, Fransızlar Kilikya’da güçsüzdür. İngilizlerle aralarında birçok anlaşmazlıkları vardır. Mustafa Kemal’in İngiltere’ye karşı Fransa etkenini kullanması, daha başından itibaren beklenen faydayı sağlayacaktır¹²⁷.

Fransa, Rusya’nın amaçlarını uygulamasından korkar, taksim sırasında Suriye’yi gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addederdi¹²⁸.

¹²⁵ *İrade-i Milliye*, 11 Cemaziyel Evvel 1338, no. 23.

¹²⁶ *İrade-i Milliye*, 12 Kanun-i Sani 1336, no. 20.

¹²⁷ Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, s. 111-114.

¹²⁸ Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, s. 7.

B-Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Musul Toprakları

16. yy.da Osmanlı egemenliğine giren Arap ülkeleri, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı yönetiminde kalmışlardır. Arap ülkeleri Osmanlı Devleti'nin sömürgeleri değildi. İmparatorluk içinde ayrı bir yerleri vardı.

İslam dünyasının kutsal Halifelik makamı, Araplardan Osmanlı Sultanlarına geçmişti. Osmanlı Hükümdarları İslam aleminin lideri durumuna gelmişlerdi. Din unsurunun Osmanlı Devlet yönetiminde kazandığı önem, Müslümanlığın kaynağını teşkil eden Arap dünyasının da Osmanlı Devleti içinde ayrıcalıklı bir muamele görmesi sonucunu vermişti. Dinin ve dolayısıyla da Arapların Osmanlı Devleti içindeki önemi, zamanla daha da arttı. Özellikle II. Abdulhamid'in yönetimi sırasında (1876-1908), İslamiyet ön plana geçmiştir.

II. Abdulhamid, İslamcılığı iç ve dış politikada bir sistem haline getirmeye çalışmış, Araplara özellikle yakınlık göstermiş ve hatta Osmanlı İmparatorluğunu bir "Türk Arap İmparatorluğu haline getirmeyi düşünmüştür." Fakat işin ilgi çekici yanı şuydu ki, Müslüman olmayan Arapların yaşadığı topraklarını gittikçe kaybetmekte olan ve bunun önünü alamayan Osmanlı Devleti, Müslüman Arap topraklarını da kaybetmeye başlamıştı. Nitekim, daha 1830 yılında Cezayir'i Fransa'ya kaptıran Osmanlı Devleti, İslamcılık fikrinin şampiyonu II. Abdulhamid yönetimi sırasında da 1881'de Tunus'un Fransa ve 1882'de de Mısır'ın İngiltere tarafından ele geçirilmesini önleyememiştir¹²⁹.

19. yy.ın sonu ile 20.yy.ın başında bölgede etkin olan devletler Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere idi. Basra Vilayeti dahil olmak üzere Yemen'e kadar olan Arap Yarımadası Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında bulunuyordu. İngiltere ise Süveyş Kanalı bölgesini ve Hindistan'a giden yolu kontrol etmekteydi.

İngiltere Osmanlı imparatorluğu başta olmak üzere herhangi bir devletin bu bölgede egemenlik kurmasına şiddetle karşı koymaktaydı¹³⁰.

¹²⁹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası*, s. 2.

¹³⁰ Arı, *Basra Körfezi ve Orta Doğu'da Güç Dengesi 1978-1996*, s. 99.

1890'lardan itibaren Avrupa'nın iki büyük devleti İngiltere ve Fransa'dan sonra, Almanya'da Osmanlı Devletinin Ortadoğu topraklarına ilgi göstermeğe başlamıştı. II. Abdulhamid ise İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya'ya dayanma yoluna gitmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları üzerinde bir İngiliz-Fransız-Alman çatışması ortaya çıkmış oluyordu. Diyarbakır vilayetinden bildirilen bir telgrafname de; "...*Almanların Musul'da ticaretlerini tevsî' ve konsoloshane te'sis etmelerinden dolayı orada bir İngiliz Konsoloshanesi de ihdasını tetkik edecekleri haber verildiği...*" denilmektedir¹³¹.

Bağdat demiryolu projesi üzerinde bu çatışma ve rekabet açık bir şekilde görülmekteydi. Bu rekabetin bir sonucu, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya daha da bağlanması ve öte yandan da, Almanya ile İngiltere-Fransa arasındaki bloklaşmayı kesinleştirmesi olmuştu. Böylece kısa bir süre sonra çıkacak I. Dünya Savaşının tarafları ve Osmanlı Devleti'nin savaştaki yeri, adeta Bağdat Demiryolu üzerindeki bu çatışma sırasında belli olmuştu. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları üzerinde ki etkisi de şu oldu ki, İngiltere ve Fransa rakipleri durumundaki Almanya'yı ve onu destekleyen Osmanlı Devleti'ni sabote etmek için, Arap ülkelerinin bağımsızlığını teşvik ve tahrik etmeye başladılar¹³².

I. Dünya Savaşı sırasında özellikle İngiltere, bir yandan Arap ülkelerini bağımsızlık vaadiyle Osmanlı Devleti'ne karşı harekete zorlarken, öte yandan da 1916 mayısında Fransa ile yaptığı Sykes-Picot Anlaşmasıyla bu ülkeleri aralarında paylaşıyordu

Bununla beraber, büyük devletlerin Arap ülkelerini Osmanlı Devletinden koparmada başarı sağlamalarının, bizzat Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesindeki bir gelişmeyle de yakın ilgisi vardır. Bu sebeple bu noktaya da temas gerekmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Arapları Osmanlılara karşı ayaklandırırken, Osmanlı Devleti, İslamcılık fikrinden uzaklaşmış ve Arapları da zaten gözden çıkarmış bulunuyordu.

¹³¹ BOA.Y.A.HUS, nr. 501/103.

¹³² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, s. 2.

Çünkü, İslamcılık fikrinin şampiyonu olan II. Abdülhamid, 30 yılı aşkın süren saltanatı boyunca içeride istibdada yönelmiş ve bu da hürriyetçi fikirlerin gizli ve teşkilatlı bir şekilde gelişmesi sonucunu vermiştir.

1908 yılında tekrar Anayasalı rejime geçilmiş ve II. Abdülhamid de tahttan indirilmiştir. 1908 Meşrutiyet hareketi, bir yönüyle liberal ve hürriyetçi bir nitelik taşıırken, aynı zamanda milliyetçi tarafı da vardı. İslamcılık fikrinin sembolü haline gelen II. Abdülhamid’i tahttan indiren özgürlük taraftarları, Osmanlı Devleti’nin Müslüman olmayan unsurları kaybettiği gibi, Müslüman unsurlardan meydana gelen bir birliği de devam ettiremeyeceğini gerçekçi bir şekilde anlamış bulunuyordu. Onlara göre, Osmanlı Devleti, Türk unsuruna dayanmalı ve Devletin Türklerden oluşan ana gövdesi dışındaki Türk olmayan dal ve uzantılar gözden çıkarılmalıydı. Gövdenin yaşamaya devam etmesi ve kan kaybının durması ancak bu şekilde mümkün olacaktı. Çünkü, “*artık yüzlerce milletten mürekkep olan suni toplulukların devamına imkan kalmamıştı*”. Bu konu Heyet-i Temsiliye’nin 27 Ocak 1919 tarihli oturumunda şu şekilde geçmektedir;

“Vasıf Bey; Görüşüklerim sefarete ve karargaha mensup Fransızlarla...Kendisi asker. Açıkça fikrini sordum. Dedi ki, bugün iki cereyan var: Biri Bolşevizm, diğeri İslamizm’dir. İkisi de en ziyade İngilizlere müteveccihdir, bize değil, ileride bize de. Bolşevizmi bırakabiliriz, fakat İslamizmi bırakamayız. Cezayir, Tunus ileride oraya da sirayet edebilir. Bizi maddi olarak temin edinizki, Pan İslamizmi Pan Turanizmi gütmüyorsunuz...

Dedim ki, biz sizin gördükleriniz gibi iki şey görebiliyoruz. Bunlardan birisi İslamlıktır, diğeri asrileşmek. Kendi kendimizi idare edecek bir halde yaşamak. Bunu da Avrupa’dan alacağız. İslam cereyanları bize iyi değildir. Medeni değildir. Aynı zamanda istila altındadır. Serbest değildirler, dedim...buna inanmadı. Aynı zamanda inanmış göründü. O aynı zamanda kürt meselesini intibahata karışmayan Hürriyet ve İtilafı ve Süleymaniye’yi söyledi. Ben de, o İngilizlere karşı Şeyh Mahmud’un hareketidir, dedim...”¹³³.

¹³³ İğdemir, a.g.e. , s. 13.

Görüldüğü gibi, 1908 Meşrutiyet hareketi, İslamcılık fikri yerine Türkçülüğü ön plana çıkarmış, Türk Milliyetçilik akımı gelişmeye başlamıştır. Bu durum Araplar üzerinde de etkisiz kalamazdı. Pan-İslamizm fikrinin bir kenara atıldığını ve adeta gözden çıkarıldıklarını anlayan Araplar Osmanlı Devleti'nden manen kopmaları tabiiydi. Öte yandan, Türkiye'de gelişmeye başlayan milliyetçi fikirler, Arap aydınlarını da düşünmeye sevketti. 1908 hareketi Türk Milliyetçiliği için olduğu kadar, Arap milliyetçiliği için de bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

İngiltere buradaki Arapları ve Kürtleri kendi lehine kışkırtmaktaydı. Dahiliye Nezaretine çekilen şifre telgrafnamede; "... *Bedirhanilerden Ahmed Fa'ik'in İngilizlerin Kürd milleti komedyasına aldanması bu suretle sabit olmasına bina'en Bedirhanilerinde İngiliz hesabına çalışmaya ikna' ve itma' edilmeleri ihtimalini nazar-ı dikkate almış ve arzetmişim..*"¹³⁴denilmektedir.(Bkz.Ek-6). İşte bu ortam içinde, İngiltere ve Fransa'nın Arap bağımsızlığını teşvik çabaları başarılı olmuş ve Arap ülkeleri I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmekte tereddüt etmemişlerdir. Ancak, ilgi çekici nokta şu olmuştur ki, bağımsızlık için ayaklanan Araplar, Osmanlı Devleti savaşta yenildiği ve hatta ömrünü de tamamladığı halde, bağımsızlığını elde edememişlerdir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Arap ülkeleri, İngiltere-Fransa arasında 1916 Sykes Picot Anlaşmasına uygun olarak 1920 Nisan'ında yapılan San Remo Konferansında "Manda" sistemi adı altında paylaşılmıştır. Bu şekilde, Arap milliyetçileri, bağımsızlık için, vaktiyle destek ve teşviklerini gördükleri İngiltere ve Fransa'ya karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Böylece yüzyıllarca Osmanlı Devleti'ne bağlı yaşayan Araplar, bağımsızlıklarını Osmanlı Devletinden değil İngiltere ve Fransa'dan alacaklardır. Yani, Araplar, aslında mücadelelerini Osmanlı Devleti'ne karşı başlatmışlar, fakat bu mücadelelerinde karşı taraf rolünü Türkler değil, bizzat mücadeleye teşvik eden İngiltere ve Fransa'ya karşı oynamışlardır.

I. Dünya Savaşından sonra Arap ülkeleri İngiliz ve Fransa manda yönetimi altına girip de Arap bağımsızlık mücadelesi İngiltere ve Fransa'ya yöneldiği sırada, Anadolu'da da başta İngiltere olmak üzere Batılı büyük devletlere karşı

¹³⁴ BOA, DH,KMS, nr.50-3/25, Belge sıra nr. 35.

kurtuluş mücadelesine girişilmiş bulunmaktaydı. Yani Arap ve Türk bağımsızlık mücadeleleri aynı devletlere karşı yönelmişti. İki mücadele arasında hiç olmazsa amaçta bir benzerlik söz konusuydu¹³⁵.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile İngiltere'nin Ortadoğu stratejisi, sömürgeci politikasının bir gereği olarak da, özellikle Kerkük petrollerine sahip olma tutkusunun vazgeçilmez bir parçası oldu. Irak cephesi, İngilizlerin bir Hind-İngiliz birliğini 6 Ekim 1914'te Bahreyn'den yola çıkarmaları ve donanma himayesinde Fav Limanı'nı işgal etmeleri ile açıldı. Bu arada İngilizler çevredeki aşiretlere, hatta Basra Körfezi'nde şeyh, emir ve bütün Arap halkına, Arapça beyanname dağıtmışlardı. Bu beyanname, İngilizlerin Osmanlılara karşı ilan ettiği savaşın, haklı gerekçelere dayandığı, zaten Türklerin Arap topraklarında halka zulüm ve kötülük yaptıkları, İngiltere'nin ise Arap halkının huzur ve güven içinde yaşamalarını arzu ettiği, İngilizlerin bütün dinlere olduğu gibi, İslam dinine de her zaman saygı duyduğu, bu bakımdan Araplar ile İngiliz hükümeti arasında dostluk ve işbirliği kurulmasının bölge halkı ve İngilizler içinde yararlı olacağı yolunda görüşlere yer veriliyordu. Fav Limanı'nın işgalinden sonra, İngilizler ağır ilerleyişlerini sürdürerek, Basra ve Kurna yönlerine doğru yaklaştılar. Süleyman Askeri Bey, Kurna civarında bir İngiliz tugayına karşı saldırıda bulundu. 20 Ocak 1915'te yapılan bu saldırı başarılı olmuşsa da Osmanlı komutanının yaralanmasına yol açmıştı. İngilizler ise Basra'nın kuzeyinde Eş-Şuaybiye'de savunmaya geçmişlerdi. 6 Şubatta Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşa Huveyze'ye girdi, 9 Mart'ta bir İngiliz Tugayını yenerek Ahvaz'a yaklaştı. Bu gelişme üzerine 12 Nisan da Süleyman Askeri Bey, Nasıriye'deki kuvvetleri ileri sürerek, Eş-Şuaybiye'ye saldırdı, çarpışmada elindeki birliklerin yarısı ölünce ve aşiret kuvvetlerinin bir işe yaramadığı ortaya çıkınca, geri çekilmek zorunda kaldı. Onur sahibi olan bu komutan karşılaştığı bu yenilgiden dolayı intihar etti. Eş-Şuaybiye bozgunu ve cephe komutanının intiharı, Irak cephesindeki Türk Ordusu'nun durumunu ağırlaştırdı. Bütün kabileler Osmanlı ordusunu terk etti. Hatta geri çekilen Türk birlikleri de bunlar tarafından yağma edildi. Kafkasya'dan geri çevrilen deneyimli

¹³⁵ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası*, s. 5.

tümenler henüz yolda bulduklarından, buradaki zayıf kuvvetlerin yetersizliği yüzünden Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi Selman Pak'a kadar devam etti. Bu nedenle çok değerli stratejik mevkiiler İngilizlere kaptırılmıştı. Takviye alan Türk ordusu gücünü göstermeye başladı. İngiliz ordusuna komuta eden General Townshend ise, Dicle boyunca ilerleyerek 28 Eylül'de Kut'u işgal etmiş ve Aziziye'ye ulaşmıştı. Bu cepheye Halil Paşa atandı. Kut savaşında İngilizlere karşı çok önemli bir başarı elde etti. Çanakkale Savaşı'ndan sonra ikinci bir parlak kahramanlık destanı olan bu savaşın meyveleri toplanamadı. Bunun nedeni Irak Cephesi'nin öneminin göz ardı edilerek, bu cephedeki bazı kuvvetlerin başka cephelere sevki ile, İran Cephesi'ne ağırlık verilmiş olmasıdır¹³⁶.

İngilizlerin önünde çekilmeğe başlayan Türk birlikleri birçok çarpışmalar yaptı. Bunun gibi Rus taarruzunu kırmak üzere İran'a sevk edilen Ali İhsan Paşa komutasındaki kuvvetlerde parlak başarılar gösterdi. İngiliz kuvvetleri, ezici bir üstünlükle, Tikrit'in güneyindeki 18. Kolordu cephesine yüklendi. Yapılan çarpışmalardan sonra 18. Kolordu Fırat'ın kuzeyine çekildi. İngilizlerin buradaki amacının Musul'a yönelmek olduğu anlaşılmıştı. 1918 yılının başlarında Osmanlı 6. Ordusunun artık bir kuvvet olmaktan çıktığı, 33 bin kişilik aç ve perişan bir yağın haline dönüştüğü görülmekteydi.

27 Nisan 1918'den sonra İngiliz kuvvetleri, Karatepe-Kifri-Tuzhurmatı üçgenini elinde bulunduran 13. Kolordunun üzerine hızla yüklendiler. Halil Paşa bu durumu şöyle anlatıyor: "*Savaş aralıksız devam ediyor, kimsenin aklına yemek ve su bile gelmiyordu. Düşman her saldırıdan sonra geri çekilmeye mecbur olunca, topçuları ve zırhlı vasıtaları, öldürücü bir ateş taarruzuna girişiyor ve saatlerce ateş kusuyor, arkasından tekrar piyade taarruzu başlıyordu. Ne var ki 13. Kolordunun inadı kırılmak bilmiyordu. Siperler kan çamuru haline dönmüş, artık askerin yarasını saracak sargı bezleri sağdan soldan temin edilen bez parçaları ve hatta ölen askerin fanilasını kullanılmaya başlanmıştı. Çekilirken erzak ve taşınması zor cephaneye namına ne varsa, hepsi birer birer imha edildi. Takviye ve cephaneye ikmal ihtimali de artık yoktu*"¹³⁷.

¹³⁶ "Irak" *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, MEB.Yay., Ankara 1971, s. 449.

¹³⁷ Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, Haz. M. Taylon Sorgun, İstanbul 1972, s. 214-215.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlının çökmesi, Almanya'nın yenilmesi ve Rusya'nın 1917'de savaştan çekilerek yalnızlık politikasına dönmesi İngiltere'yi bölgedeki tek egemen güç konumuna getirdi. Himaye anlaşmaları ve savaş sırasında yapılan ittifaklar ile Yemen dışında Arap Yarımadası'nın denetimi tamamen İngiltere'nin eline geçti. Bu arada daha sonra Irak'ı oluşturacak üç Osmanlı (Bağdat, Basra, Musul) Vilayeti'nin kontrolünü ele geçiren İngiltere, 1921'e kadar İran'ı da denetimi altında bulundurdu¹³⁸.

¹³⁸ Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996*, s. 102.

C- Büyük Devletlerin Yapılan Gizli Antlaşmalarla Osmanlı Topraklarını Paylaşmaları

Müttefikler daha savaş devam ederken, Osmanlı devletinin topraklarının ne şekilde paylaşılacağını kendi aralarında kararlaştırmışlardı. Kendilerine göre adaletli davranarak birinin payının diğerinden fazla olmamasını temin etmek için bir sürü müzakerelere girişmekte ve anlaşmalar yapmaktaydılar. Bu sırada ne topraklarını paylaştıkları ülkelerin vatandaşlarına ne de kendi halklarına fikirlerini sormak akıllarına gelmiyordu¹³⁹. İngiltere kendi yanında savaşan devletleri tatmin etmek için, Osmanlı idaresindeki toprakların bölünmesini amaç edinen başlıca dört taahhüde girmişti. Bunlar şöyleydi:

1-İstanbul Antlaşması

Rusya, Avrupa siyasetinde kuvvetli bir rol oynamaya başladığı günden beri Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etmeyi ana siyaset olarak belirlemişti. Bunu üç yoldan gerçekleştirmek istedi. Birincisi; Osmanlı topraklarını Rus imparatorluğuna katmak. İkincisi; imkan olduğu takdirde aynı toprakları diğer Avrupa devletleriyle paylaşmak. Üçüncüsü de; Osmanlı arazisi üzerinde muhtar veya müstakil devletler kurulmasını sağlamak ve bu devletleri, günün birinde kendi himayesi altına almaktı¹⁴⁰.

Bir kara devleti olan Rusya'nın birincil hedefi sıcak denizlere ulaşabilmektir. Bu hedefini gerçekleştirecek önemli su yollarından birisi de Türk topraklarında bulunan Boğazlardı. Rusya dış politika hedeflerine uygun olarak takip ettiği strateji sonunda önce Küçük Kaynarca (1774) sonra Yaş (1791) Antlaşmaları'yla Karadeniz'de üstün duruma geçti. Denizlere hakim olan bu yolda Rusya'yı tehdit olarak gören İngiltere, 1791'den itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunarak Rusya'nın sıcak denizlere inme yolundaki politikasını çıkmaza soktu¹⁴¹.

İngiltere ve Fransa 1915 yılı başında Çanakkale'yi geçmeye çalışırken Boğazların ve İstanbul'un elden gideceğinden endişelenen Rusya harekete geçti.

¹³⁹ Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s. 5.

¹⁴⁰ Karal, a.g.e., s. 15.

¹⁴¹ Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa 1997, s. 32.

Müttefikler üzerindeki baskılarıyla Rusya, 4 Mart-10 Nisan 1915 tarihleri arasında beş haftalık bir süre içerisinde, İngiltere ve Fransa ile kendi arasında haberleşmek suretiyle, bir metne dayanmayan antlaşmalar demetini ortaya çıkarmayı başardı.

Önce Rusya, İngiltere ve Fransa'ya verdiği notayla şu istekleri öne sürdü: İstanbul şehri, İstanbul Boğazı'nın batı kıyısı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Güney Trakya (Midye-Enez hattına kadar), Rusya'ya verilmelidir. Yine, stratejik nedenle, İstanbul Boğazı'yla Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nde tespit edilecek bir nokta arasında kalan Asya sahili ile Marmara Denizi'ndeki adalar, İmroz ve Bozcaada da Rus imparatorluğu'na bağlanmalıdır. Rus notasında, bu bölgedeki İngiliz ve Fransız özel çıkarlarına özenle saygı gösterileceği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki kısımlarında İngiltere ve Fransa'nın yapacağı planlarında, Rusya tarafından kabul edileceği bildirilmiştir. İngiltere, 12 Martta verdiği cevapta, savaşın devam ettirilerek başarıya ulaştırılması ve Rusya'nın kabul ettiği gibi, Osmanlı imparatorluğu ile öteki yerlerdeki İngiltere ve Fransa'nın isteklerinin gerçekleştirilmesi şartıyla, Rus isteklerini benimsediğini bildirdi.

İngiltere ayrıca güneydoğu Avrupa ve Anadolu'nun ticareti yönünden İstanbul'un önemini belirterek Rusya'nın burayı alınca serbest bir liman oluşturmasını ve Boğazlardan ticaret gemilerinin geçişi içinde serbestlik istedi. İngiltere o sırada devam eden Çanakkale Savaşı'nın en çok Rusya'nın işine yarayacağını belirterek, Rusya'nın da bu hareketin başarısı için gerekli olan Yunan yardımının sağlanmasında güçlük çıkarmamasını bildirdi. Ayrıca, İstanbul ve Boğazların Rusya'ya verilmesinin Romanya ve Bulgaristan da endişe yaratmaması için, Rusya'nın çaba göstermesini ve anlaşmanın gizli tutulmasını istiyordu. Öte yandan, İslam kutsal yerlerinde ve Arabistan da bağımsız Müslüman yönetimleri bulunmasını da önerdi¹⁴².

Ruslara da İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki özel haklarını, ayrıca Osmanlı hakimiyetinden ayrılacak Arap ülkelerinin istiklalini tanıyacaklarını,

¹⁴² Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri(1919-1926)*, s. 40-41.

Fransızların, İskenderun Körfezi ve Toroslara kadar Kilikya dahil olmak üzere Suriye'nin Fransa'ya ilhakını kabul ettiğini bildiriyordu¹⁴³.

Müttefiklerin Çanakkale'yi zorlama teşebbüslerinin önemli bir sonucu da Rusya'nın kağıt üzerinde de olsa nihayet boğazlar üzerindeki geleneksel ve tarihi emellerini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmek suretiyle, İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmesidir. Savaş patladıktan kısa bir süre sonra ve daha Osmanlı Devleti tarafsız iken, Rusya Boğazlar, İstanbul ve Osmanlı imparatorluğu üzerindeki emellerini, bu fırsattan faydalanarak gerçekleştirmek için bir takım planlar hazırlamak suretiyle faaliyete geçmiş bulunuyordu. Bu hazırlıkları yaparken de müttefikleri İngiltere ve Fransa nezdinde zemin yoklamalarına girişmişti. Lakin Osmanlı Devleti Ekim 1914 sonunda savaşa katıldıktan sonra, Rusya bu konudaki faaliyetlerini arttırdı. Rusya kasım ayı içinde yaptığı teşebbüslerine, müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan olumlu cevaplar aldı. Yalnız İngiltere, İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya'nın yararına bir şekilde çözümlenebileceğini bildirmekle beraber, bu çözümün kesin şeklini Almanya'nın yenilgisine bırakmak istedi. Çünkü Rusya İstanbul ve boğazları Osmanlı Devleti yıkılır yıkılmaz ele geçirirse, Almanya ile savaştan çekilmesinden İngiltere korkuyordu. Fransa ise Rusya'nın ileri sürdüğü istekler karşısında, kendisinin de Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerini belirtmiş ve Rusya'da bunları kabul etmişti¹⁴⁴.

2-Londra Antlaşması

İtilaf Devletleri, İtalya'yı müttefik olarak yanlarında savaşa sokmak amacıyla, 26 Nisan 1915'te Londra'da yapılan antlaşmalarla Türkiye'den bir pay verdiler. İtalya'ya Antalya ve çevresi verilirken, İzmir hinterlandı ve Konya çevresi de veriliyordu. Aldıklarına karşılık İtalya, bir ay içinde savaşa katılacaktı, gerçekten İtalya 20 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan etmiş, Çanakkale muharebelerinin şiddetlendiği bir sırada da yani 1915 Ağustosun da Almanya ve Osmanlı Devleti'ne de savaş açmıştı. Buna göre:

¹⁴³ Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1971, s. 60.

¹⁴⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 114.

- 1- İtalya, 18 Ekim 1912'deki Osmanlı-İtalyan Ouchy Barışıyla geçici kaydıyla ele geçirdiği Oniki ada üzerinde tam egemenliğe sahip olacaktır. (Madde 8)
- 2- Asya Türkiye'sinin tam veya kısmi paylaşılması halinde, İtalya, Antalya bölgesinden adil bir pay alacaktır (Madde 9). Bu bölgenin nihai sınırları, Fransa ve İngiltere'nin mevcut çıkarları dikkate alınarak daha sonra çizilecektir. Savaş sırasında, Fransa, İngiltere ve Rusya, Asya Türkiye'sinin herhangi bir yerini işgal ederlerse, Antalya bölgesi İtalya'ya ayrılacaktır. İtalya isterse burayı işgal edebilecektir.
- 3- Osmanlı Devleti'nin Libya'daki bütün hakları İtalya'ya verilecektir. (Madde 10)
- 4- İngiltere, Fransa ve Rusya'nın saptadığı biçimde, Arabistan ve İslam kutsal yerlerinin bağımsız Müslüman yönetimlerine bırakılmasını, İtalya'da kabul etmiştir(Madde 12)¹⁴⁵.

3-Sykes-Picot Antlaşması

21 Ekim 1915'te devam eden Hüseyin Mc Mahon yazışmasından İngiltere Fransa'yı haberdar etti. Anadolu hakkında iki ülkenin çıkarlarını görüşmelerini teklif etti. İngiltere adına Sir Mark Sykes ile Fransa adına Charles François Georges-Picot arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 1916 Şubat'ta Arap vilayetlerinin paylaşılması konusunda anlaşmaya varıldı. 1916 yılı Mart ayında Sykes ile Picot Rusya'ya gidip, Rus Dışişleri Bakanı Sazannof ile de görüşmeler yaparak anlaşmaya vardılar. Böylece İtilaf Devletleri arasında yapılan ve On bir mektup teatisi sonunda, "Sykes-Picot Antlaşması" diye bilinen metin kabul edildi¹⁴⁶. Bu antlaşma Rusya'yı da devreye kattığı için, aslında bir İngiliz, Fransız ve Rus antlaşması olmakla beraber, Ortadoğu'yu ilgilendiren hükümleri ağır bastığından, bu yönüyle de bir İngiliz-Fransız antlaşmasından ibarettir¹⁴⁷.

Buna göre; İtilaf Devletleri'nden Rusya; Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını, İngiltere; Mezopotamya'nın bütünü ile

¹⁴⁵ Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri(1919-1926)*, s. 41.; *Vakit*, 11 Temmuz 1919, Bkz. Öztoprak, a.g.e., s.67.

¹⁴⁶ E.E.ADAMOF, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinden Anadolu'nun Taksimi Planı*, Çev.Hüseyin Rahmi, İstanbul 1972, s. 189.

¹⁴⁷ Kürkcüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, s. 101.

Akka ve Hayfa Limanlarını, Fransa'da; Suriye kıyıları, Kilikya, Harput ve havalisini alacaklardı. İngiliz ve Fransız nüfuz bölgelerinde bir Arap Devleti veya konfederasyonu kurulacak, Filistin milletler arası bir idareye tabi tutulacaktı¹⁴⁸.

Güney ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerinin işgal edilmesinde hareket noktası olan bu anlaşmanın konumuzla ilgisi dolayısıyla daha detaylı bilinmesinde fayda vardır. Bu anlaşma, İstanbul sözleşmesi ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasında daha önce yapılmış olan planlamaları tescil etmiştir¹⁴⁹.

Rusların Erzurum, Van ve Bitlis'i işgallerinden korkan İngiltere ve Fransa, Rusya'nın daha aşağılara sarkmasından çekinerek, bir araya gelip Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak sevdasına düşmüşlerdi. Araplarla meskun alanlar İngiltere ve Fransa arasında, mavi, kırmızı ve kahverengi alan olmak üzere üçe ayrılmıştı. Mavi alan; Fransız nüfuz bölgesi olup, Lübnan ve Suriye'nin büyük bir bölümünü içerisine alıyordu. Fransa, Filistin'i de mavi alan dahiline almak için çok çalışmış fakat, İngiltere bunu kabul etmemişti. İngiltere, Fransa'nın bu arzusuna iki sebepten karşı çıktı: Birincisi, Akdeniz'den Irak'a kapı olması sebebiyle Hayfa ve Acre limanlarını kontrolü altında bulundurmak isteği; ikincisi, Filistin'in Süveyş Kanalına yakın olması sebebiyle İngiltere'nin, Fransa ve diğer büyük devletlerin bu kanal üzerinde nüfuz kurmaya meyilli olabilecekleri endişesidir. Bu sebeplerden İngiltere, Filistin'in "milletler arası bölge" olmasını istiyordu. Tabi ki bu statüde kendi nüfuzu bölgede ağırlıklı olacaktı. İngiltere'nin Filistin'le ilgili tutumu Rusya tarafından destekleniyor, Fransa, Filistin'in "milletler arası bölge" olmasını kabul etmek zorunda kalıyordu. Mezopotamya ise, İngiltere'nin nüfuz bölgesine dahil edilmişti. Daha sonra, İngiltere; Adana, Mersin, Antep, Urfa, Mardin ve Musul da dahil Güneydoğu Anadolu da ince bir şeridi de Fransa'nın nüfuz bölgesi olarak kabul etmişti¹⁵⁰.

Karşılıklı yazışma ve görüşmelerde İngiltere, özellikle Rusya'yı Akdeniz'den uzak tutmak ve onunla doğrudan direkt temas kurmamak için özel bir çaba harcamıştır. Bu nedenle kendi bölgesi ile Rusya arasında bir "Fransız

¹⁴⁸ Tefik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, Kent Yay., 1981, s. 98.

¹⁴⁹ Rıfık Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, Aydınlık Yay., İstanbul 1946, s. 46.

¹⁵⁰ Kocabaş, a.g.e., s. 195-196.; İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 27.

duvarı” çekmeyi uygun bulmuştur. Hatta İngiltere antlaşma öncesinde, Fransa’ya Akdeniz’den İran’a kadar uzanan bir alanı bile vermekten çekinmemiştir¹⁵¹.

Sykes-Picot Anlaşmasına göre Fransa'ya kıyı hattının doğrudan kontrolü verilecekti. İç Suriye anlaşmada öngörüldüğü gibi sözde bağımsız değil bağımsız olacaktı. Fransa'nın da bağlantı subayı bulunacaktı ve daha sonra Faysal'ın sarayında resmi bir danışmanı olması öngörülyordu. Mc Mahon'ın yazışmalarında belirtildiği üzere, Suriye hükümdarı Haşimilerden olacaktı. Şam, Hama, Humus ve Halep'te dalgalanacak bayrak, Sykes'in her zaman savunduğu gibi, İngiliz Ortadoğu politikasının parçalarının birleşmesini temsil edecekti. Sykes baştan beri İngiltere'nin, taahhütlerini, birbiriyle uyumlu olacak ve kendi oluşturduğu anlaşmanın resmi çerçevesi içinde yer alabilecek şekilde biçimlendirdiğini söylüyordu¹⁵².

Sykes-Picot-Sazanov Antlaşmasında Mezopotamya İngiltere’ye verilirken, Musul’da Fransa’ya bırakılıyordu. Burada akla gelen, İngiltere’nin nasıl Musul’un Fransa’ya bırakılmasına razı olduğudur. Albay Sir Mark Sykes’a göre bu sorunun cevabı, Musul’un İngiltere, Fransa ve Araplar açısından önemli olmasıydı. İngiltere Kerkük’le yetinip, Musul’u Fransa’ya terk etmişti. Sykes-Picot Antlaşmasının onaylanmasına rağmen petrol meselesi İngiltere’nin gündeminden çıkmayacaktı. 1915’te Londra, İngiltere’nin petrol talebini karşılayan şirketleri birleştirmeyi düşünmeye başlayacaktı¹⁵³.

Bu anlaşma ile sözde Arap Devletleri kurulacaktı. Araplar bu gizli antlaşmadan habersizdi. Eğer anında haberdar olsalardı, Haziran 1916’da isyan etmezlerdi. 1917 Ekim’inde iktidara gelen Bolşeviklerin Çarlık döneminin belgelerini açıklamaları üzerine öğrenebildiler. Olay, bomba tesiri yarattı. Cemal Paşa, fırsattan istifade ederek, bu belgeleri 6. Ordu’nun Müftüsüne Arapça’ya tercüme ettirerek her tarafa dağıttırdı¹⁵⁴.

¹⁵¹ Yusuf Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, T.T.K.Yay., Ankara 1974, s. 72-79.

¹⁵² Fromkin, a.g.e., s. 333.

¹⁵³ Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 123, Ankara 1992, s. 4-5.

¹⁵⁴ Kocabaş, a.g.e., s. 195-197.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Arapların "Bağımsız Devlet" kurma idealleri hayal oldu. Devlet kurmak bir yana bütün enerjilerini en az kırk yıl batı karşısında bağımsızlıklarını kazanabilme uğruna tükettiler. Araplar Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile neler yitirdiklerini acı bir biçimde öğrendiler¹⁵⁵.

Lloyd George da olayların anlaşmayı geride bıraktığı görüşündeydi. Ancak o, anlaşmaya zaten baştan beri karşı çıkmıştı. Gözdeleri konusundaki bilinen tutumuyla, Sykes'ı mazur göstermeye çalıştı ve suçlanmaktan kurtarmak için tarihi yeniden yazdı. 20 yıl sonra şöyle yazıyordu: "Sir Mark Sykes gibi ince zekalı birinin böyle bir anlaşmaya imzasını koyması açıklanabilir bir şey değildir." Sykes bundan hep utanmış ve bu koşulları kabul etme nedeninin, Dışişleri Bakanlığı'nın kesin talimatı olduğunu belirterek kendini savunmuştur. Lloyd George'a göre Sykes-Picot Anlaşması "*her bakımdan budalaca bir düzenlemeydi.*" Sykes'da sonunda bunu kabul etmiştir. 3 Mart 1918'de Wingate ve Clayton'a yazdığı mektupta, Sykes-Picot Anlaşmasının şu nedenlerle iptal edilmesi gerektiğini belirtmiştir: "*Birleşik Devletler'in savaşa girmesi, Bolşevik ihtilali, Woodrow Wilson'un On Dört Noktası ve Sykes-Picot Anlaşması koşullarının Bolşeviklerce yayınlanarak dünyada belirli bir öfke yaratması*"¹⁵⁶.

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra işgallere başlayacak olan İngilizler; Urfa, Maraş ve Antep şehirlerini de işgal edeceklerdir. Ancak Ekim-1919'da Fransızlarla imzalayacakları ve Sykes-Picot Antlaşmasını esas alan "Suriye İtilafnamesi" ile Urfa ve diğer Güneydoğu illerini Fransızlara bırakacak, Fransızlar da buna karşılık Musul üzerindeki haklarından vazgeçeceklerdir¹⁵⁷.

4-Saint Jean de Maurienne Antlaşması

1916 Nisan ve Mayısında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmalardan İtalya haberdar edilmemişti. Ancak İtalya bu anlaşmayı sezmiş ve bunu müttefiklerine de bildirmişti. Bunun üzerine Müttefikler de, kesin bir anlaşmanın bahis konusu olmadığını, sadece Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda bir fikir teatisi yapıldığı cevabını vermişlerdi. İkinci olarak İtalya, İngiltere ile Fransa'nın orta doğudaki faaliyetlerini de kiskanıyor ve müttefikler

¹⁵⁵ Kocabaş, a.g.e., s. 199.

¹⁵⁶ Fromkin, a.g.e., s. 342.

¹⁵⁷ *Albayrak*, 16 Kasım 1919, No: 46, s. 1.

tarafından girişilen her teşebbüse kendisinin de alınmasını istiyordu. Bu arada özellikle Anadolu da Antalya ve Mersin ile İzmir'in kendisine kesin olarak verilmesini istiyordu¹⁵⁸.

İtalya Sykes-Picot Antlaşmasını öğrenince derhal İtilaf Devletlerine başvurarak aralarında yaptıkları anlaşmaları açıklamalarını istedi. İngiltere'de bir müttefik olarak Almanya ve Avusturya'ya karşı, İtalya'nın üzerine düşeni yapması gerektiğini hatırlattı. 28 Ağustos 1916'da İtalya Almanya'ya karşı savaşa girdi. Bunu yapar yapmaz da gizli anlaşmaların kendisine açıklanmasını istedi. Bunun üzerine 19 Nisan 1917'de İngiltere, Fransa, İtalya başbakanlarının bir araya gelmesiyle İtalya'nın istekleri konusunda bir anlaşmaya varıldı¹⁵⁹.

İtalya'nın 1916 yılında İngiliz-Fransız ve Ruslar arasındaki paylaşımı kabul etmesine karşılık Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'in İtalya'ya verilmesi kabul edilmiştir. Ancak antlaşmanın yürürlüğe girmesi için Rusya'nın tasdiki gerekecekti. İngiltere ve Fransa'ya İzmir, İtalya'ya Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest liman kurma hakkı tanıyan bu anlaşma Rusya'daki yeni yönetim tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir¹⁶⁰.

D-Paris Barış Konferansı

Barış Anlaşmaları, Müttefik, daha az Müttefik ve ortak Devlet gibi garip ve suni bir sınıflamaya ayrılmış 32 devletin temsilcilerinin katıldığı Paris Barış Konferansı'nda hazırlandı. Bu devletler merkezi devletlerle savaşmış veya onlara savaş ilan etmiş devletlerdi. Konferans 18 Ocak 1919 da, yani Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunun yıldönümü günü açıldı. Konferansın kararlarına hakim olan beş devlet idi: Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya. Bu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan bir Onlar Konseyi kuruldu. Ancak bu konseye de esas itibariyle Fransa ve İngiltere hakim oldu. Çünkü konferansa şahsen katılan başkan Wilson için bütün mesele, milletlerarası münasebetlerde devamlı bir barışı sağlayacak ve koruyacak bir Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıydı. Halbuki Fransa ve İngiltere, barışı düşünmekten çok,

¹⁵⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c. 1-2 (1914-1995), s. 135.

¹⁵⁹ İsmail Özçelik, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 96.

barış düzeninde kendi menfaatlerini en iyi şekilde gerçekleştirecek yolu arama endişesindeydiler. Konferansta Fransa'nın amacı, Almanya'yı bir daha başını kaldıramayacak derecede ezmektir. İngiltere ise, Alman donanmasını ortadan kaldırmak ve ondan sonrada Almanya'nın bir daha Avrupa'nın dengesini bozmasını engellemektir. Japonya, konferansta pasif bir rol üstlendi. Çünkü Avrupa ile ilgilenmiyordu. İtalya ise üvey evlat muamelesi gördü¹⁶¹.

Konferansın genel gündemi yada öncelikli konuları, Orta Avrupa Barışı, Manda Meselesi ve Türkiye barışı idi. Öncelikle Almanya, sonra Avusturya barış anlaşmalarına ilk sırada yer verilmiş olmasına rağmen Türkiye ile ilgili konular daha ağırlıklı görünüyordu. Mağlup devletler için ayrı ayrı barış anlaşmaları hazırlandıktan sonra, ilgili devlet konferansa da davet edilerek barış anlaşmasını imzalaması isteniyordu. Mağlup devletler bu metinde ne kadar değişiklik yaptırabiliyorlarsa kar sayıyorlardı. Devletlerin eşitliği prensibinden vazgeçilerek antlaşmalar bir oldu bittiye getirilmeye çalışılmıştır. Almanya 28 Haziran 1919, Avusturya 10 Eylül 1919, Macaristan 4 Haziran 1920, Bulgaristan 27 Kasım 1919 tarihlerinde yaptıkları barış anlaşmaları ile Birinci Dünya Savaşı'na fiilen ve hukuken son vermişlerdir¹⁶². Bu durum Vakıf gazetesinde şu şekilde verilmiştir; "Cihan harbi hitam buluyor. Almanya evvelki günden itibaren mütareke akd itti"¹⁶³.

Osmanlı Devleti mütareke için başvuruda bulunmuş ise de uzun süre her hangi bir cevap alamamıştır. Devlet yöneticileri ve halkta bir ümitsizlik hakimdir.

"Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine karşı maddi ve manevi saldırıya geçmiş, onu yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda.farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte. Felaketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, buldukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta...ordu ismi var

¹⁶¹ Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c. 1-2 (1914-1995), s. 145.; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., No: 542, 2. Baskı, Ankara 1983, s. 19.; İleri, 25 Nisan 1920, Bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.3, TTK. Yay., Ankara 1993, s.2.

¹⁶² *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c. 1, s. 149.; *Vakit*, 11 Temmuz 1919, Bkz. Öztoprak, a.g.e., s.51.

¹⁶³ *Vakit*, 12 Teşrin-i Sani 1334, No: 285.; *İkdam*, 15 Ekim 1919, Bkz. Öztoprak, a.g.e., s. 52.

cismi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Birinci Dünya Savaşı'nın bunca çile ve güçlükleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekte yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında beyinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke olarak kabul edilmekte idi. Bu devletlerden yalnız biri ile bile başa çıkılamayacağı kuruntusu hemen bütün kafalarda yer etmiş. Osmanlı Devleti'nin yanında koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken, hepsini birden yenip yerlere seren İtilaf kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla çatışmaya varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı. Bu zihniyette olan yalnız halk değildi; özellikle seçkin ve aydın denen insanlar böyle düşünüyordu”¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk, 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Haz. Zeynep Korkmaz, 2003, s. 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN MUSUL’U İŞGALİ VE MİSAK-I MİLLİ KARARLARI

A-Musul’un İngilizler Tarafından İşgalinin Türk Basınına Yansımaları

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Doğu ve Güney cephelerinde askeri hareket halindeydi. Doğu Cephesinde bir dizi askeri ve buna bağlı olarak siyasi başarılar elde ettiği halde, Güney Cephesinde durum her geçen gün daha kötüye gidiyordu. Bulgar Mütarekesinden sonra birde Trakya cephesi açılmış, İngiliz Generali Milne komutasında 60-70 bin kişilik bir kuvvet İstanbul ve Boğazlar bölgesine yönelmişti. Trakya’daki Türk kuvvetlerinin mevcudu 8 bini geçmiyordu. Bu kadar kuvvetle İstanbul ve Boğazların savunulması söz konusu olamazdı. Güney cephesindeki yenilgiden çok İstanbul ve Boğazların tehdit altında olması Osmanlı yetkililerini düşündürdü. Bu günlerde Güney Cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, Halep’ten padişaha çektiği telgrafta birlikte olmasa bile ayrı bir barış yapılmasının gereği üzerinde durmuş ve vakit geçirilmemesini bildirmiştir¹⁶⁵.

İngilizler 19-21 Eylül 1918 tarihinde Bisan’ı ele geçirerek 7. ve 8. Ordular’ın gerilerine düşmüş ve 8. Ordu’yu perişan etmişlerdi. Hatta bu sırada hala bu ordulara direnme emri veren Yıldırım Orduları Grubu Karargahı İngiliz süvarileri tarafından basılmış ve karargah Şam’a doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Her tarafta perişanlık hüküm sürüyordu. Sonunda 1 Eylül 1918’de İngilizler Nablus’u da ele geçirdiler. Bu durumda bulunduğu mevzilerde kalmasının tehlikeli olacağı belirtilerek, 20. Kolordu’ya Mustafa Kemal Paşa tarafından geri çekilme emri verildi. Bundan sonra Türk çekilmesi Şam’a kadar devam edecektir. General Allenby Türk direnişinin 21 Eylül’de tamamen kırıldığı ve Şam yolunun açık olduğu kanaatindeydi. Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Vekaletine 29 Eylül’de gönderdiği raporda Şam’ın da elde tutulmasının artık çok zor olduğunu, kuzeyden gelecek takviye kuvvetlerle bir savunma hattı meydana getirilmesi gerektiğini bildiriyordu¹⁶⁶.

¹⁶⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 133.

¹⁶⁶ Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy* (1882-10 Ocak 1968), Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 36.

Bu sırada genel durum şöyle idi: Osmanlı Ordularının Filistin'den sonra Suriye'den de hızla çekilmeleri ve şiddetli İngiliz takibi orduların nizam, intizam ve morallerini bozmuştu. Bu çekilme aynı zamanda yerli ahalinin de cüretini arttırmış, gerek, İngilizlerle birlikte hareket etmek, gerekse geri çekilme yollarında Türk kuvvetlerini arkadan vurmak suretiyle harbe dahil olmuşlardı. Ahalinin nefreti o kadar fazlaydı ki, geri çekilen birliklere en fazla ihtiyaç duydukları yiyecek veriyor, onları oyalayarak arkadan gelen İngilizlere teslim ediyorlardı. Ordudaki bazı erler ve hatta subaylar ise küçük bir düşman kuvveti karşısında bile başarı gösteremeyecek kadar manevi çöküntüye uğramıştı¹⁶⁷.

İşgalleri mümkün olduğu kadar engellemek veya hiç olmazsa geciktirmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği gizli işaretli bir yazıyla "*Mahalli olarak alınacak kararlarda İtilafçular ile müzakereye mecbur olacak kumandanlar müzakereyi ne kadar iyi idare ederlerse, şartların ağırlığının o derece hafifleyeceği, yoksa şartların bizim için çok daha ağır şekillere girerek içinden çıkılmaz karışıklıklara sebep olacağını*" bildirmiştir¹⁶⁸. İrade-i Milliye gazetesi'nde ülkenin içinde bulunduğu durum şöyle değerlendiriliyordu:

“Acaba yalnız mağlup olmakla bir devlet bu hale gelebilir mi?...Her şeyden evvel şu hakikatı nazar-ı itibare almalıyız ki ne uğradığımız hezimetin vüsat ve dehşeti ve nede düşmanın büyük azamet ve kuvveti,devletimizi inkıraza mahkum edecek mahiyette değildi: Bunun en büyük ve en maddi delali, Almanya ve Bulgaristan gibi harbi umumide bizimle teşriki mukadderat edip aynı mesaiyi sarfettikten sonra aynı mağlubiyetle terki mesai etmiş eski müttefiklerimizin bugün bizim vaziyetimizde bulunmamaları ve hiç olmazsa müstakil bir mevcudiyetle işin içinden çıkmış olmalarıdır. Bu iki devleti bizimle mukayese ederken belki bir itiraz irad edilir ve denilir ki onlar bizim kadar mağlup olmamışlardı; çünkü Almanya hiçbir karış toprağını düşmana çiğnetmemiş olduğu gibi Bulgaristan'ın bütün felaketi harbiyesi de Makedonya'daki arazisine münhasır olmuş ve buna mukabil asıl Bulgaristan bütün tamamıyetiyle Bulgarların elinde kalmıştır. Filhakika

¹⁶⁷ Ayfer Özçelik, a.g.e., s. 40.

¹⁶⁸ Ayfer Özçelik, a.g.e., s. 46.

ittifak-ı murabba erkanından harp esnasında en çok arazi kaybeden devlet,hiç şüphesiz ki bu devletti; fakat bununla beraber şunu da hiç kimse inkar edemez ki Arap memleketlerini kaybeden Türkoğlu kendi anayurdu olan Anadolu'sunu payitahtıyla beraber bütün tamamıyet-i milliyesiyle müdafaa ve muhafaza etmiş ve mütareke name imzalandığı gün bu topraklardan düşman elinde hiçbir karış bırakmamıştı. Türk memleketi Türkün elinde duruyordu ve işte bu vaziyete istinaden Wilson'un milliyet nazariyesi mucibince sulh akdine talip olmuştu. Mütareke muahedesi bu şerait altında imza edildi”¹⁶⁹.

Osmanlı Devleti Almanya'dan bir gün sonra, 6 Ekim'de Wilson'a mütareke için başvuruda bulunmuş ancak bir cevap alamamıştır. Bununla ilgili olarak vakit gazetesinde şöyle haberler çıkmıştır: “Mütareke İngilizlerin teklifi üzerine oluyor. Mütareke hakkında kati haber her an intizar olunabilir”¹⁷⁰.

“Mütareke şeraiti hakkında izahat. Müzakeratın son safhası, mütareke için teklif idilen zamanda başlamadalar, mütareke bugün yarın neticelenecek. İtilaf devletleriyle hükümeti Osmaniye arasında sulh müzakeratına başlamak olur. Sadrazam paşa hazretleri tarafından mütareke münasib görülmüştür”¹⁷¹.

Kütü'l-Amare savaşında tutsak edilen İngiliz Generali Townshend aracılığı ile İngilizlerle temas sağlanarak teklif kabul edilmiştir. İngiliz Amiralı Carlrope, 23 Ekim'de sadrazama çektiği telgrafta mütareke görüşmelerinde bulunmak üzere Mondros'a derhal bir heyet gönderilmesini istemiştir¹⁷².

Görüşmelerle ilgili olarak Vakit gazetesi; “*Limni adasında (Mondrosta) hain İngilizler ile müzakerat.*” şeklinde bir başlık atmıştır¹⁷³.

Mütareke ile ilgili görüşmelerin devam ettiği, önceden sanıldığı gibi bu işin kolay halledilemeyeceği Yeni gün gazetesinde yazılmıştır¹⁷⁴.

Yine vakit gazetesinde mütarekenin şartlarının iyi olduğuna dair şöyle haberler çıkmıştır:

“Mütareke şeraidi sırf askeri bir mahiyeti haiz. Bahriye nazırı Rauf beyle mülakat, mütareke şartları zan olunduğundan çok iyi, mütareke metni bugün meclis-i

¹⁶⁹ *İrade-i Milliye*, 18 Zilhicce 1337, No: 1.

¹⁷⁰ *Vakit*, 18 Teşrin-i Evvel 1334, No: 364.

¹⁷¹ *Vakit*, 20 Teşrin-i Evvel 1334, No: 367.

¹⁷² *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 133.

¹⁷³ *Vakit*, 29 Teşrin-i Sani 1334, No: 365.

¹⁷⁴ *Yenigün*, 17 Kanun-i Sani 1334, No: 301.

vükelanın onayından sonra ilan olunacak. Her hazırlığımız gösterilen hüsn-ü kabul ve sebebiyet iki üç gün zarfında boğazdan itilaf gemileri geçmesi müntezar değil”¹⁷⁵.

“Mütarekenamenin resmi metni-dahili işlerimize müdahale ve hakimiyet-i milliyemize tecavüz yok. Akd olunan yirmi beş maddelik mütarekename, hariciye nezaretinin ve müsteşarının izahatı”¹⁷⁶.

Görüşmeler 27 Ekim Pazar günü başlamış ve “Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) başkanlığındaki Osmanlı Murahhasları 30 Ekim 1918’de¹⁷⁷ İtilaf Devletlerini temsil eden İngiliz Oramirali Arthur Gough Calthorpe başkanlığındaki İngiliz Murahhaslarıyla Limni’nin Mondros Limanı’ndaki Agememnon zırhlısında yapılan görüşmeler sonunda 25 maddelik antlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye açısından Birinci Dünya Savaşı sona ermiştir”¹⁷⁸.

Antlaşma imzalandıktan sonra dönemin Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, İtilaf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında mütareke imzalandığı 31 Ekim 1918 günü saat 18:00 itibariyle şifreli bir telgraf ile tüm Osmanlı Ordularına tebliğ etti. Bu son derece önemli addedilen telgrafın metni şöyle idi:

“Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere,Düvel-i İtilafiye ile mütareke akd eyledik. Düvel-i mezkurenin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak’ta bulunan orduların komutanlıklarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine suret-i katiyye de riayet olunması ve tebliğin alındığının iş’arı lazımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir”¹⁷⁹.

Mütarekenin başlıca hükümleri şunlardı.

1- Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması, Karadeniz’e serbestçe geçişin temini ve Çanakkale ve Karadeniz istihkamlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.

2- Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecektir.

¹⁷⁵ *Vakit*,1 Teşrin-i Sani 1918, No: 369.

¹⁷⁶ *Vakit*, 12 Teşrin-i Sani 1918, No: 270.

¹⁷⁷ *Sabah*, 1 Kasım, *İkdam*,1,3 Kasım, *Minber* 3 Kasım 1918, Bkz. Sarıhan, a.g.e., s. 1.

¹⁷⁸ *Tasvir-i Efkar*, 1 Kasım 1334/1918.;*Hadisat*, 20 Teşrin-i Evvel 1918, No: 2.

¹⁷⁹ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 15.

- 3- Karadeniz'deki torpiller hakkında bilgi verilecektir.
- 4- İtilaf Devletlerinin bütün esirleri ile Ermeni esirleri kayıtsız şartsız İstanbul'a teslim olunacaktır.
- 5- Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.
- 6- Osmanlı harp gemileri teslim olup gösterilecek Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.
- 7- İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.
- 8- Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifade edecekler ve Osmanlı ticaret gemileri müttefiklerin hizmetinde bulundurulacaktır.
- 9- İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından istifade edeceklerdir.
- 10- Toros tünelleri İtilaf Devletleri tarafından işgal olunacaktır.
- 11- İran içlerinde, Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekilecektir.
- 12- Hükümet haberleşmesi dışında, telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletlerine geçecektir.
- 13- Askeri, ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.
- 14- İtilaf Devletleri kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir.
- 15- Bütün demiryolları İtilaf Devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.
- 16- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletlerinin kumandanlarına teslim olunacaktır.
- 17- Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaklardır.
- 18- Trablus ve Bingazi de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim olunacaktır.

19- Asker ve sivil Alman ve Avusturya uyrukluları bir ay içinde Osmanlı topraklarını terk edeceklerdir.

20- Gerek askeri teçhizatın teslimine gerek Osmanlı ordusunun terhisine ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf Devletlerine teslimine dair herhangi bir emir derhal yerine getirilecektir.

21- İtilaf Devletleri adına bir murahhas iâşe nezaretinde çalışarak, bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine verilecektir.

22- Osmanlı harp esirleri, İtilaf Devletleri nezdinde kalacaktır.

23- Osmanlı Hükümeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24- Altı vilayet adı verilen yerlerde bir karışıklık çıkarsa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri haiz bulunacaklardır¹⁸⁰.

Mondros Mütarekesine iki esas maddenin hakim olduğu görülmektedir. Birincisi; Boğazların açılması ve istihkamların İtilaf Devletlerince işgalini öngören 1.madde, diğeri asker sevk noktalarının işgalini öngören 7.maddedir. Bunlara Toros Tünellerinin işgaline dair 10., doğuda 1914 sınırlarına çekilmeyi esas alan 11. ve altı vilayetle ilgili 24. maddeleri de eklemek mümkündür¹⁸¹. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin maddeleri ve bu maddeler arasında özellikle yedincisi, beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın geri kalan kısmını düşmanların işgal ve istilasına hazır bulundurmaya yeterdi¹⁸².

Türk tarafı, Türk ve İngiliz Murahhasları arasında imza edilen Mondros mütarekesi ile kısmen empoze edilen teslim şartlarına uymayı kabulleniyordu. Türk görüşünce mütarekenin en kötü ya da sık ihlalinden şikayet edilebilecek maddeleri şunlardı:

Madde 1- Çanakkale ve Karadeniz Boğazının açılması ve Karadeniz'e serbestçe geçiş, Çanakkale ve İstanbul boğazının işgali.

Madde 5- Hudut karakolları iç düzeni korumada kullanılacak az sayıda kuvvet müstesna,tüm Türk orduları derhal terhis edilecektir.

¹⁸⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.3, TTK. Yay., 3.Baskı, Ankara 1991, s.742-745.; *Hadisat*, 2 Teşrin-i Sani 1918, No: 15.

¹⁸¹ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c. 1, s. 136.

¹⁸² Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 245.

Madde 7- Müttefiklerin güvenliğini tehlikeye düşürecek bir durum olursa, müttefikler, Türkiye'nin herhangi bir stratejik noktasını işgal edeceklerdir.

Madde 10- İtilaf Devletleri, Toros tünelleri şebekesini işgal edeceklerdir.

Madde 15- Bütün trenlere İtilaf Devletlerinin kontrol memurları yerleştirilecek, itilaf yetkilileri Türk trenlerini istedikleri gibi serbestçe kullanabilecek, fakat halkın ihtiyaçlarını dikkat-i nazara alacaklardır.

Madde 22- Osmanlı savaş esirleri, İtilaf Devletlerinin istediği şekilde elden çıkarılacaktır.

Madde 24- Vilayet-i Sitte'de (Altı ilde, Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas, Bitlis) karışıklık çıkarsa, İtilaf Devletleri buraları işgal hakkını muhafaza edeceklerdir¹⁸³.

Mondros Mütarekesinin resmi metni bütünüyle yayınlanarak, kamuoyu itidale, huzur ve sükunu bozmaya yönelik davranışlara girişmemeye davet edilmiştir. Bundan maksat mütareke şartlarını bahane ederek azınlıkların taşkınlıklarına ve bu vesile ile itilaf müdahalesine neden olmamaktı¹⁸⁴.

İkdam ve Atı Gazetelerinde mütarekenin imzalandığı haberleri şöyle çıkmıştı;

*“Dün imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması yürürlüğe girdi. Başbakan Ahmet İzzet Paşa, ateşkes imzaladığını ordulara ve illere bildirdi. 2 Kasım da şartlarını bildirecek. Türkiye'nin silah altında 400 000 kişilik bir ordusu var. Baş komutanlık karargahı İstanbul'da, 2. Ordu Adana, 3. Ordu İstanbul, 5. Ordu Gelibolu, 6. Ordu Musul, 7. Ordu Racu, 8. Ordu İzmir, 9. Ordu Kars da bulunuyor. Kafkas İslam Ordusu da Baküde. Ateşkes imzalandığının öğrenilmesi savaştan bıkmış kamu oyununda ve askerler üzerinde genel bir memnunluk yarattı şartları ağır bulan ve kaygı belirtenlerde var”*¹⁸⁵.

Yeni gün gazetesinde; *“İtilaf Devletlerinin mütarekenin akdine müteakip bir taraftan şeraiti mütarekenin tatbiki ile işgal ederlerken diğer taraftan da sulh için istihzaratta bulunmak lazım geleceği bildirildi. Filhakika mukaddimen sulhun şerait-i ile akd eyleyeceği ümidiyle mağlup bir vaziyette kabulüne mecbur kalınacak. Sulh*

¹⁸³ *Takvim-i Vekayi*, 3 Kasım 1334/1918, No: 3384; *Yeni Gün*, 2 Kasım 1334/1918; *Vakit*, 3 Kasım 1334/1918.

¹⁸⁴ *Hadisat*, 3 Teşrin-i Sani 1334/1918; *Atı*, 3 Teşrin-i Sani 1334/1918.

¹⁸⁵ *İkdam*, 1 Kasım 1918, *Atı*, 2 Kasım 1918.

şeraitinin düşünülmemiş olduğu şimdiki istihzaratın tamamıyla yeni ve geç kalmış olmasıyla istiklal olunabilir”¹⁸⁶denmiştir.

Aslında Türkiye'nin bir idam fermanı olan Mondros Mütarekesi kamuoyuna bir başarı olarak sunulmuştur. Mütarekeyi imzalayan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin “ikinci adamı” Rauf Orbay'ın aydınlattığı İstanbul basını, mütarekeyi övgü dolu sözlerle karşılamıştır¹⁸⁷.

“...mütarekeyi akde memuren İstanbul'dan hareket ederken bugünkü gibi iftihar ve sevinçle avdet eyleyeceğimi tasavvur etmiyordum. İngiliz mütareke Murahhaslarının bize karşı gösterdikleri hüs-ü kabul ümidimin fekinde olmuştur. Müzakeramız gayet samimi ve son derece açık bir lisanla cereyan etmiş ve su-i tefehhümü mucib olacak hiçbir hal ve harekete meydan verilmemiştir. Akd eylediğimiz mütareke neticesinde Devletimizin istiklali, saltanatımızın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında mün'akid bir mütareke değil, belki hal-i harbden çıkmak isteyen mütevazzin iki kuvvet beyninde akd' olunabilecek bir tatil-i muhasemat mahiyetindedir.”

Yeni gün yazarının: “ *sizi bu derece memnun eden esbab nedir?*” sorusuna cevaben Rauf Bey şöyle demiştir;

“Evvelen İngilizlerin, Türklüğün imhasını istihdaf etmeyeceklerini anladım. Saniyen, memleketimizin zannedildiğine muhalif olarak işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tabii birkaç zabıt şurada burada görülebilecektir. Bundan başka tersanelerimizde işgal olunmayacaktır. İngiliz ve Fransızlar bunlardan yalnız tamir vesaire gibi hususat için istifade edeceklerdir. O kadarki, askerimizin ne miktarının terhisi lazım geleceğinin tayini hakkını bize terk eylemişlerdir. İstiklal-i Devlet, Hukuk-u Saltanat, izzet-i nefis-i millet tamamen kurtulmuştur.

Yalnız şurası mühimdir ki, memleketimizde asayiş-i muhafaza etmeliyiz. Aksi takdirde her şeyi kaybetmek tehlikesi vardır”¹⁸⁸.

¹⁸⁶ *Yeni Gün*, 12 Safer 1334, No: 73.

¹⁸⁷ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yay., İstanbul 1995, s. 14.

¹⁸⁸ *Yeni Gün*, No: 58 Kasım 1334/1918.

Ancak, Osmanlı Mütareke heyetinin Mondros'ta imzalamak zorunda kaldığı metin, verilen talimatın dışında ve tamamen Osmanlı Devleti çıkarlarının aleyhinde bir nitelik taşımaktaydı¹⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa'ya başında bulunduğu Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu karargahının lağvedilmesi kararını padişah onaylayarak 7 Kasım'da Harbiye Nezareti emrine verildiği bildirildi. Komutayı 3. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya devrederek İstanbul'a döndü¹⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Vakit gazetesine verdiği demeçte, *“Bulgarların daha zor durumda olduğuna değinerek kabinedeki dostu Hüseyin Rauf Bey'i muhalefetin saldırılarına karşı savunmaya çalışıyor; fakat 7. maddenin bütün memleketin işgaline yol açabileceğine işaret ediyordu”*¹⁹¹.

Mütareke imzalandığı tarihlerde 400 bin olan Ordu mevcudu 50.000'e indirildi. Elindeki ağır silahlar alındı ve alınmasına devam edildi.

Vakit gazetesinde; *“Terhis hazırlıkları başlıyor. Mütareke imza edilince 85 tevlidinden 31 tevlidine kadar olan asker terhis edilecektir”*¹⁹² denirken, Yenigün gazetesinde ise;

“İhtiyad zabitleriyle namzetlerinin terhisine dair. Ordu dairesinin terhis hakkındaki izahatnamesinde ihtiyad zabitleriyle namzetlerinin vücutlarına icab bulunmadığı amirlerince hamil olduktan sonra terhisi yoluna gidileceğine dair olan kaydın anlaşılması üzerine bu babda daha vazi malumat almaya teşebbüs ettik.malumdur ki orduda binlerce zabıt ve namzeti var. Bunlar birçok vezaiyle muaffızdırlar. Bunlar askerle beraber veya daha evvel terhis edilecek olsa efradın terhisine müteallik muameleyi ifa edecek elde zabıt kalmayacağı gibi efradın eşyası iaşeyi erzakı birçok ıslaha ve teçhizatı ortada sahipsiz sürünecek. Efrad perişan bir halde dağılacaktır. İşte bu gibi azim birçok mahzurları müsebbib verilmemek ihtiyad zabitleriyle namzetlerinin vücutlarından devlet ve milletçe istifade edilmektedir ki kendilerinin terhisi efradın hitan (san, nihayet) son terhisine teallik olunmak zarureti

¹⁸⁹ Mehmet Gönlübol -Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9.Baskı, Ankara 1996, s. 4.

¹⁹⁰ *Atı*, 11 Kasım 1334/1918, No: 303.

¹⁹¹ *Vakit*, 3 Kasım 1334/1918.

¹⁹² *Vakit*, 29 Teşrin-i Sani 1334, No: 65.

görülmüştür. Bunların terhisi hakkındaki kayıt bu endişeden mütevellittir. Bu muamelede nihayet bir buçuk ve azami iki ay daha imtidat edilebilecektir. Muhacirlerinde diğer askerlerden evvel terhisleri tevlidleri (aileleri) ile birlikte olacaktır.” denilerek askerin terhisinin birçok soruna neden olduğu belirtilmiştir¹⁹³.

Bu tarihte taarruz etme hazırlıklarında bulunan İtilaf Devletleri ordularının durumu şöyleydi:

Selanik’te Fransız Generali Franchet D’Esperey, Mondros’ta İngiliz Amiralî Chaltrope, Suriye’de İngiliz Generali Allenby, Irak’ta İngiliz Generali Carswell ve Kafkasya’da yine bir İngiliz Generali Thomson bulunuyordu.

3 Kasımda İngilizler Musul’a, 6 Kasımda Çanakkale ve aynı tarihlerde Fransızlar İskenderun limanına geldiler. Yenigün gazetesi bu haberi;

“İskenderun limanı işgal edildi.” şeklinde vermiştir¹⁹⁴.

Aynı haberi vakit gazetesi; *“İskenderunun işgali. Birkaç gün evvel itilaf kuva-i harbiyesi tarafından mütarekename ahkâmına mukayer olarak İskenderun’un işgali ibdas olundu. Dün bu mesele hakkında icra itdiğimiz tahkikata göre İskenderunun itilaf askeri tarafından işgal edilmiş olduğu malumdur. Yalnız bu işgal hükümetçe verilen müsaade ve vaziyet üzerine yapılmamıştır. Bunun sebebi şudur: Halep de bulunan Fransız ve İngiliz kuva-i harbiyesinin iaşesi olduğu beyan edilerek bir miktar İtilaf askeri buraya ihraç olunmuştur.”* diye vermiştir¹⁹⁵.

Erzak istasyonları da işgal edilmiş ve Vakit gazetesi; *“Şehrimizdeki İtilaf kuvvetleri Levazım erzak istasyonlarını işgal etmiştir. Dün aldığımız malumata göre Fransız askeriyesi levazımını umumiyesinin erzak ambarlarını bed etmiştir. Bu münasebetle erzak tespiti edilmiştir.”* şeklinde bu olayı yazmıştır¹⁹⁶.

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden meydana gelen 61 parçalık gemi ve 3500 askeri karaya ve boğaz istihkamlarına çıkmayı beklemektedir. Bu arada Beyoğlu Hristiyanları sevgi gösterileri yapıyor *“Zito Venizelos.”* diye bağırıyorlardı. 13 Kasım da büyük bir filo, İstanbul limanına demir attı. Sonradan

¹⁹³ Yenigün, 6 Safer 1334, No: 67.

¹⁹⁴ Yenigün, 12 Safer 1334, No: 73.

¹⁹⁵ Vakit, 18 Teşrin-i Sani 1334, No: 385.

¹⁹⁶ Vakit, 18 Teşrin-i Sani 1334, No: 385.

geleceklerle, gemi sayısı 167 ye ulaşacaktır¹⁹⁷. Aynı haber Vakit gazetesinde şöyle verilmiştir;

*“İtilaf donanması,bugün geliyor. Saat sekizden onikiye kadar limanda müşakilat edilmiştir. Bir günden beri boğazdan torpil toplaması yapılmıştır. Nihayet İtilaf donanması boğazdan geçmeye başlamıştır. Dün torpidolar boğazdan geçmiştir”*¹⁹⁸.

O sıralarda Türkiye’deki İngiliz işgal kuvvetlerinde subay bulunan yazar Harold Armstrong, şu görüşleri beyan etmiştir: *“Dürüst olmayan tercümanlara güvenen İngiliz askeri makamları, sarhoş, faydasız ve yalancı bir zorba olan Dipovan gibi canavarlara güveniyor; onlara yetki vererek iyi adımızı lekeliyorlardı”*¹⁹⁹.

Tercümanların bir çoğunun Türk halkına çıkardığı güçlükler yetmiyormuş gibi,bırakışma koşullarının esnek ve çapraşık olması da birçok ek güçlüklerin çıkmasına yol açıyor, bu koşullardan yararlanan İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak maksadıyla önceden hazırladıkları gizli planlarını açıkça uygulamaya koyuluyorlardı. Bırakışmanın bu şekilde kötüye kullanılması, çok doğal olarak Osmanlı Mebusan Meclisi’nde sert tartışmalara yol açıyordu. Meclisin 18 Kasım 1918 günkü oturumunda, Osmanlı Dış İşleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa’nın Tevfik Paşa Hükümeti’nin programını okumasından sonra, Divaniye Mebusu Fuat Bey:

“Karşı yan bırakışmaya saygı göstermiyor. İstanbul’a başkentimize asker çıkarıyorlar. Makriköy (Bakırköy), İskenderun, Musul işgal olunuyor” diye haykırdı²⁰⁰.

Suriye ve Irak sınırlarının açıkça çizilmiş olmaması, bırakışmada geçen “kontrol” kelimesinin anlam ve kapsamının belirtilmemesi daha birçok güçlüklerin çıkmasına yol açmış, bu durumdan faydalanan İtilaf Devletleri, işgalleri altındaki bölgeleri genişletmek amacıyla birbirleriyle adeta yarışa çıkmışlardı²⁰¹.

¹⁹⁷ *Tasvir-i Efkar*, 13-14 Kasım 1334/1918.

¹⁹⁸ *Vakit*, 12 Teşrin-i Sani 1334, No: 285.

¹⁹⁹ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK.Yay., 3.Baskı, Ankara 1995, s. 13.

²⁰⁰ Sonyel, a.g.e, s. 14.

²⁰¹ Sonyel, a.g.e., s. 15.

Bağdat'taki İngiliz siyasi temsilcisinin 31 Ekim 1918'de İngiltere Hindistan Bakanlığı'na gönderdiği aşağıdaki telyazısı şöyleydi:

“...Başkomutan, Türklerle muhtemel bir bırakışma üzerinde anlaşmaya varılmadan önce, Musul'u ele geçirmek umuduyla oraya seyyar bir kuvvet gönderme kararını vermiştir...yerli halka, kendimize, bağlaşıklarımıza ve insanlığa verdiğimiz sözler, Musul'u ele geçirerek orada düzeni sürdürmemizi kesinlikle gerektiriyor. Bu sorun herhalde askeri bir bırakışmanın koşullarına dayanmamaktadır; çünkü bize karşı direnme muhtemel değildir. Esasen Musul ilinin büyük bir kısmı işgalimizde bulunmaktadır.Başkomutanda aynı görüştedir.”

Bu telyazısı, Musul'a karşı girişilen askeri hareketin, Mondros bırakışmasının imzalanmasından sonra başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Nitekim, 11 Aralık 1922'de İngiliz Avam Kamarasındaki görüşmeler sırasında, milletvekillerinden Yüzbaşı Wedgwood Benn tarafından sorulan bir soruya karşılık olarak, Savunma Bakanlığı Parlamento Müsteşarı Yarbay Guinness, Musul'un İngiliz askeri kuvvetleri tarafından 3 Kasım 1918'de işgal edildiğini açıklıyordu²⁰².

Millet zor günler geçiriyordu. İtilaf askerleri yurdun dört bir yanını işgale başlamışlardı. Yunanlılar İzmir'i, Fransızlar Adana'yı, İngilizler Musul'u işgal etmişlerdi²⁰³.

25 Ekim 1918'de başlamış olan İngiliz taarruzu 30 Ekim 1918 günü Kalatürşarük'te Dicle grubumuzun ve bu grubu takviye eden beş piyade taburu ve bir bataryadan ibaret kuvvetlerimizin esir edilmesiyle sonuçlanmıştı. Dicle'nin batısında 15. Piyade Alayı Tümen Süvari Bölüğü ve birkaç dağ bataryasından başka kuvvet kalmamıştı. 6. Ordu ve 5. Tümen Karargahı Musul'da bulunuyordu. Bu ordunun vazifesi, Basra üzerinden ilerleyen İngiliz kuvvetlerine karşı Irak cephesini savunmaktı. Dicle doğusunda Altıncöprü civarında bulunan 2. Tümen birlikleri Güveyir-Hıdırilyas bölgesinde toplanmak üzere hareket emrini almışlardı.

²⁰² a.e., s. 16-17.

²⁰³ *İrade-i Milliye*, 29 Mart 1922, No: 33.

Süleymaniye civarındaki müfrezelerde Kerkük üzerinden Erbil'e doğru yürüyüşte idiler.

23 Ekim 1918'de 4. Kolordu lağvedilmişti. Genel karargah 4. Kolordunun 12. Tümenini sonrada 5. Tümenini 6. Ordu emrine verdi. 6. Orduya tertip edilen 10.000 ikmal erinden 1300 er Musul'a geldi. 6. Orduya yeni katılmakta olan 4. Kolordu karargahı Erbil ile Musul arasında ve geri teşkilleri Revandiz ile Haris arasında yürüyüşte idi. Ordu emrine yeni giren 12. Süvari alayı ile aşiret süvari alayından kurulu süvari tugayı Revandiz'e doğru yürüyüşte, Rakka-Dirizor ve Miyadinde bulunan Fırat grubu kuzeye çekilmekte, 6. Depo Alayı Nusaybin de ve Sincar müfrezesinde Beledisincarda bulunmaktaydı²⁰⁴. Bu durumda İngiliz taarruzunun devamı halinde Zaho istikametinde çekilmeyi düşünen 6. Ordu Komutanı, Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşadan Mondros Mütarekesinin imzalandığını bildiren telgrafi alınca, birliklerin artçılarının oldukları yerlerde durmalarını emretti ve Genelkurmay Başkanlığına şu cevabı verdi.

*“Mütareke emri alındı ve gerekenlere bildirildi ve düşmanca hareketler durduruldu. 6. Ordu şimdiye kadar yaptığı çetin ve büyük zaiyata neden olan muharebelerde gösterdiği fedakarlık ve Musul vilayetinin büyük kısmını elde bulundurmak suretiyle aziz vatanımıza son bir iyilik daha yapmıştır. Bugün Musul, Erbil, Revandiz, Köysançak, Ranya ve Sincar tamamen elimizde olup, Cerablus dahi korumamız altındadır. Bu muvaffakiyet akıllıca ve yüksek önemlerimizle elde edilmiş ve aziz vatanımız bir an evvel harp felaketinden kurtarılmış olduğundan, 6. Ordu adına tebriklerimi ve saygılarımın kabulünü arz ederim”*²⁰⁵.

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa bir taraftan kendi birliklerine uyarıcı emirler verirken, diğer taraftan da İngilizlerle görüşme ve protokol yolları aramaktaydı. Bu maksatla, 5. Tümen komutanına;

“size gönderdiğim Fransızca ve İngilizce mektuba 1 Kasım 1918 tarihi koyarak bir subayla İngiliz komutanına gönderin ve sonucu bildirin” diye emir vermişti. Bu mektup şu hususu kapsamaktaydı:

²⁰⁴ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 108.

²⁰⁵ a.e., s. 109.

“Türkiye ve İngiltere arasında, Limni Adasının Mondros limanındaki görüşmeler sonucunda mütarekenin imzalandığını size duyurmaktan şeref duyuyorum. Gerek havada ve gerek karada düşmanca hareket durdurulduğundan ve iki taraf muhاریlerinin halen buldukları yerler arasındaki arazinin tarafsız addedilmesini rica ederim. Mütareke şartları hakkında komutanlığınızca bir istekleri varsa bunu müzakereye hazır olduğunuzu bildiriniz”²⁰⁶.

İngilizler ise, süratli bir hareket ile Musul’a egemen olmak çabası içindeydiler. 1 Kasım 1918 tarihinde İngiliz birliklerine Musul’u işgal emri verilmişti. Bu sırada İngiltere’nin Irak’ta bulunan İleri Kıt’aları Komutanı General Cassel, sanki mütarekeden haberi yokmuş gibi birliklerine Musul’a doğru ileri hareket emrini uygulamaya koymuştu²⁰⁷.

İngilizlerin her an bir ileri harekate girişeceklerini 6. Ordu Komutanı ikaz etmesine rağmen, İstanbul’dan Başkomutanlık karargahından gelen şifre telgraflarda; “Musul’un elimizde kalması zaruri olmakla beraber, İngilizler ileri hareketlerinde ısrar ederlerse fiilen taarruz edinceye kadar ateş açılmaması ve onlar taarruz ettikleri takdirde protesto edilmesi” emredilmişti²⁰⁸. (Bkz.Ek-1)

Ali İhsan Paşa 5. Tümen aracılığıyla İngiliz Irak başkomutanlığına ve temas halinde bulunduğu İngiliz ileri birlikleri komutanlığına mektubu göndermekle beraber hırpalanmış, esir ve zayıat vermiş ordusuna çeki düzen vermekte, muharebe düzenini de eski haline dönüştürmeye çalışmaktaydı. 6. Ordunun karşısındaki İngiliz kuvvetleri ise; Ane-Elhazar-Gayyare gaz kuyuları-Altinköprü-Kerkük-Tuzhurmata-Selahiye-Hanikin hattında bulunuyordu.

Bu durumda İngilizlerin, buldukları hattı geçmemeleri ve mütareke haberini almadan bu hattı geçmiş birliklerin varsa bunlarında geriye ve yukarıda belirtilen hatta çekilmeleri için gereken emrin verilmesi gerekirdi. Çarpışmaların durdurulmasındaki maksat buydu. Mütarekenin imzalandığı gün, Musul şehri ve Musul vilayetinin büyük kısmı elimizde bulunmaktaydı²⁰⁹.

²⁰⁶ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 109.

²⁰⁷ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 15.

²⁰⁸ *GnKur. Atase Arşivi*, İSH-1, Göm. 7, Bel. 7-2.

²⁰⁹ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, 1918 yılı Haraketleri, c. 5, GnKur. Yay., Ankara 1967, s. 221.

Cephedeki 6. Ordu birlikleri, ordu emriyle her türlü askeri harekate son vermişler ve aldıkları yerlerde durmuşlardı. Fakat buna rağmen, özellikle Arap aşiretleri, İngilizlerin tertip ve tesirleriyle harekete geçtiler. Bu çapulcular Musul'un doğusundaki ve batısındaki yollar üzerinde tecavüzlerde buldukları gibi, Musul'un batısındaki Telafir erzak ambarlarını da yağma etmek istediler. Orduca bunlara karşı gerekli tedbirler alındığı sırada, İngilizler ahaliye zulüm yapıldığı iddiasıyla müdahaleye başladılar. 1 Kasım 1918 günü mütareke hattını geçerek Gayyare'den Musul'un 20 km güneyindeki Hamamalil'e kadar ilerlediler. Ordu, İngiliz ileri hareketinin protesto edilmesini, ateşle mukabele edilmeyerek sadece İngilizlerin mütarekename hükümlerine riayete davetle iktifa olunmasını emretti. Diğer taraftan durumu genel karargaha bildirerek, İngilizler nezdinde teşebbüse geçilmesini ve İngiliz kuvvetlerinin 31 Ekim öğle vakti buldukları Gayyare mevziine çekilmelerinin teminini istedi. Türk komutanlığı tarafından yapılan protesto üzerine, İngiliz-İrak ileri kolları komutanı General Cassel hareketi durdurdu. İngiliz Generali Cassel, mütarekeden haberleri olmadığı için, Gayyare'den Hamamalil'e ilerlediklerini, 25 km yol almış olduklarından Hamamalil'i terk edemeyeceğini, bununla beraber ikinci bir emre kadar daha kuzeye geçmeyeceklerini de bildirdi²¹⁰.

Böylece İngilizler 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul'u işgal etmek üzere harekete geçtiler²¹¹.

Osmanlı Hükümeti'nin ve 6. Ordunun böyle haksız bir işgal teşebbüsü karşısında davranışının ve kararlarının büyük önemi vardı. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, mütarekenin imzalanması üzerine, muhasamatın tatil edilmesi gerekeceği düşüncesiyle, iki tarafın barışa kadar oldukları yerde kalmalarını ve iki taraf arasındaki arazinin tarafsız sayılmasını 1 Kasım sabahı yazdığı bir mektupla İngiliz Irak ordusu komutanı General Marshall'a teklif etmişti. General Marshall, buna karşılık Ali İhsan Paşa'ya cevap olarak, Mütarekename'nin 7. maddesine göre, lüzum gördüğü stratejik noktaların işgal hakkını sahip olduğunu, 16. maddeye göre de Irak'ta bulunan Türk birliklerinin teslimi gerektiğini bildirdi.

²¹⁰ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 112.

²¹¹ Fromkin, a.g.e., s. 371.

Bu cevaba Ali İhsan Paşa;

“Müttefiklerin emniyetini tehdit edecek hiçbir durum olmadığından, 7.maddenin tatbikine imkan olmadığını, Irak hududunun diplomatlar tarafından tespit edilmesi gerektiğini, İngiliz birliklerinin Musul’dan çekilmelerini, birliklerin teslimi hakkındaki teklifin kabulünün mümkün olamayacağını” bildirdi²¹².

Ateşkes antlaşmasına rağmen İngiliz askeri hareketi devam ediyordu. Irak’taki İngiliz orduları komutanı Marshall emrindeki birliklere Musul’un işgal edilmesini emretti. Durumu 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’ya bildirdi. Ali İhsan Paşa ne yapması gerektiğini İstanbul’dan soracaktır²¹³.

General Cassel, 2 Kasım’da Musul’u işgal etmek için emir aldığını ve Türk birliklerinin 5 mil gerisine çekilmelerini, Araplar tarafından bir karışıklığa meydan verilmemek için yeter miktarda bir Türk muhafız birliğinin Musul’da bırakılmasını Ali İhsan Paşadan rica etti. General Cassel bu ricasını 2 Kasım 1918 günü Musul’a gönderdiği İngiliz Yarbayı Litsman, tarafından 6. Ordu Komutanı’na verdiğini şu mektupla bildirdi.

“Kamun ve nizam menfaatlerini muhafaza için Musul’a yönelik ve Musul’u işgal etmek için emir aldığımı bildirmekle şeref duyarım. Bugün saat 12:00’de hareket etmek niyetindeyiz. Beyhude yere kan dökmekten kaçınarak kıtaatınızla, ilerlemem esnasında bir müdahale olmayacağı ümidindeyim. Binaenaleyh, herhangi istikamete arzu ederseniz saat 02:00 den sonraya kadar, kıtaatımızı Musul’un 5 mil gerisine çekmenizi ve ancak, Araplar tarafından bir karışıklığa meydan vermemek için, mektubu getiren yarbay Litsman ile kararlaştıracığımız yeter miktarda bir Türk muhafız kıtasının, değiştirilinceye kadar, şehir içinde bırakılmasını üstün saygılarımla rica ederim”²¹⁴.

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, General Cassel’in mektubunu getiren Yarbay Litsman’a bu konu hakkında şunları söyledi: *“Musul’un tahliyesine dair mütareke namede bir hükmün bulunup bulunmadığını henüz bilmiyorum. Üstümden soracağım. Alacağım cevaba göre hareket ederim. Bu ihtilata meydan vermemek üzere şimdilik kıtalarımı Musul’un iki kilometre güneyine kadar*

²¹² Belen, a.g.e., s. 222.

²¹³ İkdam, 1 Kasım 1918, Bkz. Sarıhan, a.g.e., c.1, s. 5.

²¹⁴ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 112.

*çekerim. Sizde Türk kıtalarından beş kilometre daha uzakta bulunursunuz. Musul'un tahliyesi hakkında bir emir gelirse o vakit, dostça tahliye işini konuşabiliriz"*²¹⁵.

İngiliz Yarbayı Litsman, General Cassel'in mektubunda bildirdiği gibi, Musul'un işgali isteğinde ciddi olduğunu anlattı ve 6. Ordu komutanının teklifini generaline bildirmek üzere ayrıldı.

İngilizlerin böyle bir isteği Yıldırım Orduları Kıtaatı için de tekrarlayacakları beklenmekteydi. İngilizlerin İskenderun'a asker çıkartarak Yıldırım Orduları Birlikleri'ni zor duruma düşürmek istedikleri kanaatinde olan Mustafa Kemal Paşa bu sebeple 3. Kolordu'nun, 20. Kolordunun çekilmesi bitinceye kadar gerekirse silah kullanarak İskenderun'a asker çıkartılmasını önlemesini istemiştir²¹⁶.

Mütareke şartlarını inceden inceye tatbik için uğraşan İngiliz kuvvetleri, bir yandan yine mütarekenin 24. maddesi mucibince Altı Şark Vilayetini işgal için bahaneler aramakta idi; diğer taraftan bizim elimizdeki silahları almak ve bizi müdafaa kudretinden mahrum bırakmak çarelerini de temine çalışıyordu. Bu amaçla mütarekenin 16 ve 20. maddelerini ileri sürüyorlardı²¹⁷.

Mütarekenin 16. maddesinin tesirine ait olarak İngiliz Hükümeti'nin bu konuda son derece itinalı davrandığı belirtiliyordu²¹⁸.

"Mütareke şartları arasında bu çeşit maddeleri görünce, bunların tatbiklerine mani olmak ve düşmana bu hususlarda fırsat ve imkan vermemek lüzumuna karar vermiştim. mütareke oldu diye düşman karşısında atıl ve mütevekkil kalmak, vatanseverliğe aykırı idi. Altı Şark Vilayetinin İngilizler tarafından işgali, güya Ermenileri kurtarmak bahanesi altında, bu bölgenin muhtariyeti veya istiklali neticelerini doğurabilirdi. Daha sonra bu vilayetlerin Rusların ellerine geçmesine de yol açabilirdi. Irak ve Suriye'nin elimizden çıktığı

²¹⁵ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 112.; Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s. 9.

²¹⁶ Ayfer Özçelik, a.g.e., s. 47.

²¹⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. 1, Güneş Matbaası, Ankara 1951, s. 8.

²¹⁸ *Vakit*, 11 Teşrin-i Evvel 1918, No: 378.

aşıkardı. Hiç olmazsa, Altı Şark Vilayetini bu akıbetten kurtarmak için uğraşmak lazım idi”²¹⁹.

Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti’nden Altıncı Ordu Komutanına gelen yazı şöyleydi;

“Altıncı Ordu Kumandanlığına

Mütarekename aynen derdest tebliğdir. Yirmi beşinci maddesi şudur: Müttefiklerle hareket-i Osmaniye arasında muhasimat (düşmanlık) 918 senesi Teşrin-i evvelinin 31. Perşembe günü vasatı saat-i mahalli ile vakt-i zuhurda ta’dil idecektir. Bu maddeye istinad muhasimatta ta’dil ayaklanmayı talia etmek hakkımız var ise Musul’un tahliye ve teslimine mü’şir hiçbir kayıd olmayıp ihtimal-i ta’dil Musul’un elimizde kalması icab etmektedir”²²⁰.(Bkz.Ek-2)

Marshall, Ali İhsan Paşa’ya Musul’u işgal etme emrini aldığını bildirdi. İki komutan cevap gelinceye kadar durumlarını korumayı kararlaştırdılar²²¹.

Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti’nden 6. Ordu Kumandanına gelen yazı şöyleydi:

“6. Ordu kumandanına

Mondros’taki General Caltrope hükümetten aldığı emire tevfikan ve mütarekenin yedinci maddesine müstenid Musul’un kıt’amız tarafından tahliyesini talep ve yedinci madde mucebince silahlarımızı teslim etmek, kıt’amızı İngiliz kumandanın göstereceği mevkie gelmek şartıyla fakat Türk neslinin talep olunmayacağı beşinci madde nazar-ı dikkate alındıkta mahfuzuna muahhid kuvvetli kıt’aya lüzum olmadığı ve şayed İngiliz ordusu tarafından zabt idileceğini bu babda size ne vakit emirdir ki bütün ahbarını beyan ediyor. Daha önce de takdir olunduğu üzere böyle bir teklif esasen olamaz”²²².(Bkz.Ek-4)

Ali İhsan Paşa, General Cassel ile konuşmasını ve görüşlerini de genel karargaha 3 Kasım 1918 günü ve 18216 sayılı raporla bildirdi.

“Bu sabah İngiliz süvari tümen komutanı General Cassel yanıma geldi. Musul’u işgal ve Irak’taki garnizonların teslimi mütareke ahkâmından olduğundan

²¹⁹ Sabis, a.g.e., s. 8.

²²⁰ GnKur.Atase Arşivi, İSH-1, Göm.7, Bel. 7-1.

²²¹ Vakıt, 2 Kasım 1918, Bkz. Sarıhan, a.g.e., c.1, s. 6.

²²² GnKur.Atase Arşivi, İSH-1,Göm.32, Bel, 32-1.

Musul'daki kıtaatı, ambarları ve bütün müesseseleri teslim almak için emir aldığı ve bu emre binaen kıtaatıma Musul'un haricine giden yolların çıkışlarını tutmak için emir verdiğini tebliğ etti. Musul'un terki hakkında bir emir almadığımı , terk edemeyeceğimi söyledim. General Cassel, cevap gelinceye kadar teslim teklifinden şimdilik vazgeçtiğini söyledi. Fakat askerini şehrin etrafına yetiştirmekte ısrar etti. Tekrar muhasamatın başlamasına itirazla buna muvafakat ettim”²²³.

3 Kasım 1918 günü sabahı İngiliz kıtaları Musul şehrini kuşatmak maksatıyla ordugahlarından hareket ettiler. İngiliz Generali Cassel Musul'u işgal etmek üzere harekete geçmekle beraber, aldığı emre göre Irak hududunda bulunan tüm garnizonların silah, mühimmat, erzak ve teçhizatını mütareke namenin 16. maddesine dayanarak teslimini istiyordu. Ayrıca haritada Irak'ın kuzey hududunun; Süleymaniye, Erbil, Akra, İmadiye-Siirt-Silvan-Osmaniye-Siverek kuzeyi hattından geçmekte olduğunu ve bu hattın güneyinde kalan tek mil Türk kıtalarının silah ve cephaneleriyle birlikte teslim edilmesini istedi. 6. Ordu komutanının, 31 Ekim 1918 öğleden sonra askerlikçe yapılacak bir şey olmadığı ve bundan sonraki meselelerin iki taraf diplomatları arasında görüşmelerle halledilmesi ve taraflara tebliğ edilmesinin gerektiği mantıki ve hukuki delillerine ve savunmasına rağmen, İngilizler 3 Kasım 1918 öğleden evvel başlattıkları ileri harekete öğleden sonrada bir süvari alayı ve iki topla Musul köprüsünün doğu başını ve zırhlı otomobillerle şehrin kuzey ve batı çıkış noktalarını tutmak suretiyle devam ettiler. General Casselin kendisinde Musul'daki Alman Konsolos binasına yerleşti. Dicle'nin doğusunda ve Musul şehrinin içindeki Türk kıtalarının da yerlerinde kalmalarını istedi. İngiliz generalinin bu istekleri mecburi olarak kabul edildi. Bu suretle 3 Kasım 1918'de Musul şehrinin içinde Türk ve İngiliz birlikleri birlikte bulunmaya başlamışlardı²²⁴.

²²³ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 113.

²²⁴ a.e., s. 116.; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 760.

Böylece 3 kasım da İngilizler Musul'u işgale başladılar. 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa durumu Genel Kurmaya Yıldırım Orduları gurubuna, 7. ve 9. Ordulara da bildirdi²²⁵.

Aynı gün, İngiliz-Irak Ordusu Komutanı General Marshall'ın 2 Kasım 1918 tarihinde Bağdat'tan yazdığı mektubu 6. Ordu komutanına getiren General Cabel, General Cassel'in söylediklerini tekrar etti. Ali İhsan Paşa bilhassa teslim meselesi üzerine gayet sert olarak *“teslim teklifini kesinlikle red ederim. Ben intihar eder, kıtaları size teslim etmem”* diyerek gönderilen mektubu aldı. Ali İhsan Paşa'nın 1 Kasım 1918'de çarpışmanın tatil edildiğine göre iki tarafın arasına tarafsız bir bölgenin tespitini isteyen mektubuna cevap teşkil eden bu yazıda General Marshall aşağıdaki hususların yerine getirilmesini istemekteydi:

“1. Derhal tatil-i muhasamat (çarpışmaların ertelenmesi) ve iki taraf orduları arasında bir tarafsız muntika tespiti talebine dair olan 1 Kasım 1918 tarihli mektubunuzu aldım.

2. Mütarekenamenin 25. maddesi mucibince, muhasamat 31 ekim 1918 öğleden itibaren tatil edilmiştir. Bu husussu kitaata tebliğ ettim.

3. Mütarekenamenin 7. maddesi mucibince, lüzum gördüğüm sevkülceyş noktalarının işgali hakkını haizim ve bu maddeye nazaran, Musul'un işgalini kitaatıma emrettim. Bu işgal kitaatınızın azimetinde şehirde kanun ve inzibati temin için elzemdir. Kitaatımızın hareketini kolaylaştırmak için tarafınızdan mümkün mertebe kolaylık gösterileceğini ümit ederim. Çünkü bilhassa kan dökülmemesi arzusundayım.

4. 16. maddeye göre, Irak'ta bulunan bütün garnizonların en yakın müttefik komutanına teslim olmaları hususunu hatırlatır ve kitaatınızın general fanshawe'a ve yahut onun tarafından gösterilecek herhangi bir subaya teslimini ve mütarekenamenin 5. maddesinde kayıtlı olan hududun muhafazası ve inzibatın temini için tespit edeceği miktarda kitaatın bırakılmasını ve bu suretle bu madde muhteviyatını tatbik ve ifa etmenizi talep ederim.

²²⁵ Sarıhan, a.g.e., s. 46.

5. 4. maddeye göre, bütün müttefik esirleri İstanbul'da toplanarak kayıtsız ve şartsız müttefiklere teslim edilecektir. Irakta müttefiklerin kolaylıkla İstanbul'a gönderilmeleri mümkün olamayan bazı esirleri bulunduğundan, bunların Halep'te veyahut Musul'da murahasalarına teslim edilmesi hususunda yardımlarınızı talep ederim.

6. Mütarekeye ait sair hususları general Fanshawe sizinle müzakere ederek tayin edecektir.

7. Sizin emrinizde bulunan kıtaların gösterdikleri yüksek meziyetleri ve Yarbay İsmail Hakkı Beyin son zamanda yaptığı muharebede inatçı savunması hakkında takdirlerimi beyan etmekle sözüme son veriyorum. Saygılarımın kabulünü istirham ederim.

Irak İngiliz kuvvetleri başkomutanı Ferik R. Marshall''²²⁶.

Bu mektup, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'na bir rapor halinde sunuldu.

Ali İhsan Paşa İstanbul'a gönderdiği rapora 3 Kasım 1918 günü akşam geç vakit aldığı cevaba dayanarak General Marshall'a şu cevap mektubunu gönderdi:

"Ekselans:

2 Kasım 1918 tarihli mektubunuza cevaben şu hususları arz etmekten şeref duyarım:

1. Mondros'ta müttefikler murahasası İngiliz Amirali ile Türkiye murahasaları arasında 30 Ekim öğle vaktinden itibaren uygulanmaya konan mütareke mukavelenamesi 3 Kasımda bize geldi.

Bu mukavelename gereğince öğle zamanı askeri hareket tatil edilmiştir.bu esnada Osmanlı arazisindeki en ileri İngiliz kuvvetleri "Hanekin-Silahiye-Tuzhurmato-Kerkük-Altınköprü-Gayyare gaz kuyuları-kihafer-ane"hattında olup bu hattın ileri geçmeleri mukavelenameye aykırıdır.

General Cassel birlikleri 1 kasımda Gayyareden hareketle Hamamalile ve daha sonra Musul'a geldiklerinden ve mütarekeden sonra askeri hareket olmayacağından bunların hemen Gayyareye geri celbini rica ederim.

²²⁶ Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, s. 117.

2. Mütarekenamenin 7. maddesi gereğince, lüzumlu görülecek stratejik noktaların işgal hakkına sizler haiz değilsiniz. Ayrıca Musul'u işgal için müttefiklerin emniyetlerini tehdit edecek hiçbir vaziyette ortaya çıkmamıştır.

Musul şehrinde şimdiye kadar bir dakika bile asayiş ve intizam bozulmamıştır. Böyle bir mesele çıksa bile, o zaman öncelikle bu meselenin taraftar diplomatları kararlaştırılarak taraflara hükümetlerinden emir verilmesi lazım gelir. O zaman Musul'u İngiliz ordusu işgal edebilir. Fakat bu dostça işgal bizim Musul'u boşaltmamızı ve askeri geri çekmemizi icap ettirmez. Şehirde hem İngiliz ve hem de Osmanlı ordularının kıtaları bulunur”²²⁷.

Ali İhsan Paşa, ithamları kolaylıkla yalanlayacak ve şehirde huzurun korunmasına yönelik gerekli tedbirlerin mevcut olduğunu bildirecektir. Söz konusu bahane yeterli olmayınca Marshall daha doğrudan bir yol seçerek 7 Kasım'da Ali İhsan Paşa'yı tehdit edecektir.

15 Kasım öğleye kadar Musul, Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılmazsa dökülecek kanın hesabını Ali İhsan Paşa ödeyecektir. 8 Kasım'da şehrin boşaltılmasına başlanır. Ali İhsan Paşa, 15 Kasım'a kadar İstanbul'un İngilizlerle masaya oturup, yörenin akıbetine ilişkin geçicide olsa diplomatik bir çözüm bulabileceğini ummuştur²²⁸.

7 Kasım 1918 günü öğleden sonra İngiliz Irak ordusu Başkomutanı General Marshall, 1. İngiliz Kolordusu Komutanı General Kop, 18 Tümen Komutanı General Fanshawe, Irak siyasi memuru Yarbay Wilson'la İngiliz karargahında 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'nın da katılımıyla uzun tartışmalar yapıldı. General Fanshawe, Musul'u işgal için aldığı emrin sarih olduğunu ve bu emri yapmaya mecbur olduğunu buna itaat edilmediği takdirde zorla gireceğini ve bu takdirde mütarekeyi 6. Ordunun bozmuş olacağını söyledi. General Marshall, Musul'u zorla işgal etmeye kalkıştığında 6. Ordunun ne yapacağını bilmek istiyordu.

Ali İhsan Paşa şu cevabı verdi: “ben son zamanda yekdiğeri ile ebedi dost olmaları gereken iki millet arasında tekrar harbin başlamasına sebep olmayı arzu

²²⁷ Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, s. 117.

²²⁸ Öke, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, s. 9-10.

etmem. Protesto ederek askerimi geri çekerim. Tabi her şeyimi beraber alıp götüreceğim ve Musul'un 10 km kuzey ve kuzeybatısına çekerim”²²⁹.

General Marshall, daha fazla bekleyemeyeceğini, nihayet Kasım öğle vakti kamilen Musul'u terk etmiş olmamız gerektiğini ve Musul'un 10 km kuzeyine değil, teknil Musul vilayetinin boşaltılmasını istedi. Tartışma sonunda Ali İhsan Paşa'nın bu İngiliz zorlamasını İstanbul'a bildirmesi kararlaştırıldı. 15 Kasım'a kadar iki taraf komutanlarına anlaşarak gerekli tebligatta bulunacakları ileri sürüldü.

Ali İhsan Paşa durumu aynı gün 7 Kasım 1918 tarihli gayet acele raporunu Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdi. Ve sonuç olarak bütün konuşmaları açıklayıp raporunu şöyle tamamladı:

“son halde gelmiş ve bugüne kadar sürüklenmeye muvaffak olduğum Musul meselesi artık hal etmek ve nihayet iki üç gün zarfında Londra ve İstanbul'dan hem İngiliz komutanına ve hem de bana bu konuda emir vermek gerekecektir. Fazla eşya vs. nakline yarından itibaren başlıyorum. Bu son kalan kıtaları 15 Kasım günü sabahı Musul'dan hareket ettireceğim. Kendimde aynı gün öğleden yarım saat önce Musul'u terk edeceğim. Bu zamana kadar Musul hakkında emir yetişirse, ordunun harp düzenine göre vaziyeti düzeltmek ve Musul'da kalmak mümkündür. Ordu karargahını şimdilik Mardin'e menzil müfettişliğini Diyarbakır'a nakledeceğim. Musul meselesinin Londra ile çabuk halledilmesini istirham ederim”²³⁰.

General Marshall, Ali İhsan Paşa'nın en geç ertesini gün, 8 Kasım saat 10:00 da Musul'u terk etmesini istedi ve aksi takdirde mütarekenin 16.maddesini tatbik edeceğini bildirdi.

İngilizler 8 Kasım da Musul Hükümet konağına İngiliz bayrağı çekmişler ve hükümet aynı gün İngilizlerin gösterdiği çizgiye kadar çekilme emri vermiştir. 30 Kasım'a kadar milyonlarca liralık askeri malzeme İngilizlere bırakılarak Musul

²²⁹ Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, s. 122.

²³⁰ a.e., s. 123.

toprakları terk edilmiş ve askerler terhis edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Kuzey Irak'ta Revandiz kasabası da İngilizler tarafından işgal edilmiştir²³¹.

9 Kasım'da Ali İhsan Paşa, Marshall'ın kendisinden Türk birliklerinin bütün silah ve teçhizatının teslimini istediğini, bu arada her türlü mali kaynak ve levazımata el koyduklarını, bunun "Musul'un boşaltılması değil, teslimi demek olduğunu" Harbiye Nezareti'ne telleyecekti. Bu başvuru cevapsız kalacaktı. 11 Kasım'da İngilizler, şehirdeki Türk mülki erkanını tavsiye ederler. İngilizler baskı yolunu da kullanarak, şehri Türklerden arındırmaya çalışacaklardı²³².

Mütarekenin imzalanmasından sonraya kadar, elimizde bulunan Musul şehri, İngiliz kumandanlarına karşı yapılan yoğun mücadeleden sonra İstanbul'da Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan alınan direktif ve 9/11/1918 tarihli tebliğ üzerine Musul'un terk ve tahliyesi'nin mütareke maddelerinin de dikkate alınması şartıyla icap eden durumda boşaltılması gerektiği bildirilmiş²³³ (Bkz. Ek-3) ve 10/11/1918'de İngilizlere bırakarak 6. Ordu karargahı Nusaybin kasabasına çekilmiştir. "Musul'daki her nevi silah, cephaneye vesaireyi, daha evvel, geceleri, şimale, Cizre'ye göndermiştim. Mondros Mütareke namesinin yedinci maddesi, müttefik devletlere, sevkulceyşe mühim addettikleri yerleri işgal hakkını vermekte idi. Aynı madde mucibince, nasıl Boğazları ve İstanbul şehrini işgal etmişler ise, Musul Şehrini ve vilayetini de o suretle işgal etmek hakkını haiz olduklarını, İngilizler, son defa ileri sürmüşlerdi"²³⁴.

Bu gidiş karşısında Ali İhsan Paşa, 26 Kasım'da General Fanshaw'a bir telgraf çekerek artık isteklerine itaat etmeyeceklerini bildirir. Çok geç kalmıştır. Zira 15 Kasım'dan itibaren Musul, tamamen İngiliz çizmesi altındadır. İşgali yaşayan bir İngiliz askeri yıllar sonra yazdığı hatırasında;

"Bu başarının üstlerinden cevap beklemeden anında karar verip, bu kararı cesaretle uygulayan general Marshall'a ait olduğunu vurgulamıştır. Ali İhsan Paşa, Marshall'ın blöfünü görseydi, Marshall ilerleyemezdi. Ayrıca, İstanbul'la Londra arasındaki müzakereler zaman alabilir belli bir süre sonra, ara açıldığı

²³¹ Hadisat, 3 Kasım 1918, Bkz. Sarıhan, a.g.e., c. 1, s. 8.

²³² Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s. 10.

²³³ *GnKur. Atase Arşivi*, İSH-1, Göm.32, Bel, 32-2.

²³⁴ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. 1, s. 7.

için İngiltere ilerleme emrini veremezdi. Hele Türk Erkanı, hatta birlikleri kendilerine jandarma süsü vererek, şehirde kalmakta diretselerdi; İngilizler, onları şehirden çıkartamazdı.” denilmiştir²³⁵.

Bu nedenle Wilson;

“Marshall, İngiltere’ye çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Bu katkısı, Musul’un mütarekenin ihlaline rağmen işgalini sağlamakla da ölçülemez. Çünkü, Musul’un Mezopotamya’nın bir parçası olduğunu, cebren de olsa Türklere kabul ettirmiştir ki, Marshall’ın yarattığı fiili durumun çizdiği hukuki tablo, bundan sonraki Musul meselesinin seyrini daha başlangıçta İngiltere lehine etkileyecek, hatta sonuçlandıracaktır.” diyor²³⁶.

Musul’un işgalinin çeşitli safhalarını topluca değerlendiren Selahattin Tansel şöyle yazmaktadır:” sözün kısası, İngilizler, birkaç gün önce imzaladıkları bir mütarekeye saygı göstermediği ve Osmanlı hükümeti de gereğinden fazla korkak davrandığı için, Musul terk edildi”²³⁷.

“Bu hadiselerden sonra, İngilizler benim kendi emel ve teşebbüsleri için ciddi bir engel olduğumu anlayarak, yine mütareke şartları mucibince, kumandam altındaki askerin bir an evvel terhisi için uğraşmaya başladılar. Bu husus da İstanbul’daki Harbiye Nezareti’nden gelen terhis emirlerini geciktirmek ve vakit kazanmak zaruretini hissettim. Köyleri yakın olan erlerin terhisine başlamakla beraber Orta ve Garbi Anadolu’ya gidecek efradın kış ortasında, fena kara yollarında yürüyerek köyelerine sevklerinin doğru olmadığını Harbiye Nezaretine yazdım. Dört harp senesi içinde ölmeyerek berhayat kalmış vatan müdafilerinin köyelerine dönerken fena sevkîyat ve kifayetsiz menzil tertipleri içinde, çamur, bataklık ve soğuktan müteessir olarak hastalanmalarına ve ölmelerine muvafakat edemeyeceğimi ve İngilizler ile muhabere edilerek terhis edilecek efradımızın Halep’ten geçen demiryolu vasıtasıyla Anadolu’ya nakledilmelerinin temin olunmasını bildirdim”²³⁸.

²³⁵ Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s. 9.

²³⁶ a.e., s. 12.

²³⁷ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, c. 1, Ankara 1973, s. 42.

²³⁸ Sabis, a.g.e., s. 9.

Mütarekenin başlangıcında görülen olumlu hava giderek yerini umutsuzluğa, karamsarlığa ve kaygıya bıraktı. İzmir'deki Rum vatandaşların başlattıkları taşkınlıklar, Aydın ilinin geleceği hakkında ortaya çıkan söylentiler, basında çıkan sert tartışmalar ve mütarekenin uygulanmasında görülen haksızlıklar artık ülkenin nasıl bir uçuruma doğru gittiğini açıkça ortaya koyuyordu. Nitekim ulusun çoğunluğu geleceğin ne olacağını tahmin edemediği için tereddütlü ve kararsızdı²³⁹.

Vakit gazetesinde halkın düşmana karşı birlikte hareket etmesi gerektiğini söyleyen şöyle bir yazıda; *“eğer bu günlerde müttehid bir kuvvet halinde bulunamazsak her birimiz bir köşede meta'tir bir halde durur ve dördün tahkikine bir çare aramak üzere kuvvetlerimizi tevhid edemezsek ve iş işten geçmeden evvel gayelere doğru ciddi bir surette çalışmağa muvaffak olmazsak düşmemiz pek tabii bir şey olur.”*denilmiştir²⁴⁰.

Musul'dan çıkan Osmanlı kıtaları bütün Musul Vilayetini de terk ederek Diyarbakır vilayeti hududuna kadar çekildiler. Çekilen kıtalar, kendi silah, cephane ve yiyeceklerini de beraberlerinde götürbildiler. Musul şehrinde ve Musul vilayetindeki depo ve ambarlarda birkaç milyon lira değerinde silah, cephane, malzeme ve yiyecek bırakıldı. Yalnız İngilizlerin müsaadesi ile, 5 deve yükü çay, sabun, peksimet, petrol, bir tamir atölyesi ve bir un değirmeni gibi bazı şeyler çıkarılabildi. İngilizler Musul şehrinin boşaltılmasında yaptıkları gibi Musul şehrinin birçok kazasının boşaltılmasında da iki taraf arasında kararlaştırılan şartlara uymayarak, verdikleri sözü tutmadılar. Depolardaki silah ve yiyeceklere el koymak ve bir an evvel vilayeti işgal etmek maksadıyla, buradaki kıtalarımız çıkarmaya çalıştılar. Semil, Zaho, Telafir, Hokne ve Üveynat gibi depo yerlerimizi vaktinden evvel işgal ettiler. Bu yüzden ordu komutanı ile İngilizler arasında sert tartışmalar geçti. Ordu komutanı, İngilizlerin hareket tarzına göre Musul vilayetinin yalnız boşaltılmış olmadığını, adeta teslim edilmiş olduğunu Genel karargaha bildirdi.

Musul ve Musul vilayetinin boşaltılması işi şu şekilde gerçekleşti:

²³⁹ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını* (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 15-16.

²⁴⁰ *Vakit*, 18 Teşrin-i Sani 1334, No: 385.

8 Kasım 1918: ilk kademe olarak 5. Tümenen bir tabur piyade, iki batarya, bazı ağırlıklar ve bir kısım eşya, Musul'dan Nusaybin istikametine,

9 Kasım 1918: 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa, Musul'dan Nusaybin'e, ayrıca 5. Tümen karargahı ile tümenin Musul'da bulunan birlikleri Musul'dan Nusaybin'e hareket ettiler. Musul'da yalnız muhafız olarak bir tabur kaldı. İngilizler Musul'daki bütün ambarlara, petrol dolu Bağdat vapuruna ve telsiz telgraf istasyonuna el koydular. Vali vekili olan defterdar, İngiliz bayrağı altında hizmet görmemek için vazifesinden istifa etti.

10 Kasım 1918: ordu karargahı ve muhafız piyade takımı ile süvari bölüğü, ordu telgraf bölüğü, telsiz telgraf ağırlıkları, tamirhane, yiyecek, eşya ve tıbbi malzeme yüklü deve ve araba kolları Musul'dan Nusaybin istikametine yürüyüşe geçtiler.

15 Kasım 1918: Musul'daki Osmanlı birlikleri ve müesseseleri şehri terk etmiş ve Musul'da Türk birliklerinden hiç kimse kalmamıştı. İngilizlerin isteği üzerine Musul vilayetine bağlı Revandiz, Akra, Zaho, Telafir ve Sincar Kazalarının da 30 Kasım 1918 öğlesinden evvel boşaltılması istendi. İngilizler, diğer taraftan bütün Musul vilayetindeki Türk memurlarını vazifesinden alarak vilayet sınırları dışına çıkardı²⁴¹.

6. Ordu teşkilatını oluşturmak ve Diyarbakır vilayeti hudutları hattında yurdu düşman istilasından korumak esasını göz önünde tutarak çekilmeyi düzenlerken, bir taraftan da terhis olacak erleri düzene sokmak gayreti içerisindeydi. Bu günlerde Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşadan şu emir geldi:

“Terhis hakkında padişahın emri ve talimatına göre, terhis kısım kısım yapılacaktır. Öncelikle jandarmalar istisnasız derhal civar jandarma kıtalarına verilecektir. Bu emri alan makamlar 1872'den 1893 doğumlulara kadar ve 1898, 1899 ve 1900 doğumlu bütün erlerin gidecekleri yerlere göre ayrılarak, toplam sayıları demiryolu şubesine ve deniz yolu nakliyatı içinde menzil genel

²⁴¹ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 126.

müfettişliğine derhal bildirilecektir. Bu emir üzerine 6.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, emri ilgililere ileterek gerekli emirleri verdi.”

Bu emri takibinde birliklere şu genelgeyi gönderdi:

“terhis hakkındaki padişahın emri eklidir: terhis duruma göre tedricen yapılacaktır”²⁴².

Ali İhsan Paşa, terhis hakkında gerekli emirleri verdikten sonra, 15 Kasım 1918’de Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı’na şu raporu gönderdi:

“Ordu mıntıkasında sükunet vardır. Musul’da bulunan müesseseler ve kıtalar nakledilmiş, bu sabahta 2. Tümen karargahı Musul’dan hareket etmiştir. Emekli edilenlerle terhis edilen yedek subaylardan ve kanun gereği istifa eden Bağdatlı ve Musul’lu 200 kadar her rütbedeki subaya belgeleri verilerek Musul’da bırakılmışlardır. Musul ve yöresindeki yerli erlerden 2142 er terhis edilmiştir”²⁴³.

6. Ordu, Musul’u boşaltmadan önce bu orduda bulunan Musul ve Bağdat ahalisinden erler terhis edildiler. Terhis edilenlerin bir çizelgesi istek üzerine İngilizlere verildi. Musul’un tahliyesinden sonra Bitlis, Van, Erzurum ve Sivas vilayetlerinden olanlar, kış basmadan, karadan kafileler halinde yola çıkarıldılar²⁴⁴.

Bütün yenilen devletler Wilson ilkelerine göre barış yapmak üzere bırakışma istemişti. Ancak Türklerle yapılan Mondros bırakışmasına bakılırsa hiç de öyle olmamıştır. İtilaf Devletleri istedikleri yerleri (mütareke mucibince) işgal etmişlerdir. Musul’u, İskenderun’u hiçbir sebep olmadan, bir tehlike ortaya çıkmadan işgal etmişlerdir²⁴⁵.

B-Misak-ı Milli Kararlarına Göre Musul Vilayeti’nin Durumu

Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarının hangi prensiplere dayanılarak belirlendiği konusu gündeme geldiğinde, hiç düşünmeden “ *Misak-ı Milli Beyannamesi’ne göre*” cevabı verilir. Çünkü Misak-ı Milli ile milli ve bölünmez

²⁴² *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 127.

²⁴³ a.e., s. 128.

²⁴⁴ a.e., s. 129.

²⁴⁵ Hikmet Bayur, “Kurtuluş Savaşı’nda Atatürk’ün Dış Siyaseti”, *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 245.

bir Türk vatanının sınırları, Milli Mücadelenin ana ruhu, Türk dış politikasının hedefleri, devletin bağımsızlığı, milletin geleceği ve devamlı bir barışın sağlanması için yapılabilecek en son fedakarlıklar tespit edilmiştir.

Tarihçi Arnold Toynbee Misak-ı Milli'yi şöyle değerlendiriyor:

"...bu ant sadece bir savaş amaçları bildirisi yada bir parti programı değildi. Bu, üç dört kuşaktan beri batı eğitimi gören Türklerin içlerinde besledikleri duygunun açık bir ifadesiydi." demiştir²⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa için Misak-ı Milli beyannamesi, "*milletin amal ve maksadını*" içine alan kısa bir program idi. Bu Mustafa Kemal Paşa'nın Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne seçilmiş olan milletvekilleri ile Ankara'da görüşüp söz konusu beyannamenin ilk müsveddесinin hazırlandığı sırada (Ocak 1920 başları) yapılan bir tanımlama idi. Daha sonra Lozan görüşmeleri sırasında, 19 Ocak 1923'te İzmit'te bir sinemada yaptığı konuşmada ise "*Millet mevcudiyeti için istiklali için hakimiyeti için behemahal istihsale mecbur olduğu esaslar*" diyordu²⁴⁷.

Misak-ı Milli'yi temel alan ilk metin ise, Mustafa Kemal Paşa tarafından 1920 yılının Ocak ayı başlarında, tek tek veya gruplar halinde, Ankara'ya gelen milletvekilleri ile yapılan görüşmeler sırasında, ülkenin mevcut durumu göz önünde bulundurularak ve Erzurum ile Sivas Kongreleri'nde alınan kararlar da esas alınarak belirlenmiştir. Atatürk, Misak-ı Milli'nin ilk müsveddесinin hazırlanmasını Nutuk'ta şöyle özetlemiştir:

*"Efendiler, milletin emel ve gayelerinin kısa bir programın temelini oluşturacak şekilde topluca ifadesi de görüşüldü. Misak-ı Milli adı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı. İstanbul meclisi'nde bu ilkeler gerçekten toplu bir şekilde yazılmış ve tespit olunmuştur"*²⁴⁸.

Hazırlanan bu metin Heyet-i Temsiliye'nin tüm üyeleri tarafından imzalanmıştır. Heyette katiplik ve sözcülük görevi yapmakta olan Trabzon

²⁴⁶ Cemalettin Taşkıran, "Atatürk ve Misak-ı Milli'ye Ait Bir Belge" *Yeni Türkiye, Cumhuriyet I*, Yıl 4, sy. 23-24, Ankara 1998, s. 249.

²⁴⁷ Mustafa Budak, "Hangi Misak-ı Milli ?" *Yeni Türkiye, Cumhuriyet I*, Yıl 4, sy. 23-24, Ankara 1998, s. 254.

²⁴⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk* (1919-1927), s. 247.

milletvekili Hüsrev Sami (Gerede) Bey'e de teslim edilerek İstanbul'a gönderilmiştir.

12 Ocak 1920'den itibaren Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla birlikte, Misak-ı Milli metni üzerinde, düzenlenen bir dizi gizli toplantılarda görüşmeler yapılmıştır. Bu milli program, 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın bir gizli oturumunda gündeme getirilmiş ve bütün milletvekilleri tarafından kabul edilerek imzalanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Misak-ı Milli'nin orijinal metni elimizde bulunmadığından, Meclis'te kabul edilen bu programın ilk nüshadan ne derece değiştirildiği bilinmemektedir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararla ilgili olumlu kanaati göz önünde bulundurulduğunda, kendi metninden fazla uzaklaşmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Bununla birlikte Misak-ı Milli'de geçen maddelerin, Mustafa Kemal Paşa'nın Hazırladığı metinden olduğu gibimi aktarıldığı, değiştirilerek mi alındığı, yoksa tamamen yeniden mi yazıldığı hususunda kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Misak-ı Milli üzerindeki çalışmalar, genellikle Meclis'in gizli oturumlarında yapılmış ve konuyla ilgili bilgilerin mümkün olduğu kadar basına sızdırılmamasına gayret edilmiştir²⁴⁹.

Misak-ı Milli Programı, Meclis-i Meb'usan milletvekilleri tarafından birkaç günde hazırlanıp, 28 Ocak'ta imzalanan ve 17 Şubat'ta ilan edilen bir kararlar bütünü değildir. Aksine fikri yapının oluşması ve belgenin hazırlanması için oldukça uzun bir zamanın geçmesi gerekmiştir. Muhteva bakımından mahalli bir görüntü çizse de milli bir bütünlük arz eden Erzurum Kongresi kararları Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli metninin hazırlanmasında esin kaynağı olmuş ve Yeni Türk Devleti'nin en önemli hususlarının belirlenmesinde temel teşkil etmiştir. Zira kongre kararlarının özünde Doğu Anadolu Bölgesi'nin geleceği ile ilgili hükümler söz konusuysa da tüzükte belirtildiği gibi, "*Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayet-i Şarkiyeye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuret-i Laziz, Van, Bitlis ve bu meyandaki Evliye-i Müstakile hiçbir sebep ve bahane ile yek diğerinden ayrılmak imkanı tasavvur edilemeyen, bir küll olup saadet ve felakete iştirak-ı tamı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksatı hedef ittihaz ederler.*"

²⁴⁹ İlker Alp, "Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansıması" *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 293.

denilmiş, ikinci madde de ise, “*Osmanlı vatanının tamamıyet ve istiklali milliyemizin temini’nden bahsedilerek, bölünmezlik düşüncesi bölgesellikten çıkartılmış, bütün bir Osmanlı memleketini kapsayacak şekilde yaygınlık kazandırılmıştır*”²⁵⁰.

Böylece Erzurum Kongresi’nde; Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı tarihteki sınırların, milli sınırlar olduğu bildirilmiş, doğu illerinin bölünmezliğiyle Müslüman unsurların birlik ve beraberliği vurgulanarak, Milli Mücadele’nin hedeflerini ve ülke sınırlarını tespit eden Misak-ı Milli’nin ilk esaslarının temeli atılmıştır. Sivas Kongresi’nde ise bu hususlar doğrulanmış ve daha açık bir şekilde belirlenmiştir. Bu prensiplerde ise öngörülen amaç, sonraki yıllarda, özellikle Atatürk döneminde, daima göz önünde tutulmuş ve uygulanmıştır. Buradan Misak-ı Milli için, esasının Erzurum’da doğduğu, Sivas’ta geliştiği, Ankara’da kaleme alındığı, İstanbul’da Son Osmanlı Meclis-i Meb’usan’ında son şeklini alarak kamuoyuna açıklandığı ve TBMM tarafından kabul edilerek uygulanmaya çalışıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır²⁵¹.

17 Şubat 1920 tarihinde, Meclis-i Meb’usan’ın onbirinci oturumunda, Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey, Ahd-ı Milli’nin müzakere edilmesini ve Avrupa parlamentolarıyla bütün basına bildirilmesini teklif etmiştir. Bu öneri oylanarak kabul edildikten sonra, Mehmet Şeref Bey bir konuşma yaparak beyannameyi okumuştur²⁵².

Oturumun devamında ise milletvekilleri Misak-ı Milli’yi destekleyen konuşmalarda bulunmuşlardır. Hatta, “*Ahd-ı Milli Meclis-i Meb’usan’ın vücuda getirdiği en mühim bir vesikadır.*” demişlerdir. Daha sonra bu belge oy birliği ile onaylanmış, iç ve dış kamuoyuna ilan edilmesine karar verilmiş ve gereğinin yapılması için Meclis Başkanlığı’na yetki tanınmıştır²⁵³.

TBMM milletvekilleri tarafından hazırlanan bir mazbatada Misak-ı Milli’nin amaç, hedef ve hükümlerinin uygulanmasına değinilirken:

²⁵⁰ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli”, *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 58.

²⁵¹ Alp, “a.g.m.”, s. 294.

²⁵² *Meclis-i Meb’usan Zabıt Ceridesi*, c. 1, Devre:4, İctima Serisi:1, Onbirinci İnikad 17 Şubat 1920 Salı, TBMM 1992, s. 143-145.

²⁵³ *Meclis-i Meb’usan Zabıt Ceridesi*, s. 145-146.

“ *Tarih-i beşerde harikalar yaratarak dünyanın üç kıtası üzerinde te’sis-i hakimiyet etmiş olan Türk milleti pek aziz ve kadim yurdu Anadolu’da istikbalde bir anasır-ı sulh ve salah olarak temin-i hayat için iktiza eden asgari metalibi Misak-ı Milli namı altında tespit etmiş ve bütün millet bu umdenin husuli etrafında bir kitle-i vahide olarak silaha sarılmıştı. Cenab-ı Hakk’ın lütuf ve inayeti ve milletin sarf ettiği azami fedakarlık sayesinde istihsal edilen zafer Misak-ı Milli ile tespit olunan A’mal-i Milliye’nin husulini te’min edecek bir vaziyet ihdas etmiştir.*

*İhzar edilecek sulh mu’ahedesi Misak-ı Milli’nin ihtiva ettiği Türk topraklarının tamamını Türkiye dahilinde bırakacak bir şekilde olmadıkça onun akdine muvafakat kimsenin hatta Meclis-i Milli’nin salahiyeti haricindedir. Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde tebellür eden kana’atlar neticesi olarak İstanbul’da Meclis-i Meb’usan’da tespit ve tamami-i muhafazasında ahd ve yemin edilen ve bütün dünyaya ilan olunan Misak-ı Milli’nin tamami-i husulüne çalışmak kaydıyla intisap edilmiş Büyük Millet Meclisi a’zasının ha’iz oldukları vekalet Misak-ı Milli’den fedakarlık yapmaya mani’dir.”*denmektedir²⁵⁴. Böylece Türk milletinin, gelecekte barış ve huzur içinde hayatını sürdürebilmek için asgari taleplerini Misak-ı Milli adı altında tespit ettiğine, bütün milletin bu umdenin etrafında birleştiğine, Allah’ın yardımı ve milletin gayretiyle milli amaçların gerçekleştirilebilmesi için uygun bir ortamın oluşturulduğuna değinilmektedir. Ayrıca Misak-ı Milli’nin kapsadığı bütün Türk topraklarını, Türkiye dahiline almayan bir anlaşmayı kimsenin hatta milli meclisin imzalamaya yetkili olmadığı görüşüne de yer verilmiştir.

Misak-ı Milli programında yer alan maddeleri ayrı ayrı değerlendirdiğimizde ise şu hususlar açıkça anlaşılmaktadır:

1. Madde; Mondros mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden önce, düşman devletlerinin işgali altında kalan Arap çoğunluğunun yaşadığı yerlerdeki halka kendi geleceklerini tayin edebilme hakkının tanınması gerektiği ve adı geçen mütarekenin çizdiği sınır içinde ve dışında din, ırk veya gaye bakımından birbirine bağlı Osmanlı-İslam çoğunluğunca yerleşik bölgelerin

²⁵⁴ İlker Alp, “Misak-ı Milli” *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 199.

tamamının bölünmez bir bütün olduğu belirtilmektedir. Böylece mütarekenin imzalandığı sıralarda elimizde bulunan topraklardan katiyetle taviz verilmeyeceği, hatta sınır dışında kalan ve Müslüman milletlerce yerleşik olan bölgelerin ülkemizin devamını oluşturduğu ifade edilmektedir²⁵⁵.

2. Madde; Halkı hür kalır kalmaz Anavatan'a kendi istekleri ile katılan Evliye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum'dan oluşan üç sancak için gerekirse yeniden serbestçe halk oyuna başvurulması kabul edilecektir. Böylece halkının çoğunluğunu Türklerin meydana getirdiği üç sancağın, Anavatan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.

3. Madde; Batı Trakya'nın hukuki durumunun belirlenmesinin oradaki halkın vereceği oylara uygun olmalıdır.

4. Madde; İslam Halifeliği'nin, saltanatın ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği, her türlü tehlikeden korunmalı ve bu esasın saklı kalması şartıyla, devletimizle diğer ilgili devletlerin ortaklaşa alacakları kararlar çerçevesinde Akdeniz ve Karadeniz boğazları dünya ticaretine ve ulaşımına açılmalıdır.

5. Madde; Ülkemizdeki azınlıkların hakları, İtilaf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, civar ülkelerdeki Müslüman halkında aynı haklardan faydalanması şartıyla, tarafımızdan tanınacak ve sağlanacaktır.

6. Madde; Milli ve İktisadi gelişmemizi imkanlar çerçevesinde gerçekleştirmek ve çağdaş, düzenli bir idare ile işleri yürütmeyi başarabilmek için, her devlet gibi, bizim de gelişme şartlarının sağlanmasında tam bir bağımsızlığa ve hürriyete sahip olmamız gerektiği, bunun ise yaşamımızın ve varlığımızın esas temelini teşkil ettiği, bu sebeple siyasi, adli, mali ve gelişmemizi önleyecek diğer sınırlamalara karşı olduğumuz, borçlarımızın ödeme şartlarının da bu esaslara aykırı düzenlenmemesi gerektiği belirtilmektedir²⁵⁶.

1920 yılının Ocak ayında İstanbul basınında meclisin açılacağı gün ve faaliyetleri hakkında sık sık haberler çıkmaya başladı. Bu haberlere göre, 1920'nin

²⁵⁵ Alp, "Misak-ı Milli" *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, s. 200.

²⁵⁶ a.e., s. 201.

ilk günlerinde seçimler büyük oranda tamamlanmış ve yeni seçilen mebuslar İstanbul'a gelmeye başlamışlardı²⁵⁷. Verilen bilgilerden, 9 Ocak'a kadar 132 mebusun seçiminin tamamlandığı ve Hükümet'in Meclis-i Meb'usan'ı toplantıya davet edeceği, ancak Meclis'in faaliyete geçmesi için kanunen öngörülen çoğunluğun sağlanmasının beklendiği anlaşılmaktadır²⁵⁸. Bu arada Erzurum'dan Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'tan iştirak edebilecekleri de gazete sütunlarında yer almıştır. Meclis toplanma telaşı içindeyken, İstanbul mebuslarının seçimi (Perşembe gününe) ertelenmiştir²⁵⁹. 11 Ocakta ise 140 mebusun seçimi tamamlanmıştır²⁶⁰.

Nihayet 12 Ocak 1920 tarihinde, Son Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ı, İstanbul'da, Fındıklı Sarayı'ndaki Meclis-i Meb'usan binasında, dördüncü seçim devresinin birinci toplantısının açılışı sebebiyle irad buyrulan nutk-ı hümayunun okunması ve 72 mebusun katılmasıyla faaliyete başladı²⁶¹.

Meclis-i Meb'usan, açılışını takip eden ilk günlerde kendi iç düzenlemeleriyle meşgul olmuştur. Bu arada meclise katılmakta geciken milletvekilleri birkaç gün beklenmiştir. Bu konuyla ilgili bazı milletvekilleri tarafından "*Yolda bugün yarın vasıl olacak birçok arkadaşımız bulunduğu cihetle da'imi divan-ı riyaset intihabının diğer rüznameye ertelenmesi*" tarzında bir önerge verilmiş ve kabul edilmiştir²⁶².

Meclis'in çalışmaya başlaması üzerine, Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafası-i Hukuk Cemiyeti Reisi namına 17 Kanun-ı Sani 1336 (Ocak 1920) tarihli bir tebrikname göndermiştir²⁶³.

Meclis-i Meb'usan da, Heyet-i Umumiye kararıyla Anadolu ve Rumeli Müdafası-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne geçici Meclis Reisi İlyas Bey tarafından imzalanmış olan bir teşekkürname ile karşılık vermiştir²⁶⁴.

²⁵⁷ *Vakit*, 2 Ocak 1920, No: 775, s. 1.

²⁵⁸ *Vakit*, 9 Ocak 1920, No: 782, s.1; *İkdam*, "Meclis-i Meb'usan", No: 8229, 9 Ocak 1920, s. 3.

²⁵⁹ *İkdam*, 11 Ocak 1920, No: 8231, s. 1.

²⁶⁰ *İkdam*, 12 Ocak 1920, No: 8232, s. 1.

²⁶¹ *İleri*, 13 Ocak 1920, No: 724, s. 1; *İrade-i Milliye*, 28 Ocak 1920, No: 21.

²⁶² *İleri*, 28 Ocak 1920, No: 739, s. 4.

²⁶³ *İleri*, "Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafi", No: 731, 20 Ocak 1920, s. 1.

²⁶⁴ *İleri*, "Meclis-i Meb'usan'ın Cevabı", No: 748, 6 Şubat 1920, s. 8.

Misak-1 Milli üzerindeki çalışmalar, genellikle Meclis'in gizli oturumlarında yapılmış ve konuyla ilgili bilgilerin mümkün olduğu kadar basına sızdırılmamasına gayret edilmiştir²⁶⁵. Konusu hakkında sadece önemli milli meseleleri içerdiğine ve milli menfaatleri gerçekleştirmek üzere bir yemin metninin hazırlandığına dair kısa beyanatlar yayınlanmıştır. 28 Ocak'tan sonra ise Misak-1 Milli'nin oy birliği ile benimsenmiş olduğunu kamuoyuna müjdeleyerek onun niteliğini anlatacak haberlerin ve yorumların yayınlanmasına başlanmıştır. Bununla beraber Meclis'in resmi açıklamasına kadar gerçek metin gizli tutulmuştur. Bu konuyla ilgili 30 Ocak günü Vakıf Gazetesi'nde şu ifade yer almıştır:

*“Meb’usanın, sulh ve tamamıyet-i mülkiyemize ta’lik eden mes’eleler de ittifak ederek, bir ahd vücuda getirmek üzere olduklarını yazmıştık...dün Meclis-i Meb’usan’da suret-i hususiye de akd edilen ve 90 meb’usun katıldığı bir ictima’da ahd esasatı yeniden müzakere edilmiştir”*²⁶⁶.

İleri Gazetesi'nde ise; *“Meb’usan arasında bir rişte-i vifak ve ittihad olmak üzere teyemmünen bir vesika imza edildi”*²⁶⁷. Şeklinde bilgi verilmiştir.

Böylece Mustafa Kemal'in önderlik ettiği hareketin amaç ve ilkeleri Osmanlı Devleti'nin yasama organı tarafından da teyit edilmiş oluyordu. Müttefik Devletlere karşı Türk milletinin direneceğini gösteren Misak-1 Milli, aslında bu devletlerin arzularına boyun eğmiş bulunan İstanbul Hükümeti'nin politikasına reddedildiğini de belirtiyordu. Misak-1 Milli Osmanlı gelenekleriyle bağların kesildiğini ifade ediyordu. İslam dünyasına öncülük yapmak iddiasında bulunan çok milletli bir imparatorluk yerine, çok daha mütecanis bir milli devlet kurulacaktı²⁶⁸.

Misak-1 Milli hazırlanırken temel alınan unsur “milliyet” idi. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus “milliyet” kelimesi ile kastedilenin, sadece bir

²⁶⁵ *Yenigün*, “Misak-1 Milli”, 28 Kanun-ı Sani 1920, s. 1.

²⁶⁶ *Vakıf*, “Meb’usan Ahdi”, No: 801, 30 Ocak 1920, s. 1.

²⁶⁷ *İleri*, No: 741, 30 Ocak 1920, s. 1.

²⁶⁸ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası* (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 13.

milletin ismi olmayıp, “Anasır-ı İslamiye”adı altında çok daha geniş bir varlık olmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa’da “milliyet” unsuruna bilhassa o dönem için bu anlamda geniş bir mana yüklüyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni açış konuşmasında, en büyük değişimin güney sınırında olduğunu vurgulayarak bunun yalnızca askeri mülahazalarla çizilmediğini, bir “hudud-ı milli” olduğunu ve bu sınır içinde çeşitli İslam unsurlarından oluşan “yalnız bir cins milletin” var olduğunu belirtir. Bu, *“kardeş milletlerin hudud-ı millisidir, içindeki siyasi rejim milli hakimiyet esasına dayanacaktır”*. Mustafa Kemal Paşa açış konuşmasının devamında şöyle demektedir *“...fakat bu hudud-ı milli dahilinde tasavvur edilmesin ki Anasır-ı İslamiye’den yalnız bir cins millet vardır. Çerkes vardır ve Anasır-ı İslamiye-i saire vardır, işte bu hudud memzuç (karışmış) bir halde yaşayan, bütün maksatlarını, bütün manasıyla tevhit etmiş olan kardeş milletlerin hudud-ı millisidir. Bu hudut meselesini tespit eden madde içerisinde büyük bir esas vardır”*²⁶⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 1 Mayıs’ta yaptığı konuşmada, gerek Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan ahali hakkındaki ve gerekse milli sınırlardan kastedilenin nereleri olduğu hususundaki düşüncelerini daha geniş bir şekilde açıklamakta ve şöyle demektedir:

“...burada maksut olan ve meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir. Samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i aliyenin temsil ettiği hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsuru İslam’a münhasır değildir. Anasır-ı İslamiye’den mürekkep bir kütleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken hudud-ı millimiz İskenderun’un cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul’u, Süleymaniye’yi, Kerkük’ü ihtiva eder. İşte hudud-u millimiz budur dedik! halbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürtte vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla iştilal ettiğimiz millet

²⁶⁹ Erol Kaya, “Misak-ı Milli’nin Sınırları” *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 74.

*bittabi bu unsurlardan ibaret değildir. Muhtelif Anasır-ı İslamiye'den mürekkeptir...*²⁷⁰.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde, Ankara'ya gelişinin ertesi günü, kentin ileri gelenlerine verdiği konferansta Wilson prensiplerindeki hükümlere, Osmanlı Devleti'nin durumuna ve İtilaf Devletleri'nin ülkemizi haksız yere işgal etmelerine değinmiştir. Devamında Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde, Türk kuvvetlerinin hakimiyetinde bulunan yerlerin milli sınırlarımızın dahilinde olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasındaki sınırlarla ilgili kısım ise şöyledir:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun muharebeden evvelki hududu malumunuzdur. Harbi umuminin neticesi bir takım fedakarlık ihtiyarına devletimizi mecbur kılıyor, buna nazaran devlet için milli bir yeni hudud kabul ettik. Bu hudud beyannamemizin birinci maddesinde musarrahtır. Teferruat itibariyle bilmiyenler olabilir ve bittabi ma'zurduurlar. Bu hudud tahassul ederken işin içinde bulunduğumdan bunu da arzedeceğim:

Mütareke akd olunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hakim bulunuyordu. Bu hudud İskenderun Körfezi cenubundan Antakya'dan Halep ile Katma istasyonu arasında Cerablus köprüsü cenubunda Fırat nehrine mülaki olur. Oradan Deyrizor'a iner; bedehu şarka temdid edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudud ordumuz tarafından silahla müdafaa olduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasırı ile meskun aksam-ı vatanımızı tahdid eder. Bunun cenub aksamında Arapça mütekellim dindaşlarımız vardır. Bu hudud dahilinde kalan aksamı memalikimiz cami'a-i osmaniyeden layenfekk bir kül olarak kabul edilmiştir”²⁷¹.

Yukarıdaki ifade değerlendirildiğinde, Misak-ı Milli'nin birinci maddesiyle, Türkiye'nin yeni sınırlarını, özellikle güney sınırını, Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya konduğu anda, orduların durumuna göre, “hatt-ı mütareke” olarak adlandırılan hattın teşkil etmesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Misak-ı Milli'de sınırlarımızın geçtiği hat ayrıntılı ve açık bir tarzda kaydedilmiştir.

²⁷⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara 1989, s. 74-75.

²⁷¹ Alp, “Misak-ı Milli” *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, s. 204.

Özellikle Kerkük'ün durumu, tam anlamıyla belirgin olmadığından, zaman zaman tartışılmaktadır. Hatta bazı kaynaklarda 31 Ekim 1918'de ateşkesin uygulanmaya konduğu gün, Kerkük, İngilizlerin eline geçmiş yerler arasında gösterilmiştir²⁷².

Bununla birlikte yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara'da verdiği konferansta mütarekenin imzalandığı gün ordularımızın güneyde hakim olduğu hat ve güney sınırimız oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Burada sınırimız İskenderun Körfezi'nin güneyinden, Antakya'dan, Halep ile Katma İstasyonu arasındaki Cerablus köprüsünün güneyinde Fırat nehrine uzanan, oradan Deyrizor'a inen, doğuya doğru ise Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içeren bir hat olduğu ve Türkler ile Kürtlerin yaşadığı bu yerlerin vatanımızın içinde yer aldığı açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca, her ne kadar mütarekeden önce Kerkük'ün işgal edilip edilmediği tartışmalı ise de, Misak-ı Milli metninin birinci maddesindeki “mezkur hatt-ı mütareke dahil ve haricinde” tarzındaki kararlar burasının milli sınırlar içinde düşünüldüğünün sonucunu çıkarmak mümkündür.

Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Misak-ı Milli sınırlarımız içinde yer aldıklarını ispatlayan önemli arşiv belgeleri de yer almaktadır. TBMM milletvekilleri tarafından 28 Ekim 1922 tarihinde hazırlanan ve icra vekilleri heyeti ile hariciye vekaletine gönderilen bir mazbatada;

“Musul, Süleymaniye, Kerkük, Türkiye'nin la-yen-fekk eczasından olup Misak-ı Milli mucibince hakimiyetimiz altına alınacağı şüphesiz olduğundan bu dahi arz ettiğimiz suretle hududun tashihi amir ve mucibdir.” denilmek suretiyle Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Türkiye'nin ayrılmaz parçaları oldukları vurgulanarak Misak-ı Milli gereğince söz konusu yerlerin hakimiyetimiz altına alınmasının ve hududumuzun buna göre düzenlenmesinin zorunluluğu bildirilmektedir²⁷³.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın elinde bulunuyordu. İngiliz birlikleri de Musul'un güneyinde Hamam Alil mevkiinde idiler. 4 Kasım 1918'de Musul'a doğru

²⁷² Alp, “Misak-ı Milli” *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, s. 204.

²⁷³ a.e., s. 205.

ilerlemeye başladılar. Irak'taki İngiliz Ordu Kumandanı General Marshall, mütarekeyi bilmezlikten gelerek Musul'u işgal etmek istemektedir. Musul önlerine gelen kuvvetlerin kumandanı General Cassel, Ali İhsan Paşa tarafından şehrin kenarındaki bir köşkte misafir edilir. Ali İhsan Paşa, mütarekenin imzalanmış olduğundan ileri hareketin doğru olmayacağını, yeniden ateşin başlayacağını bununda mütarekeyi ihlal olacağını bildirir. Sonuçta İngiliz birlikleri 10 Kasım 1918'de Musul'a girmişlerdir.

6. Ordu Komutanı Sadrazam ve Harbiye Nazırı ile haberleşir. Ahmet İzzet Paşa *“Mütarekenin bozulmasına meydan verilmemesi, gerekirse Musul'un tahliye edilmesi”* talimatını verir. Bunu hatıralarında şu sözlerle geçiştirir: *“Benim sadrazamlığının son günlerinde Musul'un İngiltere, İskenderun'un Fransa tarafından işgal edilmemesi meselesiyle didişilip durulurken, birkaç gün geçmeden Fransız istila seli bütün Adana vilayetini içine almakla kalmayarak, Halep'ten, Urfa, Antep, Maraş bölgelerine doğru genişlemeye başladı”*²⁷⁴.

1918 sonlarında Musul'un İngilizler tarafından işgali bir kısım halkın maddi çıkarlarına uygun geldiğinden İngilizlerin emellerine hizmet etmeye başladılar. Osmanlı Devleti tarafını tutan ve Osmanlı idaresini isteyen bir kısım halkta İngiliz idaresinden memnun kalmadı. Genel olarak Süleymaniye Sancağı ile Revandiz, Zebar ve Akra bölgeleri halkı ile Kerkük Sancağında bulunan Türkler, bu idareden memnun değillerdi. Çünkü İngilizler, Türkler ve Kürtlere, Araplara yaptığı gibi eşit muamele yapmıyor, daha şiddetli idare şekli uyguluyordu²⁷⁵.

²⁷⁴ Nejat Göyünç, “Musul, Misak-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir ?” *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 48.

²⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi 4. Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay Yay., Ankara 1966, s. 266.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASINA KADAR GEÇEN SÜREÇTE MUSUL SORUNU

A- 6. Ordu'nun Musul'u Boşaltması Süreci ve Ali İhsan Paşa'nın Tutuklanması

İngilizler mütareke hükümlerini adeta hiçe sayarak, uluslar arası savaş kurallarına aykırı bir şekilde Musul ve civarını 10 Kasım 1918 günü işgal etmişlerdi²⁷⁶.

Aralık 1918 başlarında, 6. Ordu Diyarbakır vilayeti hudutları içine çekilmiş ve Musul şehri ve vilayeti tamamıyla Osmanlı birliklerinden boşaltılmıştı.

Musul'daki mülkiye memurlarıyla Türk jandarma ve polis kuvvetleri de İngilizler tarafından uzaklaştırılmış ve Musul'da kalan yerli memurlar, İngiliz kontrolü altında iş görmeye başlamışlardı²⁷⁷.

Esasında İngilizlerin Musul'u işgali, askeri anlamda bir stat değişikliğinden başka bir durum ifade etmemiştir. İşgalden sonra İngilizler Musul'un siyasi geleceği hakkında karar vermekte tereddüt etmişlerdi. Musul konusunda İngiliz bakanlıkları arasında da bir fikir birliği yoktu. Bölgede bulunan İngiliz ajanları İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri raporlarda iki ayrı öneride bulunuyorlardı. Bir kısmı Irak'ın geleceği ve İngiliz çıkarları açısından Musul'u Irak'a bırakmayı önerirken, bölgenin etnik yapısını dikkate alan ajanlar ise, kurulacak Kürt federasyonunun sınırlarına dahil edilmesini teklif ediyorlardı. Bu sırada Türk toprakları üzerinde bir Ermeni Devleti kurulacağı ve İngiltere'nin bunu destekleyeceği yolundaki haberler, bölgedeki aşiretleri İngiltere'den soğutmuş ve Türklerle ortak hareket etmeye sevk etmiştir²⁷⁸.

17 Kasım 1918'de Şeyh Mahmut isimdeki bir şahıs İngiliz himayesinde bir "Kürt Hakimliği" kurmuştu. İngilizlerin muvafakat ve teşvikiyle kurulan bu idarenin nüfuz sahası, ilk zamanlarda büyük çoğunluğu Türk olan, Süleymaniye,

²⁷⁶ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, c. 1, TTK.Yay., Ankara 1959, s. 23.

²⁷⁷ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 130.

²⁷⁸ Kurtcephe, a.g.e., s. 7.

Kerkük, Tuzhurmato, Kıfri, Zohap, Sina, Bane, Revandiz, Dohuk, Nebiyunus, Erbil ve Altınköprü dolaylarına kadar uzanıyordu. İngilizler buralarda Türkçe konuşmayı yasaklayacak kadar bu şeyhi destekliyorlardı²⁷⁹. Ancak; *“Süleymaniye’ye İngiliz bayrağının çekilmiş kaza ve nahiyelere İngiliz memurları gönderilmiş bu muamelelere Şeyh Mahmud tahammül edemeyerek hazırlık da bulunmuş ve 26 Mayıs 1335’de İngiliz memur ve askerleri aleyhine hareket ederek bunları esir etmiş, Süleymaniye’deki esirleri kurtarmak üzere gönderilen İngiliz kuvvetini Nasluca’da mağlup etmiş, otomobil, mitralyöz, silah cephane, erzak külliyetli olarak iğtinam etmiş, ba’dehu Kerkük’e doğru ilerleyerek, cemn haldeki İngiliz kuvvetini muhasara ve mağlup etmiş, bundan sonra Kerkük etrafındaki muharebe kesb-i şiddet etmiştir...”*²⁸⁰ (Bkz.Ek-9)

6. Ordu Komutanı Nusaybin’den genel karargaha yazdığı 29 Kasım 1918 tarih ve 22538 sayılı raporu ile, İngilizlerin yakın gelecekte, muhtemel yeni tecavüzleri hakkında Harbiye Nezareti’nin dikkatini çekerek şu hususları açıkladı: *“....İngilizler Musul şehri ile başlayan hırsı sona ermediği gibi şimdide Diyarbakır vilayeti hududu içine de girmeye başlamışlardır. Bu mesele İngiliz Hükümeti ile bir an evvel tavsiye ve tespit edilmese çorap söküğü gibi gidecek ve bizim Sivas’a kadar vatani terk etmemize neden olacaktır. İngilizlerin tevdi etmekte olduğu bu haksızlıklarının tashihi ve Diyarbakır vilayeti hududu içerisine geçmemelerinin temini için girişimde bulunmanızı arz ve istirham eylerim”*²⁸¹.

Harbiye Nazırı Abdullah Paşa, 6. Ordu Komutanının gönderdiği raporlara dayanarak, sadaret makamına takdim ettiği 30 Kasım 1918 tarihli tezkere ile muhtemel yeni İngiliz tecavüz işgalleri hakkında hükümetin ciddi tedbirler almasını istedi. Bu yazı şöyleydi:

“6. Ordu Komutanlığının 29 Kasım 1918 tarih ve 4198 sayılı telgrafı ile 29 Kasım 1918 tarih ve 22538 sayılı telgrafları aynen sunulur. Musul’un tahliyesi başta olmak üzere İngilizler’in yaptıkları keyfi muamelelerin devamı halinde yanında Diyarbakır vilayetinin veya buna göre mütarekede ismi geçmeyen diğer mahallerinde tahliyesine zorunlu kalacağımızı arz ederim. Adana ve Musul’un

²⁷⁹ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 131.

²⁸⁰ BOA.DH.KMS, nr. 50-3/25, Belge No: 78/1.

²⁸¹ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 135.

boşaltılması ve mütarekede yazılmamış olup ta sonradan yapılmasına icbar edildiğimiz hususların, Osmanlı Hükümeti ve İtilaf Hükümetleri'nin tayin edecekleri selahiyeti haiz murahhaslar tarafından her halde evvelden tespit edilmiş olması lazımdır. Bu durumda İngilizlerin yaptıkları adice keşmekeşe bir nihayet verilmesi hususunda hükümetimizin teşebbüse geçmesi arz”²⁸².

İşgal ve tehdit altındaki İstanbul'da bulunan Osmanlı Hükümeti'nden en küçük bir mukavemet beklemek ise yersizdi. Sözleşmelere aykırı İtilaf tecavüzlerine karşı en etkili ve faydalı tedbirleri ancak yerinde bulunan ordu ve kolordu komutanları alabilirlerdi. Genelkurmaydaki vatansever komutan ve genç subaylarında her türlü tehlikeyi göze alarak ordu komutanları ile fikir birliği halinde olmaları mütarekenin kara günlerinde Türk ordusunun büsbütün dağılmasını ve daha geniş sahaların işgal edilmesini önlemişti.

2. Ordu Adana Vilayetini boşaltırken Cerablus'taki müfrezesini de geri almıştı. Bu durumdan faydalanmak isteyenler Nizip ve Cerablus nahiyelerinin Arap hükümetine ait olduklarını iddia ederek buralarında boşaltılması için nahiye müdürü ile askerlik şubesi başkanını tazyik etmekteydiler. 10 Aralık 1918'de Şerif'e mensup olduklarını iddia eden 400 kişilik bir Arap çapulcu müfrezesi; Çobanbey, Akçakoyunlu ile Cerablus'u işgal ederek Cerablus hastanesini ve buradaki ambarları yağma ettiler. Cerablus'a yerleşen Araplar Nizip'i de işgale yeltenmişler, telgraf merkezleriyle telgraf hatlarını tahrip etmişler ve jandarmaların tüfeklerini de almışlardı.

Musul Vilayeti'nin işgali tamamlandıktan sonra Ayıntab'ında işgali ile geniş maksatlar güden yeni bir İngiliz işgal hareketi daha başlamıştı. Ayıntab'tan sonra Urfa Sancağı'nın da işgal olunacağı seziliyordu. Bu işgali hazırlamak üzere, 3 Ocak 1919 da İngilizler Cerablus'taki taburumuzun subaylarını işgal etmişler ve hile ile Cerablus'u işgal etmişlerdi

6. Ordu Komutanı, Cerablus'u işgal eden İngiliz komutanına gönderdiği telgrafta; *“yaptıklarınının mütareke mukavemesine aykırı olduğunu ve Cerablus'un*

²⁸² *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 135.

Halep ve Adana vilayetleriyle hiçbir münasebeti olmayan müstakil Urfa Sancağına bağlı bulunduğunu” anlattı²⁸³.

Cerablus’un işgalinden 11 gün sonra, 14 Ocak 1919’da İngilizler Arappınarı ve Siftek İstasyonlarını da işgal ettiler. Buradaki taburumuz aldığı emre riayet ederek daha doğudaki Harapnaz İstasyonuna çekildi. Bu haksız işgallerin yanında İngiliz kuvvetleri, 6. Ordu bölgesinde serbestçe dolaşıyorlar, aşiretler arasındaki maceracı unsurlarla temas ediyorlardı.

Bu işgaller 6. Orduda terhis edilmesi gereken 10.000’i aşkın erimizin sevk edilmeyerek yerlerinde, güçlükler içinde beklemelerine de neden oluyordu. Arap pınarı ile Pozantı arasındaki demiryolunu ellerinde tutan İngilizler, batıya doğru asker nakliyatına mani olmakta ve ara sıra sevk edilen kafilelere de Urfa civarında Basravi ismindeki şaki ve Adana vilayeti içinde de Fransız-ermeni erleri tarafından tecavüz edilmekte idi. Harbiye Nezareti, bir taraftan 6. Ordu bölgesinde İngiliz tecavüzlerinin siyasi teşebbüslerle durdurulmasını ve terhis erlerinin demiryolu ile sevki için bir çare bulunmasını, sadaret makamından istiyor, diğer taraftan 6. Ordu Komutanlığına da İngilizlere karşı dostça muamelelerde bulunulmasını tavsiye ediyordu²⁸⁴.

Arappınarı’ndaki müzakereler sırasında İngilizlerin Türk temsilcisi 5. Tümen komutanına:

“Ali İhsan Paşa İstanbul’a gidecekse kendisine tren tertip eder ve kolaylık gösteririz” demelerinden, ordu komutanının vazifesinden uzaklaştırılmasını istedikleri ve bu işle uğraştıkları anlaşılıyordu²⁸⁵.

Mütarekenin ilk gününden itibaren Ali İhsan Paşa İngilizlerin mütareke nameye, hak ve adalete aykırı isteklerin daima mukavemet etmişti. İngilizler işgale teşebbüs ettikleri her yerde, karşılarında, silahlı olmasa da Türk askerini görmüşler ve her defasında teşebbüsleri protesto ile karşılanmıştı. Bu ısrar ve mukavemet sonunda ordu kuvvetleri zayıfta olsalar el altında toplu bulundurulmuş ve ordunun dağılmasına yol açabilecek İngiliz teşebbüsleri mümkün olduğu kadar önlenmişti.

²⁸³ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 136-137.

²⁸⁴ a.e., s. 138.

²⁸⁵ Tansel, a.g.e., s. 71.

Mütarekenin ilk aylarında Diyarbakır Vilayeti ile “Vilayet-i Sitte”nin işgal edilmemesinde 6. Ordunun ve komutanının etkilerini görmemek mümkün değildi. Ordu komutanının İngilizlerle temas ve münasebetlerinde, bazen hırçın ve sert davrandığı da bir gerçektir.

Şubat 1919’da İstanbul’a giden Suriye’deki kuvvetlerin başkomutanı General Allenby, mütareke hükümlerinin tatbik edilmemesinden şikayetle, Osmanlı Hükümeti üzerinde baskı yapmaya başladı.

6. Ordu Komutanı, General Allenby’nin İstanbul’a hareketini öğrenince Harbiye Nezareti’ne çektiği 8 Şubat 1919 tarihli şifre telgrafta Allenby ile yapılacak konuşmalarda istediği tavsiyeleri şöyle sıraladı:

“1. İngilizlerin mütareke hükümlerinin aksine olarak evvela Urfa Sancağı içindeki Cerablus’u ve sonradanda Fırat nehri doğusuna geçerek Arappınarı istasyonunu işgal ettikleri malumunuzdur. Akçakoyunlu, Çobanbeyli, Cerablus Arappınarında silah, cephane, eşya ve erzakımızın İngilizler tarafından gasp edildiğini bundan evvel size arz etmiş ve bunların bize iadesi için teşebbüste bulunmanızı istirham etmiştim. Bu hususta Halep’teki İngiliz generaline yazdığım telgraflar tesir etmedi ve cevaben General Allenby tarafından İstanbul’a yazılmış olduğu ve oraca hal edileceği bildirildi”²⁸⁶.

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, diğer ordu komutanları gibi kurtuluş için bazı tedbirlere baş vurmuş bulunuyordu. Kendi dediğine göre fazla silah ve cephaneleri Elazığ, Malatya ve Sivas taraflarına göndermişti. 6 doğu vilayetiyle yazışmalar yaparak onlarda güvenliğin sağlanmasına hizmet etmiş, gerekli silahların 6. Ordu tarafından temin edileceğini bildirerek mahalli milis teşkilatı meydana getirilmesini vilayetlere tavsiye etmişti. Ali İhsan Paşa Siirt, Diyarbakır, Ergani, Siverek, Urfa ve Birecik yörelerinde İngilizler tarafından aşılınmaya çalışılan Kürtçülük fikirlerine engel olmuş, emir verildiği halde bir sürü bahane ileri sürerek terhis işlemini geciktirmişti²⁸⁷.

Bütün bu olaylardan sonra Harbiye Nezareti’nden 9 Şubat 1919 tarihinde şöyle bir emir gelmiştir;

²⁸⁶ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 140-141.

²⁸⁷ Sabis, a.g.e., s. 9.

“Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretlerine

628/12/81 sayılıdır

Harbiye:9/2/1919

Müstaceldir

6. Ordu ünvanı 13. Kolorduya tahvil olunmuştur. Kolordu Kumandanlığına münasip birini tevkil ederek hemen Dersaadete avdet eylemeleri ve tevkil edecek zatın ismiyle tarih hareketlerinin inbası mütemennadır.

Harbiye Nazırı-Ömer Yaver”

“Emrin içinde bulunanları okuyunca bir hususi maksat bulunduğu şüphesi hasıl oldu. Bunu keşif ve tahmin için çok düşündüm ve mesai arkadaşlarıma, hususiyle eski Erkan-ı Harp Reisim ve o zaman beşinci Fırka Kumandanı bulunan Kenan Beye sordum; akla gelebilecek her şeyi enine boyuna inceledik. Nihayet diğer ordular gibi bizim ordunun da hazer haline rücu için lağvolunduğunu ve tabii olarak diğer orduların kumandanları gibi benimde İstanbul’a çağrıldığımı istihraç ettiler. Hiç kimse başka bir mana ve maksat atfetmedi. Fakat benim şüphem zail olmadı; çünkü ben, gerek İngilizlere karşı ve gerek Harbiye Nezaretinin askerinin terhis hakkındaki emirlerine karşı vaziyet aldığımı ve miskin adamların bu vaziyeti uysallık göstermemek manasında telakki edecekleri biliyordum. Bu esnada 6. Ordu karargahı Nusaybin’de bulunuyordu. Yukarıda tavsil olunduğu üzere, mütarekeden sonra, vatanın menfaati namına hususi ehemmiyet verdiğim işlerle, yani fazla silah ve cephanelerin geri taraflara, Elaziz ve Malatya taraflarına sevki ile, Musul ile Halep arasındaki geniş sahada, Ermeni meselesini hortlatmamak için, her iki taraftaki İngiliz ordularına karşı emniyet hizmetleriyle ve Şarktaki altı vilayetimizin İngiliz işgaline girmemesine çalışmakla meşgul olmuş ve olmaktaydım....böyle bir hengamede başladığım işleri yüzüstü bırakıp İstanbul’a çekilmek istemiyordum. Müslüman halkın hukukunu müdafaa edecek teşkilleri ve milis kuvvetlerini vücuda getirmeğe çalışıyordum. İstanbul’a hareketim halinde bu işlere cesaretle devam edecek otorite sahibi, yüksek rütbeli ve kabiliyetli kimse bulunmadığından Harbiye Nazırından gelen emri münasip bir bahane ile geciktirmek, İngilizlerin vatanın geri kalan kısımlarını işgal eylemelerine meydan vermemek ve bu maksatla yerli mukavemet tertiplerini ikbale vakit bulmak istiyordum. İşte bu düşünce ile Harbiye Nazırına yazdığım cevapta 13. Kolorduya

Kumandan vekili olacak kimse bulunmadığını, İkinci Fırkanın başında da kumandan mevcut olmadığını, bunlara birer kumandan gönderilmesini ve o zamana kadar benim iş başında kalmaklığımın zaruri olduğunu arz ettim”²⁸⁸.

Fakat Ali İhsan Paşa'nın bu uyarılarına rağmen, 11 Şubat 1919 tarihli bir tezkere ile General Allenby'in isteklerini Osmanlı Hariciyesi'ne bildirilen metin şu hususları kapsıyordu:

“Mısır Kuvve-i Seferiyesi'nin idaresi altında bulunan mıntıkada icra mevkiine konması kararlaştırılan şartlar: 6. Orduyla ilgili şu kararlar verildi:

“1- 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın memuriyetine hitam verilecektir.

2- 6. Ordu kamilen teslimi silah ederek top, mitralyöz vs. silahları muayyen bir noktada tarafıma ita olunacaktır...

10- Lağvolunacak 6. Ordunun efradı...tarihinden itibaren haftada dokuz yüz kişi olmak suretiyle memleketlerine sevk ve izam olunacaktır...”

İngilizler Ali İhsan Paşa'yı iş başından ayırmadıkça Musul'daki maksatlarına ulaşamayacaklarını anlamışlardı. Ali İhsan Paşa Hatırasında şöyle diyor;

“Bu şifreyi okuyunca, kendi kendime düşündüm: mütarekenin akdinden beri geçen ahvali ve yaptığımız işleri zihnimden geçirdim; muzaffer İngiliz ordusu kumandanının o zamana kadar cihan tarihinde hiç görülmemiş bir şekilde bize zulüm ve tazyik yapmak kararını verdiğini, milletler arası hukukun tamamıyla parçalanıp ayaklar altına alındığını, mütareke hattının gerisinde elimizde bulunan yerlerde bizim her türlü nüfuz, itibar ve hükümranlığımızı hiçe indirmek istediğini, öteden beri endişe ettiğim gibi Şarktaki altı vilayetimizi işgal ederek buraları Ermeni memleketi haline sokmayı düşündüğünü aşikar buldum. Beni ve ordumu ortadan kaldırmak için bu notayı vermişlerdi. Şu halde İngilizlerin tazyikiyle benim vazifeme nihayet verildiği anlaşılıyordu”²⁸⁹.

6. Ordu Komutanının Harbiye Nezareti'ne çektiği telgraf, Mareşal Allenby'den daha da genişleyecek olan haksız İngiliz davranışlarını beklemediğini göstermekteydi. Gerçekte ise İstanbul'a gelen General Allenby, 7 Şubat 1919

²⁸⁸ Sabis, a.g.e., s. 12-13.

²⁸⁹ Sabis, a.g.e., s. 15.

Cuma günü Osmanlı Harbiye ve Hariciye Nazırlarını, İngiliz sefarethanesine davet ederek, kendilerine şiddetli bir lisanla mütareke hükümlerini tatbik etmediklerinden şikayetle, yeni isteklerde bulundu²⁹⁰.

Bu sırada 6. Ordu karargahı Nusaybin’de bulunuyordu. Mütarekeden sonra vatanın menfaati olan ve önem verilen işlerle uğraşmak, fazla silah ve cephanelerin Elazığ ve Malatya taraflarına sevkiyle Musul ile Halep arasındaki geniş sahada,ermeni meselesini hortlatmamak için, her iki taraftaki İngiliz ordularına karşı emniyet işleriyle ve doğudaki 6 Vilayetin İngilizler tarafından işgal edilmemesine çalışılmaktaydı.

*“Bir taraftan fazla silah ve cephaneleri Diyarbakır, Ergani, Elaziz ve Malatya taraflarına sevk ile uğraşırken, diğer taraftan Türk, Kürt, Arap, bütün yerli Müslüman vatandaşlarımızdan gönüllü milis taburları teşkil ederek ve silahlandırarak, her şehir ve kasaba için hususi muhafızlar vücuda getirmeğe ve Ermeni unsurun varlığını ve çoğunluğunu ileri sürerek onlara karşı yerli Müslüman halkımızın haklarını müdafaa imkanlarını temin eylemeye çalışıyorduk”*²⁹¹.

“Nihayet İstanbul’a gidip oradaki devlet adamlarıyla ve diğer kumandanlar ile görüşmeyi, ondan sonra karar vermeği münasip bulmuştuk. İstanbul’a gidince orada beni İngilizlerin tevkif edebileceği hiçbirimizin aklına gelmemişti.

Mevsim, henüz kış, ortada halkın fülen görüp acısını çektiği bir düşman zulmü ve tazyiki de halkın gözüne batacak kadar belirmemişti. İngiliz generalinin verdiği nota üzerine İstanbul Hükümeti sadece yeni bir karara geçmişti. Usulen diğer ordular gibi, bizim 6. Ordu da lağvolunuyordu. Eldeki kuvvetlerden Diyarbakır ve civarında 13 Kolordu teşkil ediliyor ve bana da evvelce diğer ordu kumandanlarına yapıldığı gibi, hükümet merkezine avdet etmeğlim emrolunuyordu.

Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi, Mersinli Cemal Paşalar gibi birçok ordu kumandanları, ordularının lağvi üzerine İstanbul’a dönmüşlerdi ve orada hiçbir

²⁹⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, c. 5, s. 223.

²⁹¹ Sabis, a.g.e., s. 16.

şahsi tazyike uğramadan vakit geçirmekte idiler. Bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı ve 1. Ordu Müfettişliği gibi vazifeler bile deruhte etmişlerdi”²⁹².

“1/2 Mart gece yarısından sonra Haydarpaşa istasyonuna varınca etrafımızı İngiliz polis ve askerleriyle kuşatılmış gördük, işte o zaman acı hakikat meydana çıktı, gafletten ayrıldık ve esrar perdesi kalktı”²⁹³.

“Birinci Dünya Harbinin sonundaki Musul Muharebeleri ve hadiseleri, mütareke devrinde İngilizlere karşı, 6. Ordunun başında gösterdiğim faaliyet, İngiliz Yarbay Kiling’i tevkif ettirmekliğim, İngilizlerin ileri sürdükleri ve destekledikleri Ermeni iddialarına karşı Türk ve Müslüman halkın hukukunu müdafaa ve muhafaza için yaptırmağa başladığım teşkilat ve bunlara silah ve cephane vermekliğim, bu maksatla Urfa da ilk yaptığımız toplantı, İstanbul hükümetinin emrine rağmen, 6. Orduda terhis edilecek erleri terhis etmeyerek elde tutmaklığım, hasılı İngilizlerin beni kendi düşünce ve emellerini tatbik için mühim bir engel görmeleri bu belayı başıma getirmişti”²⁹⁴.

Harbiye Nezareti Ali İhsan Paşa’nın tutuklanması üzerine sadarete 3 Mart 1919 da şu tezkereyi yazarak, İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki mümessili üzerinde tesir icra etmesini istedi.

“6. Ordunun 13. Kolorduya tahvil üzerine eski ordu komutanı Ali İhsan Paşa’nın İstanbul’a gelmesi emri verilmişti. Ali İhsan Paşa’nın Haydarpaşa’ya gelmesini mütaakip İngilizler tarafından alınarak İngiliz sefarethanesine tutuklu olarak götürüldüğünü haber verdiler. Harbiye nezaretinin bu tutuklamaya dair resmi bir malumatı olduğunu zannetmiyorum. İngilizler bu anda Batum’da da iki tümen komutanını tutuklamış ve henüz tahliye etmemişlerdir.

Ancak tarihin, mağlup hükümet ve ordularda böyle bir tasarruf istemelerini gösterir bir mazi kaydetmiyor. Sizden şunu istirham ederim ki ordu komutanlığına kadar vardırılan ordu mensuplarının tutuklanmalarına bir son verilmesi için hükümetçe İtilaf mümessillerine mümkün olabilecek şekilde tesir icra edilmelidir”²⁹⁵.

²⁹² Sabis, a.g.e., s. 17.

²⁹³ a.e., s. 19.

²⁹⁴ a.e., s. 23.

²⁹⁵ Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, s. 148.

Mustafa Kemal Nutuk'ta Ali İhsan Paşa'yı yaptığı davranışlarından dolayı şöyle eleştirmektedir;

“..İhsan Paşa'nın kendisini divan-ı harbe kadar götüren yersiz ve davranışlarından dolayı, ordu komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekten, Ali İhsan Paşa; ordunun disiplinini ve genel yönetimini bir çıkmaza sokacak şekilde hareket etti. Örnek olarak, ordusundaki ast komutanlarda, üst komutanlara karşı itaatsizlik edecek durumlar yarattı. Söz gelişi, ambarların mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek genel yiyecek sıkıntısının çekildiği bir sırada,ansızın ambarların boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast komutanları, üstlerine karşı itaatsizliğe ve görevlerini yapmamaya kışkırtma ve bu davranışları destekleme gibi tutumları yanında, ordunun emirlere uyma ve görev duygusuyla oynayacak kadar entrikacı bir yaratılıştta olduğu kanaatini de uyandırdı.

Ali İhsan Paşa'nın bilinen, kendisine has özelliklerinden başlıcaları şunlardı:

En küçük birliklere kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verileceğini telkin ederek, bütün ordusunda yalnız kendisinin kudret sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese ispatlamak düşüncesine kapılmak. Gerek resmi iş gerek özel davranış bakımından büyüklerinin itibarlarını düşürmeye çalışmak. Savaş açısından tedbirde yerin delik ve sinirde sağlamlık yönleriyle kendisini deneme fırsatı bulunmamış olmakla birlikte, bu hususta anlaşılan karakteri şuydu: Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astına veya üstüne yükleme yolunu her zaman düşünmesi. Ali İhsan Paşa, yumuşak ve nazik davranışlardan çok, sert ve resmi davranışla iş yaptırmayı gerekli bulur...”

Ali İhsan Paşa'nın huyu ve ahlakı konusunda, kendisinin kurmay başkanı iken çekilmek zorunda kalan Yarbay Halit Bey'in (Sonradan Kastamonu Milletvekili olmuştur) Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği 20 Ocak 1922 tarihli resmi bir raporunun bazı bölümlerini olduğu gibi bilginize sunacağım. Halit Bey,

Birinci Dünya Savaşı'nda, Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile birlikte bulunmuştu. Sözüünü ettiğim raporda şu cümleler vardır:

“Komutanım Ali İhsan Paşa'nın geldiği günden beri ast komutanların haysiyetini ve görev yapma isteğini kırarak davranışlar içinde bulunması ve yapılan yazışmalardan anlaşılacak üzere Cephe Komutanlığı'na karşı astlara hissettirecek derecede yakışsız bir haberleşme kapısı açması, benlik kokusu hissedilen düşünce yarışına girişmesi, dünyanın değer verdiği ve saygı duyduğu cephe karargahının nüfuzunu azaltmak istediğini anlatır bir davranış tarzını benimsemiş olması, beni ciddi olarak düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını elimden geldiği kadar değiştirmeye çalıştım, Fakat yine büyük bir fark göremedim. Ahlakında yer etmiş bencillik hastalığı, ün yapma hırsı, aşın kıskançlık ve sonsuz bir bencilliğin etkisiyle baş olmak istediği, davranışlarından ve ast komutanlar yanında söylediği birbirine düşürücü sözlerden anlaşılıyordu. 11. Tümen Komutanı istifamı işittikten sonra, bana gizli bir konuşmada: “Ali İhsan Paşa'nın Malta'da iken kurtulması için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve İngiliz mandasını kabul etmek için kendi karşısında saatlerce açıktan açığa konuşmalar ve tartışmalar yaptığını” söyledi. Ali İhsan Paşa'nın davranışlarına bakarak, bu sözleri dikkat çekici buldum Astlardan gelen bazı evrakı cepheye, cepheden geleni astlara olduğu gibi göndererek karşılıklı güven duygularını sarsma şeklindeki davranışları da ayrıca dikkati çekmektedir. Söz gelişi; Şeyhelvan dağının düşman eline geçişi ile ilgili yazışmaların olduğu gibi 2. Kolordu'ya, 5. Kolordu'dan yazılan bazı raporları da aynen cepheye yazılması gibi. Buna rağmen. söz konusu olayın sorumluluğunu 5. Kolordu Komutanı'na yüklemesi ve kendisinden cepheye şikayette bulunması amirlik niteliği ile bağdaştırılmaz. Tevhid-i Efkar gazetesinde yayınlattığı hatıraları arasında, Ateşkes Anlaşması tarihinden bir gün önce, Musul güneyinde, Şarkat'ta esir olan Dicle Grubu'nun esirlik sebebini yalnız o zaman grup komutanı olan (Şimdi Doğu Cephesi'nde Tümen Komutanı imiş) Yarbay İsmail Hakkı Bey' in üzerine atması da bu karakterinin delilidir. Ateşkes Anlaşması'ndan bir gün önce 13,000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun kaybı, gerçekte kendisinin şartlara ve duruma uygun olmayarak verdiği bir emir yüzündendir. İşte bu durum Musul ilinin

kaybedilmesine yol açtı. Halbuki, ateşkes anlaşması yapılacağı belliydi. Gruba, Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler gruba tesir etmek şöyle dursun yenemezlerdi bile. Bu gruba 5. Tümen de katılabilirdi. Ateşkes anlaşması yapıldığı zaman, esir olan sekiz piyade alayı, elde bulunur ve Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce mantığa galebe çalmıştır.

Hatıralarında, Dicle boyundaki bütün başarı ve Townshend'in esir alınması şerefi, kendisine maledilmiştir. Her başarıyı kendisine aitmiş gibi gösteren yayınlar yaptırmaktan maksadı, kamuoyunu aldatarak şöhret ve mevki kazanmaktır. Ünlü adamların hatıralarını yayınlamak, millette övünme duygularını canlı tutar ve gereklidir de. Ancak, tarihin sorumlu tutacağı kimselerin hareketlerini övünülecek şeyler arasında saymak tarihi lekeler ve gelecek nesilleri yanlış düşüncelere sürükler.

General Marshall'ın: «Yarın öğleye kadar Musul'u terk ediniz; aksi halde savaş esirisiniz. Emrini aldığı zaman o büyüklük taslayan Paşa Hazretleri, Sincar Çölü'nü geçerek Nusaybin'e gitmek için General Marshall 'dan resmi bir yazı ile kendisini koruyacak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların koruyuculuğunda Aşir Bey'le (şimdiki Milli Savunma Bakanı Müsteşar Yardımcısı Aşir Paşa'dır) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler arasında hükümetin manevi otoritesini de kırdı. Bu durumu görenlerin vicdanı sızladı, Zaho yoluyla, koruyucusuz gidebilirdi veya süvari alarak çölden geçebilirdi. Halep'te İngiliz generalinden şahsı için özel tren istedi ve yolda hakarete uğramaması için muhafız bulundurulmasını istemeyi de unuttu. Gerektiğinde hayatının ve rahatının korunması için milli şerefi unutan Paşa Hazretleri'nin ahlakına örnek olmak üzere yukarıdaki olayları dile getirdim Eski komutanıma hoş görünmedim»²⁹⁶.

Bu olaylar karşısında Osmanlı Hükümeti'nin tutumu memleketi tehlikeli istikametlere sürüklemekteydi. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti, dört bir tarafından çöken ve içindekilerin üstüne yıkılan köhne bir yapı gibiydi.

“Başta sevgili payitahtımız olduğu halde Musul, Adana, İzmir gibi en güzel ve en feyyaz eyaletlerimizle İzmit, Eskişehir, Samsun ve kısmen Balıkesir sancaklarımız ve hatta iki adım ötede duran Merzifon ismindeki kazamız ve sayire gibi bir çok yerlerimiz

²⁹⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 450-453.

düşman istilasına uğradı. Topraklarımız bu hale geldiği gibi milletimizde yalnız İzmir fecaide yüz yirmibin kurban vermek mecburiyetinde kaldı. Mütarekenin akdinden bu güne kadar tahakkuk eden zahiyatımızı bu kadar görüpte bununla iş bitmiş ve geride ne kaldıysa bize kalmış farzedener aldandır! Bu felaketin birde henüz tatbik edilmemiş ve bununla beraber tatbiki yalnız tasavvur değil ve hatta takarrur bile etmiş diğer bir kısmı da vardır ki 1916 senesindeki Londra mukarreratıyla beşler meclisinin ihsar ettiği taksim projesi hep bu kısma dahil felaketlerdendir; yani biz bugün iki türlü tehdit altındayız: bunların birincisi bugün tahakkuk etmiş olan felaketlerimiz de ikincisi de bundan sonra gelecek müstakbel felaketlerde mündemiçtir! Esasen en dehşetli kısmı da bu henüz proje halinde bulunan ve gözle görülebilir bir mahiyet almamış olan tehlikedir. Mesela Vilayat-i şarkiyenin bir "Ermenistan haline vaz'ının mutasavver ve hatta esas itibariyle mukarrer olduğunu söylerse, ne demek istediğimiz anlaşılır zannederim.

Acaba bu müthiş mukarreratın, böyle yavaş, yavaş olmasa bile her halde birer, birer, vilayet, vilayet tatbik edilip durmasına sebep nedir? Yalnız devletin mağlubiyeti, yalnız ordunun terk-i, silah etmesi mi?"Devletin mağlubiyeti, bize Suriye'nin, Irak'ın, Hicaz'ın Yemen'in ziyatına mal olmuştu. Acaba mütarekeden sonra gelip geçen ve bilhassa şimdiki Sadrazam Ferit Paşa'nın riyasetinde tekerleyüp duran hükümetler ne için, hangi fayda mukabilinde Mevcudiyetimizin ifnasına inkıyad ediyorlardı? Millete mukavemet kabiliyeti olmadığından mı? Hayır, çünkü ırzını namusunu, mukaddesatını Yunanlılar gibi asırlarca Türk'e uşaklık etmiş bir takım esafîle çiğnetmek istemeyen bu millet bugün yok yerden bir İzmir müdafaası yaratmış olduğu halde hükümet bunu da kabul etmek istemiyor! Nedir acaba hükümetin maksadı nedir?..."²⁹⁷.

Osmanlı padişahı Vahdettin, tahtını ve hanedanını kurtarmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Bilhassa İngilizlere yaranmak için ne mümkünse yapıyordu. Ona göre, Osmanlı Devleti hiçbir milli zaruret ve lüzum yokken, birkaç kişi tarafından harbe sürüklenmişti. Kendisinin, İtilaf Devletleri'yle birlikte olduğunu gösterebilmesi için, önce harbi idare edenleri cezalandırması, halk ve dünya gözünde küçültmesi gerekiyordu.

²⁹⁷ *İrade-i Milliye*, 18 Zilhicce 1337, No: 1.

Bunun için, Tevfik Paşa Kabinesi 11 Kasım 1918’de işbaşına gelir gelmez harp suçlularını cezalandırmak yoluna gitti. Tevfik Paşa’nın 11 Kasım 1918 ile 4 Mart 1919 tarihleri arasında kısa süren sadaretinde, yalnız görevinden izinsiz uzaklaşmak ve yurt dışına kaçmak suçlarından Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşalar, askerlikten terk, birer yıl hapis ve medeni haklardan düşürülmekle cezalandırıldılar²⁹⁸.

“...Hükümetimizin dünyadan habersiz olduğu bir yana, bazı efradının İtilafın emellerini hatır ve hayellerine gelmediğinden fazlasıyla temine çalıştıklarına, bizzat şahit oldum. Bir gün gafilane avlanan Ali İhsan Paşa’yı İngilizler Haydarpaşa’dan muhafaza altında olarak kendi sefarethanelerine götürmüşler. Bir ordu kumandanının resmi mercilere haber vermeden götürülmesi, Harbiye Nezaretini müteessir etmiştir zannediyorum”²⁹⁹.

İngilizler Musul’u işgal etmişler, ancak bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Kerkük ve Süleymaniye halkı İngiliz hakimiyetine sıcak bakmadığı gibi, aksine büyük rahatsızlık duymuşlardır³⁰⁰. Van valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen şu telgrafta bu durumu doğrulamaktadır.

“...İngiliz hakim-i siyasileri aşayiri aleyhimize ayaklandırmak için her dürlü tedabire tevessülde kusur etmiyorlar. Aşayir rü’esasına tahriknameler gönderdikleri gibi Seyyid Taha’ya, Cezire ile Rumiye arasında beylik va’d ediyor ve külliyetli mavzer, top, makineli tüfenk ve hayvanat veriyor. Simko’yu da hududumuza ta’arruz için kandırmağa çalışıyorlar...”³⁰¹.

Yüzyıllardır süren hakimiyetten sonra Türk Ordusu’nun Musul topraklarından çekilmesi Türk olan halk ile Türk taraftarı aşiretler üzerinde derin bir etki yarattı. Van valiliğinden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen telgrafta;

“İmadiyelilerin İngilizler’in tazyikatına tahammül edemeyerek me’mur-ı siyasiyi ve mu’avinini ve bir alay kumandanıyla dört nefer askerini katl ve esliha ve cebehane anbarlarını zabt ve tevzi’ mütebaki kuvvetlerini Duhok’a kadar tard ve

²⁹⁸ *Takvimi Vekayi*, 4 Kanun-i Sani 1335(4 Ocak 1919), No: 3436, s. 3.

²⁹⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 11.

³⁰⁰ *MKİAB*, s. 399-401.

³⁰¹ *BOA.DH.KMS*, no. 50-3/25, Belge no: 59.

ta' kib etmiştir... İmadiyelilerin liva-yı Osmani altında yaşamak istediklerinden ka'im-i makam ve mümkün olmadığı takdirde asker veya hiç olmazsa bir tek nefer jndarma gönderilmesini rica ediyor..."³⁰² diyerek Osmanlı idaresinin istendiği söylenmiştir.

Özellikle Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan vilayet ve kazalarda Musul vilayetine yönelik olarak gerçekleştirilen propaganda faaliyetleri de bu sırada son derece etkili olmaktaydı. Cizre Kaymakamı Sultan Maslat Bey ile Van Valisi Ali Haydar Bey'in çalışmaları ile Irak'ın kuzey kesiminde Türk taraftarı bir propaganda günden güne güçlenmekteydi. Nitekim bu propagandalar son derece etkili olmuş ve yöre halkının tamamına yakını Türklerin tarafında yer almıştır³⁰³.

Fakat bununla birlikte sınır saptama işi Paris Barış Konferansına bırakılarak zaman kazanılmak istenmiştir³⁰⁴. Bu süreçte bir çok aşiret reisi İngilizlerle anlaşmaya çalışmış hatta konferansa katılmak istemişlerdir. Fakat İngiltere buna izin vermemiştir³⁰⁵.

Kilikya'da gerginliğin artması üzerine İstanbul'daki İtilaf diplomatik temsilcileri, merkezi hükümet üzerinde daha çok baskı yapmaya başladılar. İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Milne, İstanbul Hükümetine verdiği notada Anadolu'daki Yunan Ordusunun karşısında mevzi alan ulusal kuvvetlerin İtilaf Yüksek Konseyinin onayladığı hattan 3000 metre geri çekilmesini istiyordu. İstanbul hükümeti bu konuda emir bile verse Kemalistler bunu yerine getirmeyeceklerdi. İstanbul Hükümeti'nin Ankara üzerinde yetkisi yoktu; bunu anlamazlıktan gelen İtilaf Kuvvetleri, bu emrin yerine getirilmemesi ve öç alma duygusuyla Kemalistlerle işbirliği yaptığına inandıkları Dışişleri Bakanı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevlerinden alınmasını sağlamışlardı³⁰⁶.

³⁰² BOA.DH.KMS, nr.50-3/25, Belge sıra nr: 51.

³⁰³ Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları(1922-1925)*, s. 24.

³⁰⁴ Akşin, a.g.e., c. 2, s. 113.

³⁰⁵ Kirişçi-Winrow, a.g.e., s. 72.

³⁰⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. 1, s. 202.

B-İstanbul'un İşgalinden Sevr Barış Antlaşması'nın İmzalanmasına Kadar Geçen Dönemde Musul Sorunu

Doğu sorununu görüşmek üzere 10 Şubat'ta Londra'da Yüksek Konsey halinde toplanan İtilaf Devlet Başkanları, uzun ve tartışmalı geçen sağduyudan çok duyguların ağır bastığı bir oturum sonucunda, İstanbul'un İtilaf Kuvvetleri tarafından resmen işgaline karar veriyordu. Bu kararı verirken Türk milliyetçilerini Kilikya'daki olaylara yol açtıkları için cezalandırmak özrünü ileri sürüyorlardı. Ama amaçları başkaydı: Türkiye'ye daha sonra Sevr'de zorla kabul ettirilecek sert bir barış antlaşması hazırlıyorlardı. Bunun kabul edilmesini sağlamak için İstanbul, İtilaf Devletlerinin resmi işgali altında bulunmalıydı. Londra Konferansı ayrıca şu kararı veriyordu: Türk Hükümeti Mustafa Kemal'i azletmeliydi. İstanbul'un işgali barış koşullarının kabul edilerek uygulanacağı zamana kadar sürecekti; zorbalık olursa, barış koşulları daha da sertleştirilecek ve o güne kadar verilen ödünler geri alınacaktı³⁰⁷.

Bu karardan hemen sonra harekete geçen İtilaf Kuvvetleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgale başladılar³⁰⁸. Aynı gün yayımladıkları resmi bildirmede, eski Osmanlı İmparatorluğunun halkları arasında soy ve din ayrılığı gözetmeksizin, yarınki mutluluklarını, gelişmelerini güven altına alacak bir barışın temellerini atmakla görevli bulduklarını açıklıyorlardı³⁰⁹.

Aynı gün, İngilizler Şehzadebaşı Karakolu'nu basarak Türk askerlerini şehit etmişler, Meclis-i Mebusan'ın akşam oturumunda da meclisi basarak Rauf ve Vasıf Beyleri tutuklamışlardır³¹⁰. *“16 Mart 1336 Salı günü sabahı bütün mebuslar işgal karşısında canlarını kurtarmak için koşmuşlardır”*³¹¹.

İrade-i Milliye gazetesi işgalin hilafeti etkilediğini şöyle yazmaktaydı:

“Hilafet mukaddesine-i İslamiyenin mukarrer itilamı olan İstanbul, Meclis-i Mebusan ve bil cümle mevsat-ı resmiye-i hükümette vaziyet olunmak suretiyle resmen ve cebren işgal edilmiştir. Bu tecavüz Saltanat-ı Osmaniyeye'den ziyade Makam-ı Hilafet de

³⁰⁷ a.e., s. 206.

³⁰⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Mart 1336, no.20; *Peyam-ı Sabah*, 19 Mart 1336, no: 10900.

³⁰⁹ Sonyel, a.g.e., s. 206.

³¹⁰ Tansel, a.g.e, c. 3, s. 49.; *Tasvir-i Efkar*, 13 Nisan 1920, Bkz., Sarıhan, a.g.e., c. 2, s. 482.

³¹¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1336, no: 22.

ve onun geleceğini gören bütün Alem-i İslama ricadır. İtilaf Devletleri tarafından tevsil olunan bu hareket Hilafet makamını taht-ı esarete alarak bin üç yüz seneden beri payidar ve payidar olarak kalacağına şüphe bulunmayan Hilafet-i İslamiye'yi hedef ittihaz etmektedir”³¹².

“Efendiler, 1920 senesi Martının 16. günü öğleden önce, saat 10.00'da makine başında şöyle bir telgraf geldi:

İstanbul, 16.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Muzıka Karakolu'nu İngilizler basıp oradaki askerlerle çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize arz olunur.

Manastırlı Hamdi

Ben bu telgrafın altına kurşun kalemle «ivedi olarak kolordulara benim imzamlı M. Kemal» işaretini koyduktan sonra, telgrafi verenden açıklama istemeye başladım. Manastırlı Hamdi Efendi birbiri ardınca bilgi vermeye devam etti.

Bu sırada Efendiler, Harbiye telgrafhanesinden memur Ali bilgi vermeye başladı:

Sabahleyin İngilizler basarak altı kişiyi şehit ettiler. On beş kadar da yaralı var. Şimdi İngiliz askerleri dolaşıyor.

Sabahki çarpışmada 6 şehit 15 yaralımız var. Paşa Hazretleri, yüksek emirlerinizi bekliyorum. 16 Mart 1920. Hamdi”³¹³.

İşgal Kuvvetleri yayınladıkları beyanname ile işgalin geçici olduğunu, saltanatın nüfuzunu kuvvetlendirmek istediklerini, taşrada isyan çıktığı takdirde İstanbul'un Türklerden alınacağını ve herkesin İstanbul'un emrine girmesi gerektiğini duyurmuşlardır³¹⁴. İngilizlerin yaptıkları işi meşrulaştırmaya çalışmaları “İstanbul'daki İngiliz oyunları” başlığı ile basına yansiyordu³¹⁵.

İşgalin kalıcılığını gösteren faaliyetler vardı. 29 Haziran 1920'de Çanakkale'nin 20 mil uzağında bulunan Lapseki mevkiine İngiliz birlikleri

³¹² İrade-i Milliye, 18 Mart 1336, No: 31.

³¹³ Kemal Atatürk, Nutuk, s. 281.

³¹⁴ Lord Kinross, Atatürk, Bir Millet'in Yeniden Doğuşu, Çev. Ayhan Tezel, 6. Baskı, Sander Yay., İstanbul 1978, s. 325.

³¹⁵ Hakimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1336, no: 20.

çıkartıldı. Bunun yanında İngiltere Kilitülbahr'e asker çıkartarak Fransız kıtasını da takviye etti. 1 Temmuz 1920 tarihli Times gazetesi bunu Rumların büyük bir coşkuyla karşıladığını Türklerin ise, üzgün bir durumda seyretmekle yetindiği şeklinde sunmaktaydı. İşte bu ve benzeri olaylar, İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlarda geçici olarak bulunmadığı yolunda kuvvetli şüpheler uyandırıyordu³¹⁶.

İşgale karşı basın tepkisini şöyle dile getiriyordu: “*Kabus. Ey alemler İslam, ey beşeriyeti mahsusa, yirminci asır medeniyetin zalim celladları medeniyeti ali lekedar itmekdedir. İnsaniyetin fikirnamesi ve azametinin nasıl ayaklar altına alındığı İstanbul'da görürüz*”³¹⁷.

“*16 Mart 1336 günü İstanbul'un İngilizler tarafından işgali milletimize ve mebuslarımıza hazin bir üzüntü verdi*”³¹⁸.

“*İngiltere ihtimal ki milletimizin bu kahır tarz karşısında aciz kalacağını ve Türkiye'nin ciddi bir hareket olamayacağını zannetmişlerdir*”³¹⁹.

İşgal karşısında Hürriyet ve İtilaf Partisi sevincini gizlemiyor, tek üzüntüsünün, böyle bir tedbirin geciktirilmesinden doğduğunu açıklıyordu. Buna karşılık İstanbul Hükümeti işgali bildiren ve halkı barış ve dinginliği kurmaya çağıran bir bildiri yayımlamakla yetiniyordu. Mustafa Kemal işgali öğrendiğinde ulusa hitaben yayımladığı bildirge de özetle şöyle diyordu:

“*...Bugün, İstanbul zorla işgal edilerek Osmanlı Devleti'nin 700 yıllık hayat ve egemenliğine son verildi. Yani, bugün Türk ulusu, uygarlık yeteneğini, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya çağrıldı...*”

İşgalden 9 gün sonra, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, İstanbul'un işgalinin sanılanın üstünde büyük bir başarı olduğunu, Türk Ulusal Akımını kaldırmamakla birlikte, bu akıma büyük bir darbe indirdiğini övünerek anlatıyordu³²⁰.

İstanbul'un işgali ile birlikte İstanbul Hükümeti'nin acizliğini İrade-i Milliye Gazetesi şöyle yazmaktadır: “*...Meseleyi daha vazih surette kavrayabilmek*

³¹⁶ Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa 1997, s. 88.

³¹⁷ *İrade-i Milliye*, 1 Recep 1336, no: 32.

³¹⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Nisan 1336, no: 12.

³¹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1336, no: 22.

³²⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. 1, s. 209.

için mesela İstanbul'un işgalinde hükümetin nasıl hareket etmiş olduğunu göz önüne getirmek mecburiyetindeyiz. Mütareke muahedesinde payitahtımızın böyle durduğu yerde derhal işgaline dair hiçbir madde yoktur! Bu böyle olduğu halde, zavallı İstanbul İzzet Paşa kabinesinin sukutundan itibaren adeta birkaç gün içinde beynelmilel bir şehir halini aldı: Herhalde herkesin, başındaki festen başka Osmanlılığa delalet edecek ortada hiçbir şey kalmamıştı! Hatta halkın tramvaylara binip inmesine varıncaya kadar her şey ecnebi murakabesi altına girmişti! O sırada İstanbul'da büyük bir salahiyeti haiz bir İngiliz miralay vardı: Bir gün bununla görüşürken payitahtın işgalindeki haksızlıktan bahsetmek istedim; bu ciddi ve vakur asker bana cevap olarak: "İstanbul işgalinin bütün mesuliyeti doğrudan doğruya sizin kendi hükümetinize aittir!" dedi ve meseleyi şu suretle izah etti: Mütarekeden sonra İstanbul'a yalnız birkaç zabıt gönderildiği halde aradan bir müddet geçtik ten sonra Fransızlar bir de müfrezeyi askeriye gönderirler; bunun üzerine İngilizler bu Fransız müfrezesini geri çekirmek için Bab-ı alinin mütareke name ahkâmına istinaden protesto etmesini bekler, hiçbir ses çıkmaz! Birkaç gün sonra Fransızlar bir müfreze daha gönderirler İngilizler bu sefer olsun belki Bab-ı alinin akli başına gelir de protesto eder diye yine beklemeğe karar verirler; fakat yine bizim taraftan hiçbir ses çıkmaz., nihayet üçüncü bir Fransız kıtai askeriyesi ihraç edildikten sonra, müvazenetin kendi aleyhinde ihlal edileceğini gören İngilizlerde bilmukabele payitahtımıza asker çıkarmak mecburiyetinde kalırlar! Hükümetin menafii milliyemizi ne derece müdafaa ettiği bu acı hakikatten anlaşılır zannederiz..."³²¹.

Mustafa Kemal, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline kadar İngilizlere karşı açıktan açığa düşmanlıktan sakınmıştır. İstanbul'un işgali, İngiltere'nin İzmir'e Yunanistan'ı çıkardıktan sonra Mustafa Kemal'in hareketine farkında olmadan yaptığı ikinci büyük hizmet olmuştur. Birincisi nasıl Anadolu direniş hareketinin doğmasında itici bir güç olmuşsa, ikincisi de TBMM'nin kurulmasında ve siyasal iktidara Anadolu'nun el koymasına giden yolu açmıştır. Mustafa Kemal'in imzasıyla Lord Curzon'a gönderilen 30 Nisan 1920 tarihli mektup, Büyük Millet Meclisi'ni Ankara'da açtıklarını ve İstanbul Hükümeti'ni tanımadıklarını bildiriyordu. Bu tarihten sonra, Ankara çevrelerinde İngiliz aleyhtarlığı zaman

³²¹ *İrade-i Milliye*, 18 Zilhicce 1337, No: 1.

zaman kendini göstermektedir. Örneğin, 17 Mayıs 1920’de milliyetçilerin resmi organı Hakimiyet-i Milliye gazetesi’nde, Mustafa Kemal’in imzasıyla, İslam Dünyasına seslenen bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, İngilizlere karşı savaşmanın bütün Müslümanların görevi olduğu; çünkü İngilizlerin çeşitli yollardan (örneğin halifeyi esir alarak), İslam’ı yok etmek; dünyaya egemen olmak istediği ve katilden daha ağır bir suç olan “fitne “yaptığı belirtiliyordu. Milliyetçilere karşı olan hareketin İngilizlerce maddi ve manevi destek gördüğü de ekleniyordu³²².

İstanbul’un işgali üzerine Meclis-i Mebusan fesh olundu ve üyelerinin bir kısmı İngiliz askerlerince tutuklanarak sürgüne gönderildi. Bu sırada “*Kurtulan mebuslar İstanbul’dan 3 Nisan’da Ankara’ya gelmişler. Ankara’da Heyet-i Temsiliye ile Askeri tarafından karşılanmışlardır*”³²³.

Anadolu’ya geçip yurdun dört bir tarafından gelen milletvekilleri ile beraber, 23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi’ni oluşturarak Mustafa Kemal liderliğinde Milli Mücadele’nin organize ve idaresini üstlendiler. Ama padişahla hükümet ulusal akımı ortadan kaldırmak için harekete geçiyor; bu akımın önderlerini gıyaben ölümüne mahkum ediyorlardı³²⁴. Musul halkı, Ankara’da TBMM’nin açılışından sonra Milli Mücadele hareketini desteklemiştir. Hatta bölgede bulunan Araplar bile İngilizlere karşı Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğini düşünmüşlerdir³²⁵.

TBMM tarafından İslam alemine hitaben memleketin ihsanının hep birlikte sağlanması gerektiğini bildiren bir beyanname yayınlanarak birlik çağrısı yapılmıştı³²⁶.

Irak Sadaretinden Büyük Millet Meclisine gönderilen telgraf ise gerçekten ilgi çekici idi. Bu telgrafta, İngilizlerin verdikleri sözü tutmadıkları, bu yüzden Iraklıların savaşa başladıkları, Fırat’ı baştan başa, Dicle’yi de kısmen ele

³²² Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri* (1919-1926), s. 129-130.

³²³ *İrade-i Milliye*, 18 Recep 1336, no: 35.; *Takvimi Vekayi*, no: 3820; Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yay., İstanbul 1982, s. 165.

³²⁴ *Takvim-i Vekayi*, No: 3864, 3866, *Peyam-ı Sabah*, 13.5.1920; *İrade-i Milliye*, 28 Rebiül Ahir 1338, no: 21.; *Albayrak*, 23 Nisan 1920, Bkz., Sarıhan, a.g.e., c. 3, s. 1.

³²⁵ *İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara 1966, s. 18-19.

³²⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Mart 1336, No: 20.

geçirdikleri söyleniyordu. Öte taraftan Süleymaniye, Revandiz, Zebar, Akra ve Kerkük, halkı da Musul'un ve bölgelerinin İngilizler tarafından işgal edilmesinden memnun değillerdi³²⁷.

İngilizler sadece işgalle kalmamışlar, birçok insanın ölmesine neden olmuşlardı. 27 Teşrin-i Sani 1335 tarihli Van valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne çekilen şifre telgrafta; “*Musul havalisinde kıyamın gündün güne büyümekte olduğu ve Musul'dan ahalinin dağlara çekilmekte buldukları*” bildirilmişti³²⁸. (Bkz.Ek-7)

9 Eylül 1335 tarihinde Van Valiliğinden Dahiliye Nezaretine çekilen şifre telgrafta; “*İngilizlerin İmadiye'de Pamrini Karyesini tahrib ve Şeyh Bahaeddin Efendi ile biraderini götürerek Musul'da tevkif ve daha bazı tecavüzat icra eylemeleri üzerine geçende Hacı Reşid bey ve diğer İmadiye dahilindeki aşayir birleşerek İngilizlerle başladıkları müsademe neticesinde İngilizlerden dört yüz kadar asker ve bir miktar mekkari hayvanatı itlaf ve yedi yüz koyun iki top iğtinam edilmiş ve Kürtlerden otuz nüfus zayi' olmuştur.*” denilerek İngilizlerin birçok zarara neden olduğu belirtilmiştir³²⁹. (Bkz.Ek-8)

Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin yanı sıra, daha önce İngilizler tarafından Mondros Mütarekesi'ne bile aykırı olarak haksız yere işgal edilen Musul vilayetini tekrar elde edebilmek için çeşitli planlar tatbik edildi. Zaten bölge ahalisinin çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden müteşekkil olması, Anadolu Türkleriyle kültürel bağların kurulmasında kolaylık sağlamıştı. Anadolu'daki gelişmeler, kısa sürede Musul vilayetinde de bir takım hareketlerin başlamasına yol açtı ve seri ayaklanmalar patlak verdi ve İngilizler karakollarını Revandiz'den on sekiz mil güneybatıya kaydırmaya mecbur oldular³³⁰.

Güneydoğu Anadolu'da durumun kendi aleyhine döndüğünü anlayan İngilizler gelişmeleri kendi lehlerine çevirmek için Türk-Kürt ayrılığını yaratarak halkı birbirine düşürmeye çalışıyorlardı. Bu amaçla 1919 yılında Binbaşı Edward Noel'i bölgeye gönderdiler. 7 Nisan 1919'da Musul'dan hareket eden Noel 12 Nisan'da Nusaybin'e ulaşmıştı. Ancak Nusaybin halkının ayrılık peşinde

³²⁷ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. 4, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 34-35.

³²⁸ BOA.DH.KMS, nr. 50-3/25, Belge sıra nr: 87.

³²⁹ BOA.DH.KMS, nr. 53-3/65.

³³⁰ MKİAB., s. 38.

olmadığını anlamıştı. Çünkü halk yabancı işgalini istemiyordu. Binbaşı Noel'in görüştüğü aşiret reisleri kanlarının son damlasına kadar işgalcilere karşı savaşıacaklarını söylemişlerdi. Noel ilk izlenimlerinde bölücülüğün bölgede tabanı olmadığını, dini ve idari yönden devlete bağlı halkın ayrılık düşüncesi içinde olmadıklarını ifade etmişti³³¹.

İngilizler, Musul'da uygulanacak yönetim biçimini oluşturmada yöredeki kabiliyetli, nüfuzlu insanlardan istifade etmeyi ümit etmişler, fakat halk içinde gerek İngiliz idaresine gerekse İngiliz tahakkümünde kurulacak kukla bir idareye karşı sert bir tavır sergilemişti. Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'deki Türkmenler kurulması düşünülen Kürdistan'a bağlanıp bir Kürt yönetimi altına girmek istememişler, Musul'daki Kürtler de Arap idaresini kabullenmemişlerdi. Bu karışıklık içinde, İngilizlere karşı sık sık saldırılar gerçekleştirilmişti³³².

Bu arada Mustafa Kemal Halep'te takriben 9.10. 1919'da Suriye'lilere bir çağrıda bulundu:

"İstibdadın ellerine düşmüş ve düşmanlarının kötü emellerine maruz kalmış kederli bir milletin sesini dinleyiniz.

Bir dindaşınız, olarak, aranızda kışkırtılan ve bizi birbirimizden ayıran ihtilaflara önem vermemenizi niyaz ediyorum. Bütün anlaşmazlıkları bir tarafa bırakalım ve silahlanmazı ülkemizi bölmek isteyen hainlere karşı çevirelim. Dinlemezseniz pişman olacaksınız. Dinimizin imansız düşmanlarının vaatlerine kanmayınız. İman sahipleri, Allah'ın izni ile düşmanları ile savaşmaya karar vermişlerdir. Konya ve Bursa'yı temizledik. Konya'yı işgal etmekle düşmanın ulaştırma yollarını kesmiş bulunuyoruz. (Dini bir dava için savaşan) Hakka inanan mücahitler kısa sürede Arap kardeşlerinin yardımına koşacaklar ve düşmanları kovacaklardır. Gelin Din kardeşi olarak yaşayalım ve düşmanlarımızı yok edelim"³³³.

³³¹ Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C.Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Ankara 1988, s. 29.

³³² *MKİAB*, s. 38.

³³³ Mim Kemal Öke, *Arap-Türk Uzlaşması İçin Boşa Giden Teşebbüsler(1918-1921) Konular ve Kaynaklar*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., Ankara 1988, s. 21.

Kemalistlerin milliyetçi ve Pan İslamik çağrısı Mısır ve hatta Afganistan ve Hindistan da dahil bütün Arap topraklarında büyük bir sempati uyandırmıştır. Müslümanlar, Anadolu'dan çok uzakta olmalarına rağmen, mahalli gösteriler ve yaptıkları bağışlarla Türk Milliyetçilerini desteklemişlerdir. Bu kabil faaliyetler şüphesiz tekrar müttefikleri endişelendirmiştir. Bilhassa İngilizler, Ankara ile bu yakınlaşmaların, Bolşevik Rusya'nın da yardımı ile diplomatik ve askeri bir cephe haline gelip gelmeyeceğini araştırmaya karar vermişlerdir³³⁴.

Faysal için Türklerle irtibat, Mezopotamya'da daha iyi şartlar elde edebilmek için İngilizlerle pazarlıkta vazgeçilmez bir unsur olarak, en son değerlendirmede ele alınan bir husustur. M. Kemal de aynı şekilde Faysal ile uzlaşmadan yararlanmıştır. Müslüman ülkelerden destek sağlamak onun stratejisiydi. M. Kemal; Irak, Suriye ve Filistinli milliyetçilerin kendi tarafında olduğunu Batı'ya göstermek suretiyle İngilizlere, Ortadoğu'da Müttefiklerin nihai planlarını engelleme gayesi ile katı bir muhalefet oluşturulduğu intibasını vermiştir. Biliyoruz ki, Arap ve Türklerin gittikçe artan milliyetçilik duyguları, kendilerini Musul ve İskenderun sorunlarında gösteren anlaşmazlıklar ortaya çıkarmıştır. Nihai değerlendirmede; işbirliği gayretleri ne kadar boşa çıkarsa çıksın, milli hedeflerin elde edilmesinde yardımcı olmuşlardır³³⁵.

Güneyde ve Güneydoğu Anadolu'da Fransızlara karşı gösterilen direnme, Doğu Anadolu' da Ermenilere karşı kazanılan zafer, Ruslarla dostluk kurma yolunda atılmaya çalışılan adımlar ve son defa İnönü'nde kazanılmış olan savaş, İtilaf Devletlerinin dikkatinden kaçmamıştı. Ayrıca onlar, çeşitli sebeplerden dolayı artık Türkiye hakkında ortak düşüncelere sahip bulunmuyorlardı. Özellikle İngilizlerin, Boğazları adeta ele geçirmiş ve bu suretle Karadeniz ve Türkiye üzerinde hakimiyet kurmuş olması, Fransızlarla İtalyanları, “İslam tebaanın feryadı ve Türklerin meyus edilmesi gibi zahiri sebepler altında” itirazlara sevk etmiştir. Bu sebeple 1921 yılı başından itibaren devletlerin, Ankara ile olan ilişkileri bambaşka bir surette gelişmişti³³⁶.

³³⁴ a.e., s. 14.

³³⁵ a.e., s. 18.

³³⁶ Tansel, a.g.e., c. 4, s. 27.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri Mondros Ateşkesi'nin ardından uzun bir süre bir barış antlaşması imzalamamışlardı. Çünkü Osmanlı'nın mirasını paylaşma konusunda kolay anlaşamayacaklarını biliyorlardı³³⁷. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ne imzalatacakları antlaşmanın maddelerini belirlemek amacıyla ilk kez Paris Konferansında bir araya gelmişler ama bir sonuç alamamışlardı. Bu arada Anadolu'nun işgaline karşı milli mücadelenin gittikçe güçlenmesi üzerine, Müttefik Devletler çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu amaçla 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da bir konferans düzenleyerek Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak için görüşmelere başlamışlardı³³⁸. Türk yetkilileri nüfus istatistikleri vererek, Türkiye'den ayrılmak istenen İzmir, Adana, Trabzon, Erzurum, Trakya ve Doğu Anadolu da nüfusun çoğunluğunun Türk olduğunu anlatmaya çalışıyorlardı. İtalya Batı Anadolu ile Trakya'nın Yunanistan'a verilmek istenmesine Türklerin razı olmayacağını, bunun yeni bir savaşa neden olacağını ifade ediyordu³³⁹. İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanları ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katıldığı konferansta, hazırlanan barış planı büyük bir baskı altında tutulan Osmanlı Devleti'ne 11 Mayıs 1920 tarihinde sunulmuş ve bir ay içinde yazılı olarak görüşünü bildirmesi istenmiştir³⁴⁰.

1 Ocak 1919 günü, Faysal, Barış Konferansına bir memorandum takdim ederek, Arap davasını ortaya koydu. Bu memorandumda, Suriye'nin bağımsız olmasını, Cezire'nin (Irak), genellikle bedevilerle meskun olması sebebiyle, kendi kendisini idare edebilir hale gelmesi için, bir süre bir büyük devletin himayesine ihtiyacı olacağını, Filistin'in bir büyük devletin nezaretine verilmesini ileri sürüyordu. 29 Ocakta ikinci bir memorandum Faysal, Arapların hak iddia ettikleri toprakların, İskenderun'dan Diyarbakır'a, güneyde de Hint Okyanusuna uzandığını Konferansa bildiriyordu. Onlar Komitesi, Faysal'ı, 6 Şubat 1919 günü dinledi.

³³⁷ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Yay., Ankara 1975, s. 66.

³³⁸ *Peyam-ı Sabah*, 23 Nisan 1336, No: 10934.; *Peyam-ı Sabah*, 25 Nisan 1336, No: 10937.

³³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336, No: 24.; *İkdam, Alemdar, İleri*, 26 Nisan 1920, Bkz., Sarıhan, a.g.e., c. 3, s. 9.

³⁴⁰ Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi" *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 156.; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 208.

Faysal savaş süresince, Arapların Müttefikler safında çarpıştıklarını, yüklendikleri bütün taahhütleri tuttuklarını, şimdi kendi taahhütlerini gerçekleştirmek sırasının Müttefiklere geldiğini belirttikten sonra Arapların birlik ve bağımsızlık istediklerini, eğer bu hususta Müttefikler arasında bir tereddüt mevcutsa, bölgeye milletlerarası bir komisyon yollanabileceğini ilave etti³⁴¹.

Onlar Komitesi aynı gün, Suriye'den gelen bir heyeti de dinledi. Bu heyet Faysal başkanlığındaki öl Araplarının kontrolü altında yaşamak istemediklerini açıklayarak, Fransız mandasını istediklerini bildirdiler. Wilson 14 şubat günü kısa bir süre için Amerika'ya dönmekteydi. Onun yokluğunda konu Fransızlarla İngilizler arasında ikili olarak ele alındı. 15 şubat'ta Fransız'lar, bütün Suriye'nin mandasının kendilerine verilmesini istediler. İngilizler bu teklifin, şerif Hüseyin ile yapılan anlaşmalarla telif edilemeyeceğini belirterek, mandanın sahil bölgelerine inhisar etmesini ileri sürdüler. Fransızlar bütün Suriye mandası üzerinde ısrar ettiler. Bu ikili temaslar, 7 Mart günü Dörtlerin delegasyon başkanları toplantısına geldi. Suriye konusu, 20 Martta Dörtler Konseyinin resmi toplantısında ele alındı (Japonya bu konudaki görüşmelere katılmıyordu). Fransa Dışışleri Bakanı M. Pichon, Suriye konusundaki bütün gelişmeleri, 1916 yılından başlayarak geniş bir şekilde özetledikten sonra, bütün Suriye için Fransız mandası talebini yeniledi. Lloyd George, Suriye ile ilgilenmediğini, zaten konunun Fransa ile şerif Hüseyin arasında olduğunu söyledi. Pichon, Fransızların şerif Hüseyin'le bir anlaşmaları bulunmadığını beyan edince, Lloyd George, Pichon'un selefinin, 1916 anlaşmaları imzalanırken iç Suriye'de bir Arap Devleti kurulmasını kabul etmiş olduğunu hatırlattı. Bu noktada Wilson konuşmalara müdahale ederek, konunun, dünya barışını tesis etmekle görevli bu konferansa getirilmiş olması sebebiyle söz aldığını, ABD Türkiye ile savaş halinde olmadığı için Osmanlı toprakları ile ilgili hususlara karışmadığını, ancak manda sisteminin halkın arzusuna uygun olması prensibi kabul edildiğinden, asıl halledilmesi gereken hususun, Fransa ile İngiltere arasında vaktiyle yapılmış bir anlaşmanın bölge halklarınca benimsenip benimsenmediğinin tespiti olduğunu, Fransa'nın Suriye'ye girmesi halinde halkın karşı koymasına yol açılacağı ileri sürüldüğüne göre, durumun mahallinde

³⁴¹ Kamuran Gürün, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yay., c. 1, İstanbul 1986, s. 70.

tekkinin isabetli olacağını belirterek, Müttefikler arası bir komisyonun Suriye'ye gönderilmesini teklif etti³⁴².

Buna paralel olarak, Clemenceau, İngilizlere karşı bir zorlama politikasını başlatmış, Manda Komisyonunda herhangi bir kararın alınmasının, ancak Suriye konusuyla birlikte olması şartıyla mümkün olabileceği tutumuna girmişti. Bu politika İngiltere üzerinde tesirini göstermekte gecikmedi, Balfour 11 Ağustos 1919 günü, Başbakanı yolladığı bir memorandum ile, Sykes-Picot Antlaşmalarının temel hükümlerinin tatbiki gerektiğini, yani Suriye'de bir Fransız nüfuz mıntıkası, Mezopotamya'da İngiliz nüfuz mıntıkası ve Ürdün vadisinde bir Musevi yurdu esasında İngiltere ile Fransa arasında bir mutabakat tesis edilmesini, bundan sonra müştereken Araplarla temas olunmasını tavsiye etti. Lloyd George bu fikri uygun bularak, Fransızlara tevdi edilmek üzere kendisi bir muhtıra hazırladı. Bunda Kilikya ve Suriye'nin Fransızlara devri için İngiliz askerlerinin buradan çekileceği; Halep, Homs, Hama, Şam batısında kalan bölgelerin Fransız; Suriye'nin diğer kısmının Arap askerleri tarafından işgal edileceği; İngilizlerin, Musul dahil Mezopotamya'da ve Filistin'de kalmaya devam edecekleri; Kilikya'ya da Fransız askerlerinin girmesine müsaade olunacağı belirtilmekteydi. Bu muhtıra 15 Eylül de resmen konseye sunuldu. Bu gelişmeyi duyan Faysal, derhal Avrupa'ya hareket etti. Fransa'da son derece soğuk karşılandı. İngiltere'de bu defa düşündüğünü elde edemedi³⁴³.

25 Nisan 1920 tarihinde San Remo da imza edilen Musul petroleri konusundaki antlaşma, galip devletlerin petrol paylarını tespit etmekteydi. Buna göre, bölgede üretim yapan petrol şirketi devamlı olarak İngiliz denetiminde kalacak; ayrıca, İngiltere hisselerinin %75'ine sahip olacak, eski Alman hisseleri olan %25'lik pay ise Fransa'ya devredilecekti³⁴⁴.

1919 Aralık ayında Paris'te çıkan L'instransigeant gazetesi şöyle yazıyordu: *“Çukurova (Kilikya)'yı Fransa'da kim bilir? Oysa biz şimdiye kadar gelecek için böylesine ümit verici zengin bir koloni kazanmamıştık”*³⁴⁵.

³⁴² Gürün, a.g.e., s. 71.

³⁴³ a.e., s. 73.

³⁴⁴ Taner Baytok, *İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 302.

³⁴⁵ Akyüz, a.g.e., s. 120.

1920 Mart'ında Suriye Genel Kongresi, Faysalın krallığı altında Suriye'nin bağımsızlığını ilan etti. Aynı tarihte Iraklı Arap liderler de; Abdullah'ın krallığı altında Irak'ın bağımsızlığını ilan ediyorlardı. Fransa ile İngiltere bu defa çabuk hareket ettiler. Şam kararlarını kabul etmediklerini açıklayarak, San Remo da yaptıkları Barış Konseyi toplantıları sırasında, 25 Nisan 1920 Pazar günü, Suriye için Fransa'nın, Mezopotamya ile Filistin için de İngiltere'nin mandater seçilmelerini karara bağlattılar.

“Fransa kazanmıştı ve Faysalın günleri artık sayılı idi. Onu tamamen uzaklaştırmak için şimdi Berut'daki Fransız otoriteleri bir bahane arıyorlardı. Temmuz başlarında İngilizler Fırat vadisindeki (Irak'ta) aşiretlerin yeni bir ayaklanmasıyla karşılaştılar ve Suriye'deki müfritler Iraklı kardeşlerinden örnek alarak, Fransızların Halep'le demiryolu bağlantısını ve Kuzey Suriye'deki polis kuvvetlerini tehdit etmeye başladılar”³⁴⁶.

Bu olaylar üzerine General Gouraud, Faysal'a sert bir ultiatom gönderdi. Aynı anda da Fransız kuvvetlerini Şam üzerine yürüyüşe geçirdi. Faysal başlangıçta, belki İngilizlerden yardım gelir düşüncesiyle vakit kazanmak istediye de Fransızların yaklaşmakta olduklarını görünce ultiatomu kabul etti. Ancak Fransız yürüyüşü durmadı. Senegal ve Kuzey Afrika birliklerinden oluşan bir Fransız Birliği 25 Temmuz günü Şam'a girdi.

Fransa, Türkiye ile yapacağı bir antlaşmanın kendisini Suriye'de rahatlatacağı görüşü ile Beyrut'ta bulunan, George Picot'u Sivas'a göndermişti. George Picot bu amaçla 21 Kasım 1919 da Beyrut'tan Sivas'a hareket etmiştir. Sivas ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Picot'a, Türk milletinin istekleri hakkında bilgi verilmiş, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın haksız yere işgal edildiğini bildirmişlerdir³⁴⁷.

İtilaf Devletleri Başkanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye kabul ettirilecek barış koşullarına son bir biçim vermek amacıyla 19 Nisan 1920'de San Remo da oturumlarına başlarken ileri görüşlü birçok uzman ve kişiler, İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlıklarına gönderdikleri yüzlerce yazı ve raporda bu barış

³⁴⁶ Gürün, a.g.e., s. 74.

³⁴⁷ Tansel, a.g.e., s. 219.

koşullarının gereğinden fazla sert yapılmaması görüşünü öne sürerek yüksek konseyi uyarıyorlardı. “*San Remo Konferansı dünyaya maskara mal olmak için gelmişti. Ve hakikatte öyle oldu. Daha dünyaya ayak basarken her tarafından hakaret ve ittihaz ile karşılandı. Muahedeye imza koyan İtalyanlarla Fransızlar henüz neşr edilmeden evvel onun şiddetle aleyhinde bulunmaya başlamışlardı*”³⁴⁸.

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, İtilaf Devletlerinin, nüfusunun ezici çoğunluğu Türk olan toprakları, kendi kaderini çizme (self-determination) ilkesine açıktan açığa karşı çıkararak Türklerin geleneksel düşmanları olan Yunanlılara bıraktıklarını, barış koşullarını hiçbir Türkün kabullenemeyeceğini, bu koşulların ancak kan dökülerek kabul ettirilebileceğini ileri sürüyordu. Bu barış koşulları Türkleri Bolşeviklerin kucağına itecekti³⁴⁹.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinde “*San Remo sulhunu İstanbul Hükümeti’de tasdik etmiyor.*” şeklindeki haberle konferansa olan tepkiler dile getiriliyordu³⁵⁰.

Yunan Ordusu 23 Haziran 1920’de taarruza geçmiş 30 Haziran’da Balıkesir’i, 8 Temmuz’da Bursa’yı işgal etmiş, İzmit’e kadar ilerlemişti. Aydın istikametinden ilerleyen bir diğer kuvvette Nazilli’ye kadar gelmişti. Bu baskılar Osmanlı Devleti’ni Sevr Antlaşması’nı imzalamaya itmişti. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi bu haberi şöyle veriyordu: “*Harbi Umumiye’ye son veren bütün muahedeler arasında Türk sulh muahedesi Paris’te yapıldı. Türk muahedesi Amerika Hükümeti olmaksızın yazıldı*”³⁵¹.

Bu gelişmeler üzerine, Maarif Nazırı Bağdatlı Hadi Paşa, Şura Saltanat (Danıştay) Başkanı Rıza Tevfik ve Bern Sefiri Reşad Halis Beyler tarafından 10 Ağustos 1920’de onaylanan Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti ile, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya,

³⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Temmuz 1336, No: 50.

³⁴⁹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 75.

³⁵⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Temmuz 1336, No: 28.; *Vakit*, 27 Nisan 1920, *Peyam-ı Sabah*, 14 Nisan 1920, Bkz., Öztoprak, a.g.e., s. 163.

³⁵¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Mayıs 1336, No: 24.; *İkdam*, 15 Mayıs 1920, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1920, Bkz., Öztoprak, a.g.e., s. 209.

Romanya, Sırp-Hırvat- Slovenya ve Çekoslovakya Devletleri arasında imzalanmış olup 433 maddeden oluşuyordu³⁵².

Antlaşmanın koşulları şunlardı: Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı, yaklaşık olarak, Çatalca hattını izleyecek; İstanbul, Türk egemenliğinde kalacak ama Türkiye, antlaşma koşullarını, özellikle uyrukların korunmasıyla ilgili koşulları uygulamazsa İtilaf Devletleri bu koşulları değiştirebilecek, gerek savaş ve gerek barış sırasında ayırım yapmadan tüm ticaret ve savaş gemi ve uçaklarına açık bulundurulacak olan İstanbul ve Marmara Boğazları, Uluslar Konseyi'nin kararı alınmadan abluka edilmeyecek, Boğazlarda savaş hakkı tanınmayacak ve düşmanca davranışlarda bulunulmayacak, Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan temsilcilerinden oluşacak bağımsız bir komisyon, Boğazları denetleyecek, Türkiye sakinlerinin çoğunluğu Kürt olan bölgelere yerel özerklik verecek; Kürtler saptanacak bir süre içinde, Uluslar Konseyine başvurarak bağımsızlık isteyebilecekler, Türk yönetimi, İzmir kenti ve dolaylarındaki özel bir bölge üzerindeki egemenlik haklarını Yunan Hükümeti'ne bırakacak, ama Türk egemenliğinin belirtisi olarak kentin dışındaki surların birisine Türk Bayrağı çekilecek, bu bölgenin yönetiminden sorumlu olan Yunan yönetimi orada ordu bulundurabilecek, bölgede Yunan Gümrük Sistemi uygulanabilecek; Uluslar Konseyinde çoğunluğun kabullenebileceği biçimde azınlıkları da temsil edecek nispi seçim sistemine dayanan yerel bir parlamento kuracak, Türkiye İzmir limanını kullanabilecek, beş yıl sonra yerel parlamento Uluslar Konseyine başvurarak bölgenin Yunan Krallığıyla birleşmesini isteyebilecek, bölgenin Yunanistan'la birleşmesi karara bağlanırsa Türkiye bu bölgedeki haklarını önceden Yunanistan'a devretmeyi kabullenecek, Türkiye ayrıca Avrupa'da saptanan sınırlar dışındaki Türk toprakları, İmroz, Bozcaada ve Ege denizindeki diğer adalar üzerindeki egemenlik haklarını Yunanistan'a devredecekti³⁵³.

³⁵² Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), A.Ü. Hukuk Fak., Ankara 1953, s. 525.; *İleri, İkdam, Albayrak*, 12 Ağustos 1920, Bkz., Sarıhan, a.g.e., c. 3, s. 166.

³⁵³ Sonyel, a.g.e., s. 78.; *Alemdar, Dersaadet*, 12 Ağustos 1920, Bkz., Sarıhan, a.g.e., c. 3, s. 170.; *Açıksöz*, 16 Ağustos 1920, *Yenigün*, 19 Ağustos 1920, Bkz., Öztoprak, a.g.e., s. 211-213.

Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni Devleti ile Suriye, Irak ve Türkiye arasında özerk bir Kürt Devleti kurulması planlanıyordu. Doğu Anadolu'da kurulacak olan Ermeni Devletini Osmanlı Devleti tanıyacaktı. Ermeni Devletinin sınırları, Amerika Birleşik Devletleri tarafından belirlenecekti. Kurulması düşünülen Kürt Devleti ise Birleşmiş Milletler Cemiyetinin onayı ile bağımsızlığını elde edebilecekti.

Anadolu'nun güney bölgeleri, Antakya, Antep, Maraş, Urfa ve Mardin Fransa'ya kalacaktı. Osmanlı Sultanı İstanbul'da kalacak ve burası başkent olmaya devam edecekti. Ancak antlaşmaya aykırı hareket edilirse bu hükümlerde değiştirilecekti.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları savaşta ve barışta bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açık tutulacak, buralardaki denetimi İtilaf Devletlerinin temsilcilerinden oluşan Boğazlar Komisyonu üstlenecekti. Ayrıca bu bölgede İtilaf Devletleri askeri güç bulundurabilecekti. İstanbul'da ise bir Jandarma Alayı ile Padişah'ın Muhafız Birliği dışında Türk Askeri gücü bulunmayacaktı.

Antlaşma İtilaf Devletlerine adli, kültürel ve ekonomik kapitülasyonlarla, ayrıcalıklar ve mali denetim hakları veriyordu. Kapitülasyonlardan Müttefiklerin himayesindeki bütün azınlıklar faydalanabilecekti. Osmanlı Devleti azınlıklara karışmayacaktı. Azınlıklar her derecede okul açabilecek ve dini kuruluşlar oluşturabilecekti.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Osmanlı Devleti temsilcilerinden oluşan bir mali komisyon kurulacaktı. Bu komisyonun uygun görmediği hiçbir mali tedbir alınmayacak ve bütçe üzerindeki son kararı da bu komisyon verecekti.

Osmanlı Devletinin gelirleri önce İtilaf Devletlerinin yaptıkları harcamalara, daha sonra Osmanlı Devletinin harcamalarına ayrılacaktı. Komisyon ülkenin mali durumunu düzeltmek için gerekli tedbirleri alacaktı.

Türk askeri gücü en az düzeye indirilmiş olup, sayısı 50700 kişi olacaktı. Deniz gücü 7 küçük savaş gemisi ile 6 büyük savaş gemisinden ibaret olacak, denizaltı ve hava kuvvetleri bulunmayacaktı. Osmanlı Devletinin kara ve denizlerinden bütün İtilaf Devletleri yararlanacaktı.

Osmanlı Devleti geçerli neden olmaksızın hiçbir milletin bilim adamının arkeolojik kazı yapmasına engel olmayacaktı.

Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Akşehir, Tavşanlı, Afyon ve Balıkesir; İtalyan nüfus bölgesi, Diyarbakır, Elazığ, Sivas; Fransız nüfus bölgesi olarak ayrılıyordu³⁵⁴.

Barış koşulları Ankara ve İstanbul da açıklanır açıklanmaz bütün Türkiye yasa bürünüyordu. Osmanlı Devleti'ni ölüme mahkum eden bu koşullar özellikle Türk aydınlarının çoğunluğu arasında acı tepkilere yol açıyordu. Avrupa'nın insafsız saldırısı karşısında ulusal ideali ilk kez baştan başa Türk halkını sarıyor, küçük bir grup dışında kamu tek kurtuluş yolunu Ankara'da görüyordu³⁵⁵.

Sevr Antlaşması'nın bu kadar uzatılmasına İrade-i Milliye Gazetesi şöyle tepki gösteriyordu: *"...şimdi mesele sürüklene sürüklene hazin bir hale getirilen Türkiye mukadderatına intikal etmiştir. Avrupa diplomatlarının Türkiye meselesini bu kadar uzatmaktaki maksatları ne idi? nedir? renkten renge giren ahlak ve işa idilen mesele sulh ve salahlı umumi yolunda attıkları adımlarıyla hali izaç iden İngiltere hükümetlerinin daha doğrusu tabi ettikleri entrikalı ve gayri insani planın tatbikatıdır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali suretiyle başlayan ve son akdi idilen itilafname ile meydana çıkan bu çirkin ve bir ihtiras mefkureyi bütün temin ederken muhteris dalgalarla memleketimizi tahrib etmişlerdir..."*³⁵⁶.

İngiltere'de basın tepkisi temelde olumluydu. Koşulların ağır olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte basının büyük bölümü Türklerin bunu beklediğini savunuyordu. Sadece bir avuç basın organı antlaşmaya karşı çıktı. Manchester Guardian barış koşullarının olanaksız olduğunu söylüyor Westminster Gazette, Müttefiklerin çözmeye muvaffak olamadığı sorunları maskeleyerek amacıyla kaleme alınmış hatipçe bir metin yorumunu yapıyordu. Fransa ve İtalya basını antlaşmayı Yunanistan'dan ziyade İngiltere için daha büyük bir zafer olarak görüyordu³⁵⁷.

³⁵⁴ Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara 1977, s. 47.

³⁵⁵ Sonyel, a.g.e., s. 80.

³⁵⁶ *İrade-i Milliye*, 12 Kanun-i Sani 1336, no: 20.

³⁵⁷ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah yay., İstanbul 1996, s. 236.

SONUÇ

Tarihe beşiklik etmiş Ortadoğu topraklarında yer alan Musul, yüzyıllardır Büyük Devletlerin mücadelelerine tanıklık etmiştir. Bunun nedenleri arasında;

Birincisi; bölgenin sahip olduğu zengin petrol yataklarıdır. Petrol'ün devletleri bu derece çekişmeye itmesindeki etkenin kaynağında, Sanayi Devrimi'nden sonra bütün devletlerin ihtiyaç duydukları bir enerji kaynağı olması yatmaktadır.

İkincisi; Dicle ile Fırat Nehirleri'nin aktığı önemli bir su yolu üzerinde bulunmasıdır.

Üçüncüsü; Güneydoğu Anadolu'yu Suriye ve İran'a; Siirt, Kerkük, Urfa gibi şehirleri birbirine bağlayan önemli bir kavşak noktasında bulunmasıdır.

İşte saydığımız bu nedenlerden dolayı Musul toprakları önemini korumuş ve hala daha korumaktadır. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya gibi 20. yy.ın önemli büyük devletleri hammadde açısından zengin bu coğrafyayı elde edebilmek için harekete geçerek kendi aralarında bir dizi gizli antlaşmalar yapmışlardır. Bölgeye sahip olan Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik olan bu antlaşmalar ile Musul toprakları İngiltere'ye verilmiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti imzalamış olduğu Mondros Ateşkes Antlaşması ile I.Dünya Savaşı'ndan çekildi. Dönemin Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa 31 Ekim 1918 günü ateşkes imzalandığını tüm ordulara tebliğ etti.Nitekim bu sırada Musul'da 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa bulunmaktaydı. İngiltere orduları ise Musul'a 60 km. mesafedeydiler. Ateşkes gereği tüm ordular buldukları yerlerde kalmalıydı. Ancak İngiltere'nin Irak'ta bulunan İleri Kıt'aları Komutanı General Cassel, 1 Kasım 1918 tarihinde mütarekeden haberi yokmuşçasına birliklerine Musul'u işgal emri verdi.

Burada İngiliz ordusunun ateşkesi hiçe saydığı, sanki antlaşmanın sadece Osmanlı Devleti için geçerliymiş gibi davrandığı ve daha önce yapılan gizli antlaşmalara göre ne olursa olsun Musul topraklarını ele geçirmeyi hedeflediği görülmektedir.

Ateşkesin 16. maddesine göre; Hicaz, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı ordusunun İtilaf Kuvvetleri'ne teslimi ve askerinin en kısa zamanda terhisi isteniyordu. Ali İhsan Paşa bu durumu mümkün olduğunca geciktirmeye çalışmış ve İstanbul Hükümeti ile yazışarak ne yapması gerektiği konusunda fikir almıştır. Ancak Osmanlı Saltanatı'nın ve İstanbul Hükümetlerinin bu dönemde İtilaf Devletleri'ne ters düşmemek yönünde bir politika izlemesi sonucu Ali İhsan Paşa'nın bu çabaları boşa gitmiştir.

Bu ortamda halkta bir bezginlik, geleceğe karşı bir ümitsizlik hakimdi. Basın olanlara ve İstanbul Hükümeti'nin bu tutumuna karşı tepkiliydi.

İngiliz Ordusu'nun ileri hareketi ve baskısı sonucunda Türk kuvvetleri 10 Kasım 1918 tarihinde Musul'u tahliye ederek Zaho hattına çekilirler. Böylece İngilizler Musul'u tamamen ele geçirirler. Ali İhsan Paşa önce İstanbul'a çağrılır sonra da Haydarpaşa İstasyonu'nda tutuklanır.

İngiltere Musul'daki etnik yapıdan faydalanmak istemiştir. Bu amaçla Musul bölgesindeki Kürt grupları Türklere karşı kışkırtmaya kalkmıştır. Bölgeye misyonerler gönderdi. Ancak bu faaliyetleri Kürt halklarının bir müddet sonra uyanmalarına neden oldu. Çünkü İngilizler burada sadece işgalle yetinmemişler, insanları öldürüp, maddi zararlar vermişlerdi. Bunun yanı sıra Kürtleri kullanarak bölgede Ermeniler lehine bir oluşum asıl amaçları olunca Kürt halkı bunun farkına varmış ve İngiliz mandasını değil, Türk Devleti'ni istemiştir. İşte bu anlamda burada İngilizlere karşı birçok isyan çıkmıştır.

Uzun süre Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalan bu topraklar İngiliz işgaliyle birlikte Türkler ile Türk idaresini isteyen aşiretler üzerinde derin bir etki yaratmıştı. 28 Ocak 1920'de Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli ile Musul toprakları Mütarekenin imzalanmasından önce sınırlarımız içerisinde yer aldığından ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki hassasiyetini mecliste yaptığı konuşmalarda dile getirmişti.

10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'ne çok ağır şartlar içeren Sevr Barış Antlaşması imzalatılmıştır. Kamuoyunda Sevr'e karşı tepkiler büyük olmuş ve halk kurtuluşu Ankara da görmüştür.

Ancak tüm çabalara rağmen İngiltere'nin haksız olarak ve Mütareke kurallarını hiçe sayarak işgal ettiği Musul topraklarını, çok mücadele edilmesine rağmen 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Konferansı'nda halledilemeyen bir sorun olarak, dokuz ay içinde görüşmek üzere ertelenmiş ve 5 Haziran 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında yapılan Ankara Antlaşması ile Irak'taki İngiliz manda idaresine terk edilmiştir.

Musul ve Irak toprakları günümüzde de önemini korumaktadır. 20. yüzyılın bu bölgedeki etkin rolünü şimdi ABD almıştır. Dünya'nın su rezervlerinin hızla tükenmesi ve artan kirlilikle birlikte 21. yy. da savaşların tüm canlılar için vazgeçilmez bir yaşam kaynağı olan su için yapılacağı bilim adamları tarafından öngörülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİVLER

Ankara Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA.Y.A.HUS, nr. 50-1/103.

BOA, DH.KMS, nr. 50-3/25.

BOA, DH,KMS, nr.50-3/25, Belge sıra nr. 35.

BOA.DH.KMS, no. 50-3/25, Belge no: 59.

BOA.DH.KMS, nr. 50-3/25, Belge No: 78/1.

BOA.DH.KMS, nr. 50-3/25, Belge sıra nr: 87.

BOA.DH.KMS, nr. 53-3/65.

BOA.Y.A. HUS, nr. 425/9.

BOA. İrade Dahiliye, nr. 87615.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (Atase) Başkanlığı Arşivi

GnKur.Atase Arşivi, İSH-1, Göm.7, Bel. 7-1.

GnKur. Atase Arşivi, İSH-1, Göm. 7, Bel. 7-2.

GnKur.Atase Arşivi, İSH-1,Göm.32, Bel, 32-1.

GnKur. Atase Arşivi, İSH-1, Göm.32, Bel, 32-2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)

BELGE YAYINLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü,Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri(1525-1919) (MKİAB), Ankara 1993.

İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:23, Ankara 1994.

Meclis-i Meb`usan Zabıt Ceridesi

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.1, 4. Baskı, Ankara 1989.

SÜRELİ YAYINLAR (Gazete ve Dergiler)

Albayrak

Ati

Hadisat

Hakimiyet-i Milliye

İrade-i Milliye

İkdam

İleri Gazetesi

Peyam-ı Sabah

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkar

Vakit

Yeni Gün

ARAŞTIRMA ESERLERİ

ADAMOF, E. E., *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı*, (Yay. Hz. Hayri Mutluçağ), Belge Yay. İstanbul 1972.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Yay., c . 1, Ankara 1998.

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, TTK Yay., Ankara 1975.

Alp, İlker, "Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansıması" *Türkler*, c.16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 293-305.

_____, "Misak-ı Milli" *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, ss. 175-252.

Arı, Tayyar, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-1996)*, Alfa Yay., 2.Baskı, 1996.

Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1989.

Armaoğlu, Fahir, "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu" *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*,

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, ss. 109-154.

_____, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)*, Alkım Yay., c. 1-2, 11. Baskı, Ankara .

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, 1919-1927, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, 2003.

Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yay., İstanbul 1982.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yay., İstanbul 1995.

Aydın, Mesut, "Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli", *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 57-69.

Aydın , Ayhan, *Musul Meselesi 1900-1926*, İstanbul 1995.

Baytok, Taner, *İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970.

Bayur, Y. Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, T.T.K.Yay., Ankara 1974.

_____, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK.Yay., 2. Baskı, Ankara 1995.

_____, "Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyaseti", *Türkler*, c.16, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, ss. 244-255.

_____, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.3, TTK. Yay., 3.Baskı, Ankara 1991.

Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri*, c. 5 Genelkurmay Yay., Ankara 1967.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., No: 542, 2. Baskı, Ankara 1983.

Beşirli, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin Osmanlı Stratejileri: İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması" *Türkler*, c. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 321-328.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, Kent Yay., 2. Baskı, 1981.

Budak, Mustafa, "Hangi Misak-ı Milli ?" *Yeni Türkiye, Cumhuriyet I*, Yıl 4, sy. 23-24, Ankara 1998, ss.253-260.

- Burçak,Rıfki Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, Aydınlık Yay., İstanbul 1946.
- Cemal Paşa, *Hatıralar*, Çağdaş Yay., İstanbul 1977.
- Çağdaş Türkiye 1908- 1980, *Türkiye Tarihi* , c. 4, Cem Yay., 5. Baskı, İstanbul 1997.
- Darkot, Besim, “Musul” *İ.A.*, c. 8, MEB Yay., İstanbul 1960, ss. 740-744.
- Earle, E. Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yay., İstanbul 1972.
- Erim, Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), A.Ü. Hukuk Fak., Ankara 1953.
- Evans, Laurence, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yay., İstanbul 2003.
- Ezmen, Müeyyet, “Musul Vilayetindeki Türk Aşiretlerinin Durumu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)*, Sayı: 36, İstanbul 2000, ss. 47-48.
- Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?(1914-1922)*, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Bin Yıl Yay., İstanbul 1989.
- Gencer, Mustafa, “Osmanlı - Alman Münasebetleri Çerçevesinde“ Şark Meselesi”, *Türkler*, c. 13, ss. 34-41.
- Göyünç, Nejat, “Musul, Misak-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir ?” *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, ss. 47-50.
- Gönlübol, Mehmet - Sar Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 1996.
- Gökbilgin, Tayip, *Milli Mücadele Başlarken*, c. 1, TTK. Yay., Ankara 1959.
- Gürel,Şükrü Sina, *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 432, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1979.
- Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, (Hazırlayan:M. Taylon Sorgun), İstanbul 1972.
- Hartmann, M., “Irak” *İ.A.*, c.5/2, MEB.Yay., Eskişehir 1997. ss. 670-679.
- Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah yay., İstanbul 1996.

- Honigmann, E. “Musul” *İA*, c. 8, MEB Yay., İstanbul 1960, ss. 739-741.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Çev.Cemal Köprülü, TTK.Yay., Ankara 1971.
- İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1989.
- Imbert, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, Havas Yayınları, İstanbul 1980.
- “Irak “maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, MEB.Yay., Ankara 1971, ss. 438-459.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 6, TTK. Yay., Ankara 1995.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Kaya, Erol, “Misak-ı Milli'nin Sınırları” *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 71-77.
- Kinross, Lord, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev.Ayhan Tezel, Sander Yay., 6. Baskı, İstanbul 1994.
- Kirişçi, Kemal – Winrow, Gareth M., *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, Çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002.
- Kocabaş, Süleyman, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere*, Vatan Yay., 1. Baskı, İstanbul 1985.
- Kodaman, Bayram, *Şark Meselesinin Işığı Altında Sultan II.Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yay., İstanbul.
- Köymen, Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay.,Ankara 1993.
- Kürkçüoğlu,Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.
- _____, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara 1982.
- _____, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, A.Ü.S.B.F.Yay., No: 412, Ankara 1978.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya “Belgelerle Şark Meselesi”*, Dergah Yay., İstanbul 1976.

- Kurtcephe, İsrail, *Atatürk Döneminde Türk Dış Politikasında Musul Sorunu*, Kara Harp Okulu Yayını, Ankara 1998.
- Luraghi, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, E Yay., İstanbul 1975.
- McGHEE, George, *ABD-Türkiye-Nato-Ortadoğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yay., 1.Baskı, Ankara 1992.
- Meray, Seha L.-Olçay, Osman, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Yapı Kredi Yay., Takım 1, c. 1, Kitap 1, 3. Baskı, İstanbul 2001.
- _____, *Osman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara 1977.
- Melek, Kemal, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul 1983.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yay., İstanbul 1983.
- Öke, Mim Kemal, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C.Noel'in Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay: 87 (1919)*, Ankara 1988.
- _____, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay: 40, İstanbul 1987.
- _____, *Arap-Türk Uzlaşması İçin Boşa Giden Teşebbüsler (1918-1921) Konular ve Kaynaklar*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., Ankara 1988.
- _____, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., No:123, Ankara 1992.
- Özçelik, Ayfer, *Ali Fuat Cebesoy, (1882-10 Ocak 1968)*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- Özçelik, İsmail, *Milli Mücadelede Güney Cephesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.
- Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981
- Saatçi, Suphi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezi Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., İstanbul 1996.

- Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, c. 1, Güneş Matbaası, Ankara 1951.
- Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, 30 Ekim 1918 Çarşamba, TTK Yay., Ankara 1993.
- Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yay., 1. Baskı, Ankara 1998.
- Selek, Selahattin, *Milli Mücadele I (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Örgün Yay., İstanbul 1982.
- Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995.
- Şimşir, Bilal N., *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yay., 1. Baskı, Ankara, 2004.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK. Yay., 3. Baskı, Ankara 1995.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK. Yay., 3. Baskı, Ankara 2003.
- _____, “Lozan’da Türk Diplomasisi(Eylül 1922-Ağustos 1923)” *Belleten*, c. 38, No:149, TTK Yay., Ankara 1974, ss. 41-102.
- Soy, Bayram, “II.Wilhelm, Weltpolitik ve II.Abdülhamid”, *Türkler*, c. 13, ss.25-33.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. 1, MEB.Yay., 2. Baskı, Ankara 1977.
- Taşkıran, Cemalettin, “Atatürk ve Misak-ı Milli'ye Ait Bir Belge” *Yeni Türkiye, Cumhuriyet I*, Yıl 4, sy. 23-24, Ankara 1998, ss. 249-252.
- Tepekaya, Muzaffer, “Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)”, *Türkler*, c. 13, ss. 40-53.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yay., İstanbul 1971.
- Türkmen, Zekeriya, ”Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sy. 49, Ankara 2001, ss. 49-79.
- _____, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c. 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, c. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002.

Türk İstiklal Harbi IV, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay , Ankara 1962.

Türk İstiklal Harbi IV, Güney Cephesi, Genelkurmay Yay., Ankara 1966.

Yalçın, Semih, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi” *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 156.; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, ss. 155-173.

Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, Çağrı Yay., İstanbul 1980.

Yüceer, Saime, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara - Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa 1997.

ميشك مفاسى	عثمانلى اردوى ھايونى	في اوله ميشك نومروسى
تاريخ تيفى	باش قوماندانلق اركان حريمه رياستى	به نومروسى
ميشك فويلان نومور	شعبه	دئنه مفاسى
مقابلو ميشك مفاسى		تسوى
مقابلو تاريخى		دئنه نومروسى

125

التجارت و قباله - سجن

تارک نام حیات درست تیلند - بکله شیخواره کی نور...

تاریک نام بکله شیخواره سحر مقفله هکن عثمان...

اروسه مخاصات ۹۱۸ سنجه تشریه اولنک انجوشینه...

و علی سابق صحابه و اولی نظراره قلیل اریجده...

بهاره ایستورای حیاتین سطل...

صلاک قیلد تیلن مشرفی برقیه...

حیدر...

قاسم

GNKUR.
ATASE /RSVI
KOL . 1314
KUTU: 1
GOM: 7
BEL : 7.1

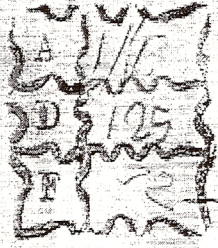
مكتبك انساني	عثمانلي اردوي حياوني	اوراق ارطه سبك نومروسي
تاريخ نيسي	باش قوماندانلق ارکان حربيه رياستي	شعبه نومروسي
ميشه فونيان نومرو	شعبه	سوديك انساني
مقاطعه سبكه انساني		تاريخ تسويدى
مقابله تاريخ		قلم او طمسك نومروسي

اوله بخته سرائق آلفه داره سنده موصلك سرك ذميه سرك
 سارده فاديك سواد ساره ده نك ذميه آلفه سركيه ايدي
 ايدنه سركه نساير ذميه ساره نك سركه ساره سركه ايد
 نظري قنادر
 سركه بويديه سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 باردم بوغدانك سركه سركه
 بوغدانك ۸/۸/۸ سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 سركه سركه سركه سركه سركه سركه

۸/۸/۸

سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 سركه سركه سركه سركه سركه سركه

سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 سركه سركه سركه سركه سركه سركه
 سركه سركه سركه سركه سركه سركه

NO. ISH
 RUM. 1
 CO. 32
 BEL. 32-2

خالد بن الوليد

شماره نامه

مخبر

شماره نامه

واحد

۴۵
شماره نامه
۲

تاریخ
۲۰

ع ۹ معلوم است انکذاک عمایم پاری قریض نجیب و شیخ برادریه اوقایه برادری
اکتوبره ک سوله توفیق درها بینه تجاوزی ایل ایله اوزون کجه دیو سوله
دیگر عمایم داخله ک عتبار برتری انکذاک باسلا دغوی مصادم شجونه انکذاک
درخیز قدره عسک و بر مقدار مقامی حیوانی اتلاف و بیسوز قبوله ایکی طوبی اعتقاد الیه
دکر دردم اوتوز نفوس ضایع اولمدر

۱- سوله کجه اریغا هیکلینه اهالی عموماً دولتی قلم یا ایستکلین و عموماً علیه حیاته مفعم اولمدر

بیله برکتدر

۲- انکذاک عسکری میان اریغ سوله سوره سینه در معلولانه اولمدر مملزده السام

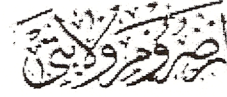
واحد والی دیک

نجیب

۳- ایدر لرده اخله شهنشده ۱۱- ۹- ۴۵

« ییسه ایم کلته »

حرفه

اویدستی قولار در فرماندهان افسان ۱۰/۸/۲۰۸ و ۲۰۸ خلاصه
نوزول ترکه کورسور :

مکتوبی قلمی
عدد

تاریخ

موضوع

لی
سیلانده کلمه بیک محمودیانه سیلانده سقوله یعنی ۱۸ حراره تاریخ قدر بولسا که
برضا بفرست و بریده معلومات بر وجه آتی می آید :
۱- قطعات عثمانیه سیلانده نطقه سنن جملکه که نطقه و بیخ احوال و استقدونی ایمن
ایسه و تشکیلات بایسه انظارک کرکوله بولسا ن سوری بیخ محمودی احوال و
تشکیلاتن فردار اولدقه صدده سیلانده کیه وک - معلوم سزک مستقدونی
تریک اینده بیک و حاله فوندا نده نمایت و عکایت سزکزی تأییه ایسه جملک
تبلینه سولوم - دیمه و کورکیمه بر مدته صدده بغداد هاکی و عوام نطقه
بولسا ن سوری طیاره ایله سیلانده کلمه و بیخ محمودیم کور سزک سیلانده بر حکم
سپه بر مبله سوری بولسا و ایضا نطقه بر ایتمک سر طیاره تشکیلات و تشکیلات
و معلوم و تراف سولیمه مدخله و بخار نده بولسا جینی منتقل لایه جینی قرار لایه
سیلانده بولسا کلمه که نطقه شرایط رعایت ایله سه بیخ محمودیه افسانده جینی
بیخ محمودی کور نطقه جانی قدر و مسکنک تقفینه بولسا سیلانده انظار
بایرخی جملک قضا و ناجیره انظار سولری کوز لیم بولسا بیخ محمودی ایله
مطلوبه بولسا و ۱۰ ملاحظه ده انظار سولر و عسکری عملیه حرکت ایله لایه
ایرانیسه سیلانده کی اسیری فورنار سوزده کوزریمه انظار قوی ناسولوم معلوم
ایسه ادرنوبول ، زالیوز ، سولج ، هجانا ، ارزن ، کلینه اولدورده اتمام
ایسه بعده کرکوله کوزری ایله بیخ جم جله کی انظار قوی عملیه و معلوم ایسه
بوتده صدده کوزون المرافقه کی محاسب کب سزک ایسه انظارک محاسبه کوزریمه

BOA. DH. KMS. nr. 50-3/25 Belge No: 78/1
İ gilizlerin Süleymaniye'yi işgale kalkışmaları üzerine buradaki
Arap ve Kürtlerin Osmanlı idaresini istemelerine dair belge

EK-1

صاحب امتیاز: میرزا رسول صالح الدین

ادرس: سیواس - ولایت مله

شماره: ۳

تاریخ: ۳ خرداد ۱۳۲۳

ارادۀ ملیہ

شماره هفتاد و یک دفعہ نشر اول آورده شد

مطلب: وصال ملیہ ک مدعیین

کود خدایا کوزا ک شدر سزاکه
کود خدایا کوزا ک شدر سزاکه
کود خدایا کوزا ک شدر سزاکه

شماره: ۳ خرداد

نومرو: ۲۰

بازار ارس: ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۲۳ و ۱۲ کانون ثانی ۱۳۲۳

رخی سنه

تورکیا صلحی و اروپا سیاستی

عزیز دولتی آرمسته عقد اولان نام که تاریخین بکوته قدر برستی کجینک حاله الان دنیا بوزنده شورش و فساد و فتنه است که در دول عالمه اولی و ثانی این توفیق است و مجلس برستند و چالشه قاری حاله دنیا به اینه هنوز بر دوزن و بره مدین ...

بر زمانه بولک بر حرارت و صمیمیته تأسیس صلح و صلح او شونده جالیان امر با حکومتی شدی کندی شویجه برکناره چکدی .. اورنه آدین انسانی دستورله بشریت ابدی و شرقی بر خدمت ایستاده صرف غیرت این دین و بیرون و بیرون حضرتاری شدی کیم بلیر نامل بر انکسار خیال قادیسنده نام و تا ترور و عمومی حری دول اختلاف کله جور ملک قدرت و ابانیه اروپا و انکارنده درین بر متدارق او ایاندوران بولک دنیا حکومتی له ماسو

تورکیا صلحی و اروپا سیاستی ... کفر بطوری و کلمه کده در برندن یافته بولک برترندن سوکره عمومی سریه قاریان و صرف ایشیک مسایره مقابل کندیسه بر شرف و منعت تأمین ابدیه من اولان و اینها حکومت کده ششکده سدی چقا بولور ششمی میدان سیاست بالکنر ایکی شخص مملوک هر کونک و شکل نوزک کیرن فکر لیه منجمن هر دقتی یکی بزوا بیدون ترانه لیه عین اندازد

یک دین و رغبت و فکر انتقام ایله احضار ایلیان لنان صلحی استقلال بر اساس قبول بولماندی ... انکار ایلی الی الابه اولور که عزم ایند سیاسی امر بوسوک کولرک حادتا بیه یک زیاده علاقه دار اوله کرکد

شده مسئله سو رو کله سو رو کله من بر حله کترین تورکیا قدرته انتقال ایشدر ... عینا آواد بیلوماتلریک تورکیا ساتی بوند او زاننده ک مندرلی ناندی ... نه ده یونکندن دیک کیرن ... اغلاق و اشباع ایلیان منسلح و صلح عمومی بولده آندلار برتردن و منقرتست آندلاره عالی ازواج ایند انکسار ... زانسه حکومتلریک ده دد فرمای آه ماسو ولز و بولور چک تر ... انکساری آنترفعلی و غیر انسانی پلانک تقابله بولور ... بود که قانته صوامن ایکی نیامی حریبک ... دشمنی کولریک ... نه ایلیانک

تدریجی بر سرورنده استیلا ... عینا آواد بیلوماتلریک تورکیا ساتی بوند او زاننده ک مندرلی ناندی ... نه ده یونکندن دیک کیرن ... اغلاق و اشباع ایلیان منسلح و صلح عمومی بولده آندلار برتردن و منقرتست آندلاره عالی ازواج ایند انکسار ... زانسه حکومتلریک ده دد فرمای آه ماسو ولز و بولور چک تر ... انکساری آنترفعلی و غیر انسانی پلانک تقابله بولور ... بود که قانته صوامن ایکی نیامی حریبک ... دشمنی کولریک ... نه ایلیانک

اینها اسلار فریاد و تظلم و تظلم ایند و یکدکاری برلده قالی ایلیان قدرت از بری اغان آدله لایق اینکساری بولده ... و وقتیکه تأمین ابدیه منکسی آیدیمه

ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

استاد بولده ... و زاننده جیتی ریاسته کوندلین

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

دقه ایله (غلاستون) ک مطامع و مقدر بر اولادی اولدینک ایلیان ایند انکسار ک تقیب ایشیک سیاست مسلمان انکار ... بولورک ک لوسید جوج ک مسلمانان ک حقد

تظلم ایستاد و انشال ایشیک مناطق فرانسولرک بد انشال و احسانه ترک اینک سو رتیه با با اسلاوه قاری بر حیه کوسترک ... اینکسار و انکسار حکومتی بریلدورک مسلمانلره قاری هر

وقتی

یکشنبه
۲۴ شهریور ۱۳۰۲
شماره ۱۰۰
تاریخ ۱۳۰۲

مزارک

مزارک در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران متولد شد. تحصیلاتش در مدارس عالی و در خارج از کشور بود. در سال ۱۳۰۲ به فرانسه مهاجرت کرد و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۴ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۰۶ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۸ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۱۰ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۱۲ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد.

مزارک امضا ایلدلی - دون اوکله زمانندن بری ترك محاصرت - فرانسه نك جوانی

بنازه ایلاف دورتری نامه استیلا آتیرالی وضع امضا ایلدلی - فرانسه نك جوانی آتیرالی بر ماغلی حار - آتیرالی نك خلیسی حنده شمرلك بر طرف ایلدلی - مزارک نك باشلیجه شمرلكی حنده معلومات

مزارک در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران متولد شد. تحصیلاتش در مدارس عالی و در خارج از کشور بود. در سال ۱۳۰۲ به فرانسه مهاجرت کرد و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۴ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۰۶ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۸ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۱۰ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۱۲ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد.

مزارک

مزارک

اساعیل حقی پاشا

سابق اولاد رومی اتر برقیسرتن اولاد طالب اولاد

اساعیل حقی پاشا در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران متولد شد. تحصیلاتش در مدارس عالی و در خارج از کشور بود. در سال ۱۳۰۲ به فرانسه مهاجرت کرد و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۴ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۰۶ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۸ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۱۰ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۱۲ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد.

اساعیل حقی پاشا

مزارک

مزارک در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران متولد شد. تحصیلاتش در مدارس عالی و در خارج از کشور بود. در سال ۱۳۰۲ به فرانسه مهاجرت کرد و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۴ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۰۶ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۰۸ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد. در سال ۱۳۱۰ به فرانسه بازگشت و در آنجا در رشته حقوق تحصیل نمود. در سال ۱۳۱۲ به ایران بازگشت و در وزارت عدلیه مشغول به کار شد.

آرٹیکل ۷۵

EK-4

گردید چک اورٹل مدبر سٹوڈ
گردید لیدر دوج ایڈیٹر اورٹل
مادہ ایڈر

نسخہ ۳ خرورشده

۳۳۱ هفتده این دنه نثر اولتور

مطلب وآراء الملئك مدللیدو

صاحب هیروزوم برسول صلاح الدین
لادسی : میواس سه اراده ملیه
مسئله هیروزوم
مسئله لکچر هیروزوم
ان ایچی یوز آتیش هیروزوم

بازار ایرسی ۸ رجب شرف ۱۳۳۸ و ۲۹ مارتن سنه ۱۳۳۱

بیمتی س واحدت ملیه

سو پوروش ، آردوفا ذاتاً حقیزه نه دیوروش . وطنز
ایچون برتیکه برقتش ، دول سنده (۱) ملک عدالتک (۱)
کودتلی ایتمز ، سلاخیزیری براتلی ایتمز . دهاتلی بنهر .
فقط . دوشونهم ، دانسن دشنه سرعت اوفوماز دیولی . سو
پلانتری عیجا ملتیزی سادکازی ، غایردقزی ایچونتی
اویدیوریوروز ؟
بالمطیع ، خلیز . اولا قسادوریمک . سوکرا . قولایچه
پوتقی . . .
تاکری به چوق شکر ، ملک حقیقی برلکی بویالاتز ،
افزارل ، اتیزخارده قطعی آرکتهدی .
هرکی ددوشوتیورودی : یک اعلاء توی ملیه ، یعنی
مات دشنلریزدن نه لستدیور ؟ . اوز وطنی . سرچ حتی
ده کلیس ؟ . اولای اوتلر بوخقلری تاموسی وعیدله پوزه
تأمین ایسونلر . سوکرا بزده سلاخیزیری براتلی . ز
کندی حفرلنه ، کندی طوریاقلرینه کوز دیکه بودک
صلیح ایچون برتیکه تشکیل ایلم .
سوکرا ، واقتاردها . . . کوپا آتاپولیده حاضر هی
مساهمقل وایها دیلوروش . . . اورویاک افکار هوموسی
نواچه سده تیزین حکومتلری ، ملتیزیکندی ایبراتی
حتلی کوسترملک ایچون ، بوچیرگن اتزایده ارتکابدن
یکیندیبر . . . حقیقت میدانه ، اتیز ایچی ، ظلم و فظیحه
دافیدیلان حکومتلر و مجلسی لیدر دوسه سده شی ، بی طرف
برهنت تقبیح بر زم ادازه مردکی ، برده کندی اشتغال
قاری اتنده کی عالمکی کز سوتاز ، اوزمان داپورلی بیون
اورویا تتر ایسونلر : زم عدالت ومسویتور ، اونلرک
بیلر ووشونخوارلقاری میدانه چینهار هیچ شهبیه وترده
دوشمکه لوزم وق . . . دیلم . . . دشمن ، دشنه رحمت
اوقوماز ، بالان سوئر و افزا اویدیوروز ، دولایلر چورود . . .
نایاپار ، یاسک الو برورک بزسوک قدوزم ایلم عدالت
الهیون امیدیزی کیمیلر و تیجهده ملی حقیقتیزه صاحب
اولچنده شیه ایچیم .

دشمنلریزکی اوز اودومک ، تورک و اسلام تانی
دنیدن قله برقم قصد ملومات . یله زده اوردنی سوک
وخیج شریعه استانبولک جیرا دقرا اشتالیدر .
تکرار سولیمک ایستدکم مؤلف حکومتلر احتلال
صاریتک قوت و عزم مابیک تشکیل ایندیکی صارصلماز
چیته اعتراف و مقاومت قارشوسنده آیدایینی کورویچه
بوندن ایکی اشتاده انجک ایستدیلر :
بری پوآفیر ضربه ملیتی قرقه ده دوشوردمک ،
دیگری ، یک مهم ؛ امین اولهلم که و دنیاه بالکز
طوبیتره ، بالکز یازماریه کورده کندی دنیایی اسیر یاشاق
ایستین بواج کوزول دشمنلریز برزمان کلچک بالکز
کندی مذهب ساریتکی ، یاره طوزاهی قاریتاری
مدانه ایمن طوباری آتاجلی ، دده دناظرلی بیوروتیک
عقل و همسکر بولایچه بی . جهان پرورک انقلابی کیمیک
پوتون دنیا ، ملت اشتاریه ، قاددانی اولچنلر . اوله یاره
بیر ، بیخونقان دو کلسون ، ارشیز عمل حاضر ساکنان

شوقا قارتورده مسروم و تحیب ملتیزیک کیمیکه اولدینی
بریک دورلو مصیبت و قلاکتلر ایله پوتون قلوب عیالیه کندو
وویجیده ایسهده بوئیجه مظالم و غیایه لاشسو آتا و طنک
طوبتیکی و تقیبت عزم و جزم ایستیک دورلو برلکی ، پول
برلکی ایله کسل وایسه برانده دور .
هر قلاکت شیه عیالی ایلمدریم .
أومده ، ویق وارلنمز ، ملیتیکوز قصد ایلمدن بیل
دشمنلریزک افغان ادب و طردقاری سادات مذمتیکانه
وظائف ایله آیدین تورک لکارتق بردها قلمه انجیمه چاتری
اختلافات شخصی ایله ملی حفرتی مدافعه قدرتیاب اولیه
جنمزی ملن ایلمک بز اوز وطنیزی ، سوکول بریدیژی
پارچلاق ، پیلایشق ایستدیلر .
ازمیریژی برنالیلر ، آلمه غری فرانسوز ، روسلری
اکلیزلی انتقال ایستدیلر . یواش یواش سار کلتوریزده
گبرلی و عزمس الغری اوزانغه یانلادیلر .
برکت ویرسونک مانور لیکلرک یک جابوق حس
ایندی . اغفالکار و یازق سوزلر ، قاپیلیدی ، اغمالیستک
الطوبتیجی سرتیبیه شیه کمن اولی سرعته وحدت
و قتاده سوق اییدی .
صردار اولمکدن ایسه دینی بیورودی بولنده چارینه
پارینه شیه اولهلمک لازم کلدیکلر و برلک دارینه سادتی
موجب اوله جتی ذاتاً مسلمانلرک اولی . غیری بیلیک اوچوز
سنه اول پوتون امت اوکر کنندی .
برجراوت برهشت و ملت حسیات دینه و ملیتی
عقیر آمیز مهابهردن غیانه کتلی اغمالیون ملت عظیم
رعزم سمدانی ایله سلاحه ساریلیدی . ازمیر چیم سنده ،
مرعشده ، عفتانده ملکلی مدانه ایستدی . ولادیم کان
واقنده حالا ایدیور . و اوز بیورودیزیک نماداً غنایسته قدرده
بسیجک .
آه ، کوزلری کور اولسن ، وار ملو نازله . . . استانبول
سار موقدرده دینی ، ایمانی ، الهیاتی و برتیکلکی اوتوتوق
شکت آککنک ، یخ سورده ریجهت بورسدن اشتلال ایندییز
لورغمه عیدی اداده و عزم ملی اوکند . هرمله آکلیک
بیور اوله جتی دشمنلریز چوقدن اشتلال ایندیکاری کلتکلر
زی زده اداده ایلوب چیکه چیکاری ،
آادولیک هومی اماندن آریلان برقاچ امانتکارک
چه اهری ده هر کورده قورم نایاسنده ایسهده لیکنیزک
جیلاستی و امت همکد هجر اولستی ایستین دشمنلریز
نه زاده اعظم ایلمدرک آردوفا بیلدیوریلر . چیرسکه
دولایک حفرتم و نظام حکومتلر کندی اشتلالی
لایحه حقیقی ایچون انطولیله کوزچوک بر عیالیتی
ت کوزله کوزله بیوریدی . آرانسلریه بیون دنیایا بیورده
اندیل کورده دینر .
قلم و مداد و قلمدان ساقده ، ایسهده برناله برناله

قوای ملیه ایلمان بیدیلر ، بالانلر ، اقرارل ، اتیزملق
قلمه ورمه تیجه سوک و مؤسلف عظیم شریعه و دوشوریل
یک اوچوز سنه ک خلایق مفریق آتیز سنه ک سلطنت
تحکامی نظم وست ایله اشتغال ایستیلر .
کلتک اوز اولادلی ، دوشونمل قاری ، عقل
بیچک مدافعلی برر برد طوبتولی بایل سارتن بر نظیر
ایچی ایچون هیب مالمیه کورتورلی . . .
اول خلایق ، بوچه ملک کوز بیکی ول ، بدمزه
شیزلره یزیه یله آل اوز ایلمقدن منع نفس ایلمدی .
فقط ، تاریخلر ایچون ایدی برشین شجاعت تشکیل ایلدی بو
مظالم و فحایع ایلمتک غری صارصلیدی . . . بالکس کسب
وصانت ایستدی . . .

زیرا اسلام ایچون تلک فقه لاندی دشمن ظلمن
آزیدوه ، ملتده اولکدن دهافته جالیلیق ، و برلک
کوسترمی امانت ایستی . نقتت ، نانی برنه قاپیاشق
درجه سته بر اخوت حاصل اولدی . . .
تیکلی دفع ایچون ملک سوک زمالارده کوز .
دیگی خارقلر انسان سرتلره ، ایلمدره غرق ایدیور .
اوخ و نهیلا ، دشمنلریز باشیز هایدنی وقت سرسملر
نهجک ، آریلاچی ، قاریتجی قن ایندیکاری حاله
ملتمز بوگون سرعه میونلری طوبایور یارین آتقرد .
برلک بیکلر ، دنیایه یاشه . بولان اشتدادی ، کلکتی
قوردنی ایچون اولک حاسر اولدینی بردها یک مستلر بر
حرکت مدنیه و ملی اولوق کوزسرتیکدر .
یاشاق لایستین ملت اولدی برنه .
بلا بزال وحدت عظیمی یزیه غیورکله چیتدن

دشمنلریزکی اوز اودومک ، تورک و اسلام تانی
دنیدن قله برقم قصد ملومات . یله زده اوردنی سوک
وخیج شریعه استانبولک جیرا دقرا اشتالیدر .
تکرار سولیمک ایستدکم مؤلف حکومتلر احتلال
صاریتک قوت و عزم مابیک تشکیل ایندیکی صارصلماز
چیته اعتراف و مقاومت قارشوسنده آیدایینی کورویچه
بوندن ایکی اشتاده انجک ایستدیلر :
بری پوآفیر ضربه ملیتی قرقه ده دوشوردمک ،
دیگری ، یک مهم ؛ امین اولهلم که و دنیاه بالکز
طوبیتره ، بالکز یازماریه کورده کندی دنیایی اسیر یاشاق
ایستین بواج کوزول دشمنلریز برزمان کلچک بالکز
کندی مذهب ساریتکی ، یاره طوزاهی قاریتاری
مدانه ایمن طوباری آتاجلی ، دده دناظرلی بیوروتیک
عقل و همسکر بولایچه بی . جهان پرورک انقلابی کیمیک
پوتون دنیا ، ملت اشتاریه ، قاددانی اولچنلر . اوله یاره
بیر ، بیخونقان دو کلسون ، ارشیز عمل حاضر ساکنان

قوای ملیه ایلمان بیدیلر ، بالانلر ، اقرارل ، اتیزملق
قلمه ورمه تیجه سوک و مؤسلف عظیم شریعه و دوشوریل
یک اوچوز سنه ک خلایق مفریق آتیز سنه ک سلطنت
تحکامی نظم وست ایله اشتغال ایستیلر .
کلتک اوز اولادلی ، دوشونمل قاری ، عقل
بیچک مدافعلی برر برد طوبتولی بایل سارتن بر نظیر
ایچی ایچون هیب مالمیه کورتورلی . . .
اول خلایق ، بوچه ملک کوز بیکی ول ، بدمزه
شیزلره یزیه یله آل اوز ایلمقدن منع نفس ایلمدی .
فقط ، تاریخلر ایچون ایدی برشین شجاعت تشکیل ایلدی بو
مظالم و فحایع ایلمتک غری صارصلیدی . . . بالکس کسب
وصانت ایستدی . . .

زیرا اسلام ایچون تلک فقه لاندی دشمن ظلمن
آزیدوه ، ملتده اولکدن دهافته جالیلیق ، و برلک
کوسترمی امانت ایستی . نقتت ، نانی برنه قاپیاشق
درجه سته بر اخوت حاصل اولدی . . .
تیکلی دفع ایچون ملک سوک زمالارده کوز .
دیگی خارقلر انسان سرتلره ، ایلمدره غرق ایدیور .
اوخ و نهیلا ، دشمنلریز باشیز هایدنی وقت سرسملر
نهجک ، آریلاچی ، قاریتجی قن ایندیکاری حاله
ملتمز بوگون سرعه میونلری طوبایور یارین آتقرد .
برلک بیکلر ، دنیایه یاشه . بولان اشتدادی ، کلکتی
قوردنی ایچون اولک حاسر اولدینی بردها یک مستلر بر
حرکت مدنیه و ملی اولوق کوزسرتیکدر .
یاشاق لایستین ملت اولدی برنه .
بلا بزال وحدت عظیمی یزیه غیورکله چیتدن

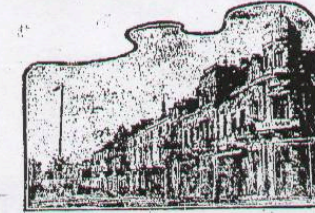
دشمنلریزکی اوز اودومک ، تورک و اسلام تانی
دنیدن قله برقم قصد ملومات . یله زده اوردنی سوک
وخیج شریعه استانبولک جیرا دقرا اشتالیدر .
تکرار سولیمک ایستدکم مؤلف حکومتلر احتلال
صاریتک قوت و عزم مابیک تشکیل ایندیکی صارصلماز
چیته اعتراف و مقاومت قارشوسنده آیدایینی کورویچه
بوندن ایکی اشتاده انجک ایستدیلر :
بری پوآفیر ضربه ملیتی قرقه ده دوشوردمک ،
دیگری ، یک مهم ؛ امین اولهلم که و دنیاه بالکز
طوبیتره ، بالکز یازماریه کورده کندی دنیایی اسیر یاشاق
ایستین بواج کوزول دشمنلریز برزمان کلچک بالکز
کندی مذهب ساریتکی ، یاره طوزاهی قاریتاری
مدانه ایمن طوباری آتاجلی ، دده دناظرلی بیوروتیک
عقل و همسکر بولایچه بی . جهان پرورک انقلابی کیمیک
پوتون دنیا ، ملت اشتاریه ، قاددانی اولچنلر . اوله یاره
بیر ، بیخونقان دو کلسون ، ارشیز عمل حاضر ساکنان

تاریخ ۱۳۳۴ هجری قمری ... شماره ۴۰ ...

پیکر کبک

شماره ۶۷ ... صاحب امتیاز و سرکارش ...

حمله سز و کمیسر سز (۴۰۰۰) تورک

تاریخ ۱۳۳۴ هجری قمری ... حمله سز و کمیسر سز (۴۰۰۰) تورک ...

احمد عزت پاشا قاپیبه سز استعفا

تاریخ ۱۳۳۴ هجری قمری ... احمد عزت پاشا قاپیبه سز استعفا ...

حکومت بحرانی

تاریخ ۱۳۳۴ هجری قمری ... حکومت بحرانی ...

شور داخله

تاریخ ۱۳۳۴ هجری قمری ... شور داخله ...

کوشای ندی

تاریخ ۱۳۳۴ هجری قمری ... کوشای ندی ...

مصلح کوشای ندی

تاریخ ۱۳۳۴ هجری قمری ... مصلح کوشای ندی ...

پیکر

کتابهای تازه • اخبار • گزارشات
شماره ۵۸ • ششمین شماره • ۱۳۳۴

شماره ۵۸ • ششمین شماره • ۱۳۳۴
روزنامه پیکر

هر کس سیاحتی نظر اولیوس سیاسی و علمی و ادبی غیره
تیرا آید: انتشار کرد - شماره انتشار: ۱۹۵ - پسته تیرا: ۴۶۳

منار که دون اوله این مضامین و جبهه تبلیغات اجرا قلمشدر. اک طوغری شرایط بو نسخه مندر.

منفرد منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری
باز و سوره کتبیکه در روزنامه تبلیغات منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

دوت منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

اسماعیل حقی

اسماعیل حقی
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

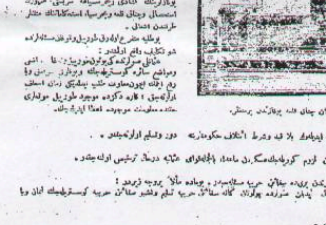
اسماعیل حقی یا منار که نامک حقیقی

اسماعیل حقی یا منار که نامک حقیقی
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

مجموعه اجتماع

مجموعه اجتماع
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

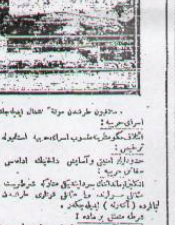
منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

اسماعیل حقی

اسماعیل حقی

اسماعیل حقی
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

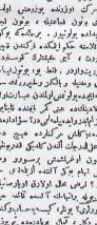
اسماعیل حقی یا منار که نامک حقیقی

اسماعیل حقی

اسماعیل حقی یا منار که نامک حقیقی
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

مجموعه اجتماع

مجموعه اجتماع

مجموعه اجتماع
شرایط حقیقی و منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

منار که نامک حقیقی و صحیح شرطری

اسماعیل حقی

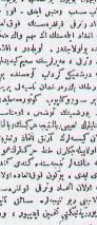
اسماعیل حقی

اسماعیل حقی یا منار که نامک حقیقی

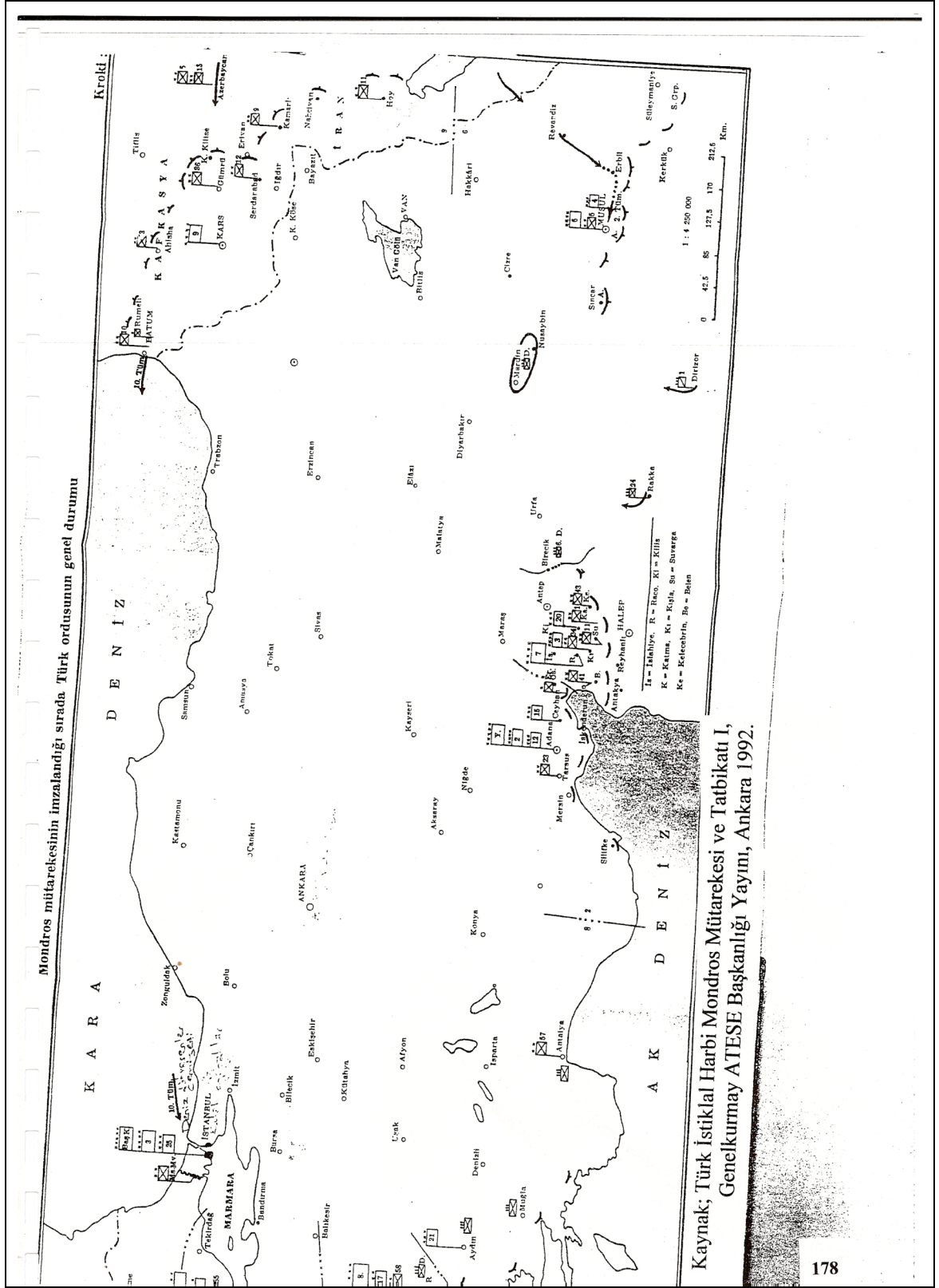

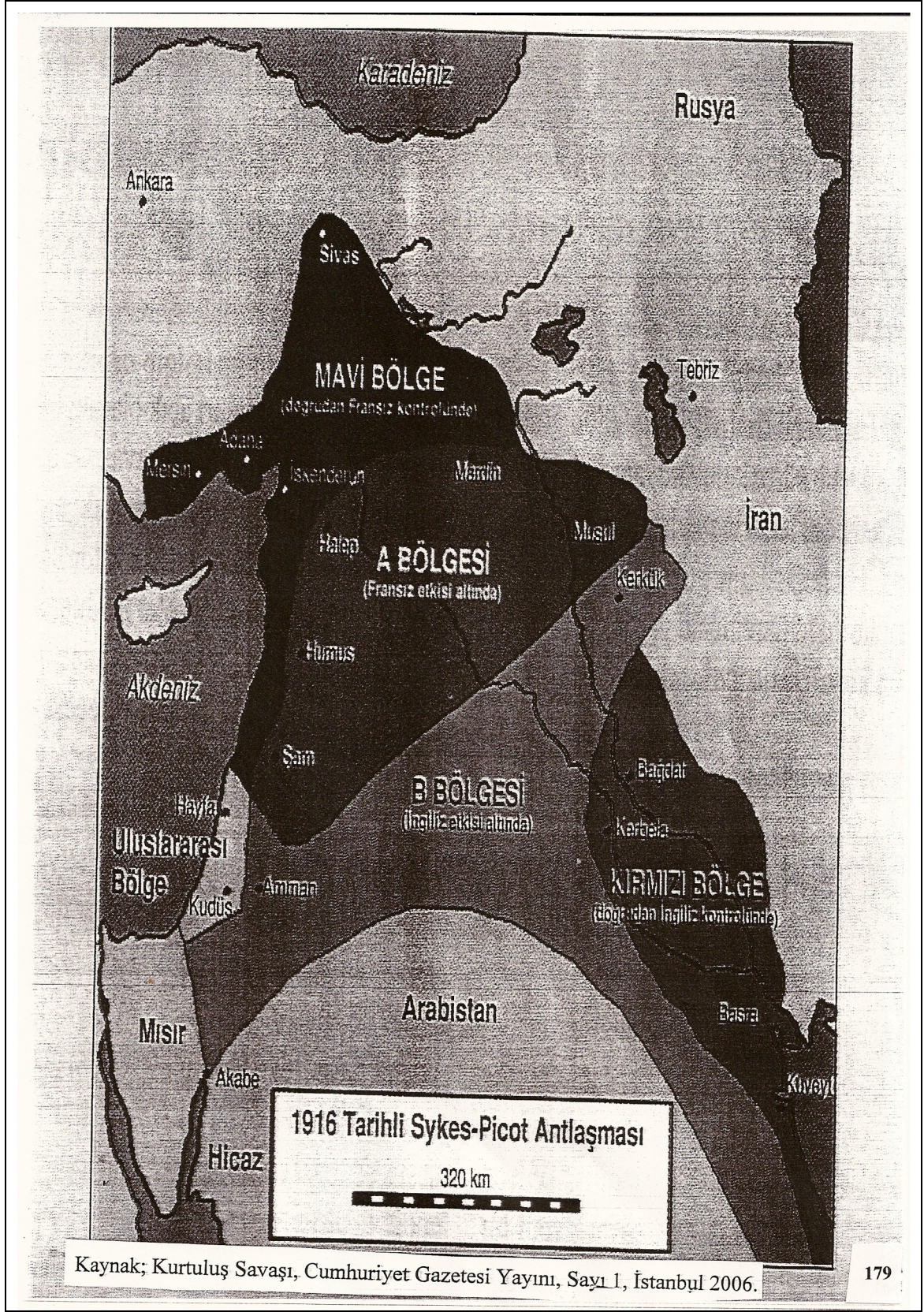
اسماعیل حقی

مجموعه اجتماع

مجموعه اجتماع

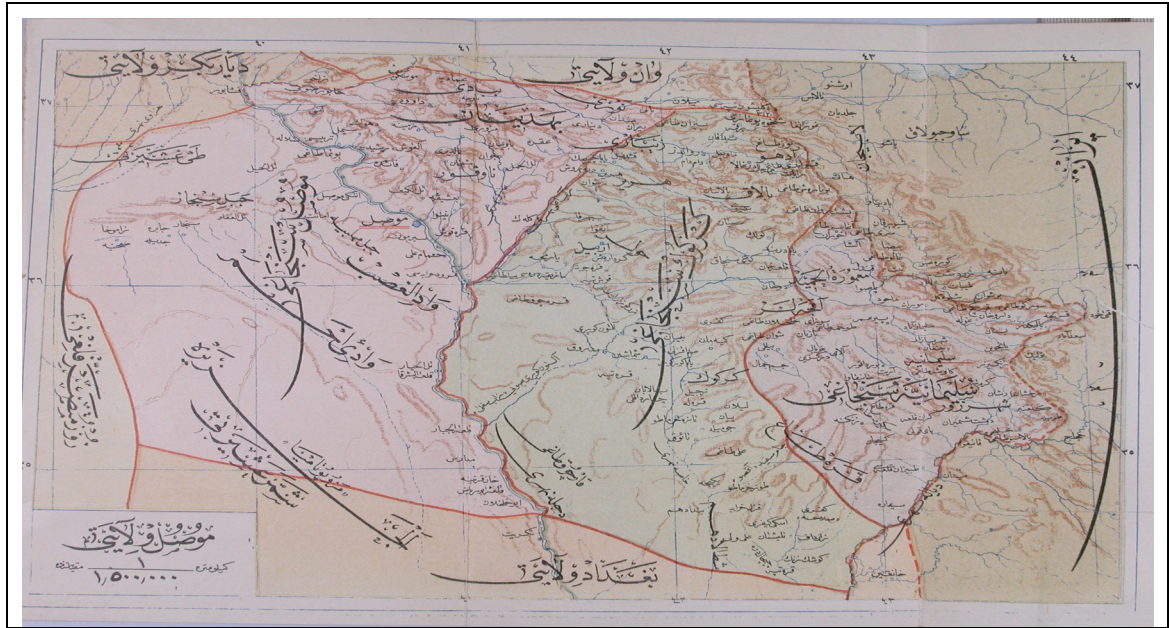

Kaynak; Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Sayı 1, İstanbul 2006.

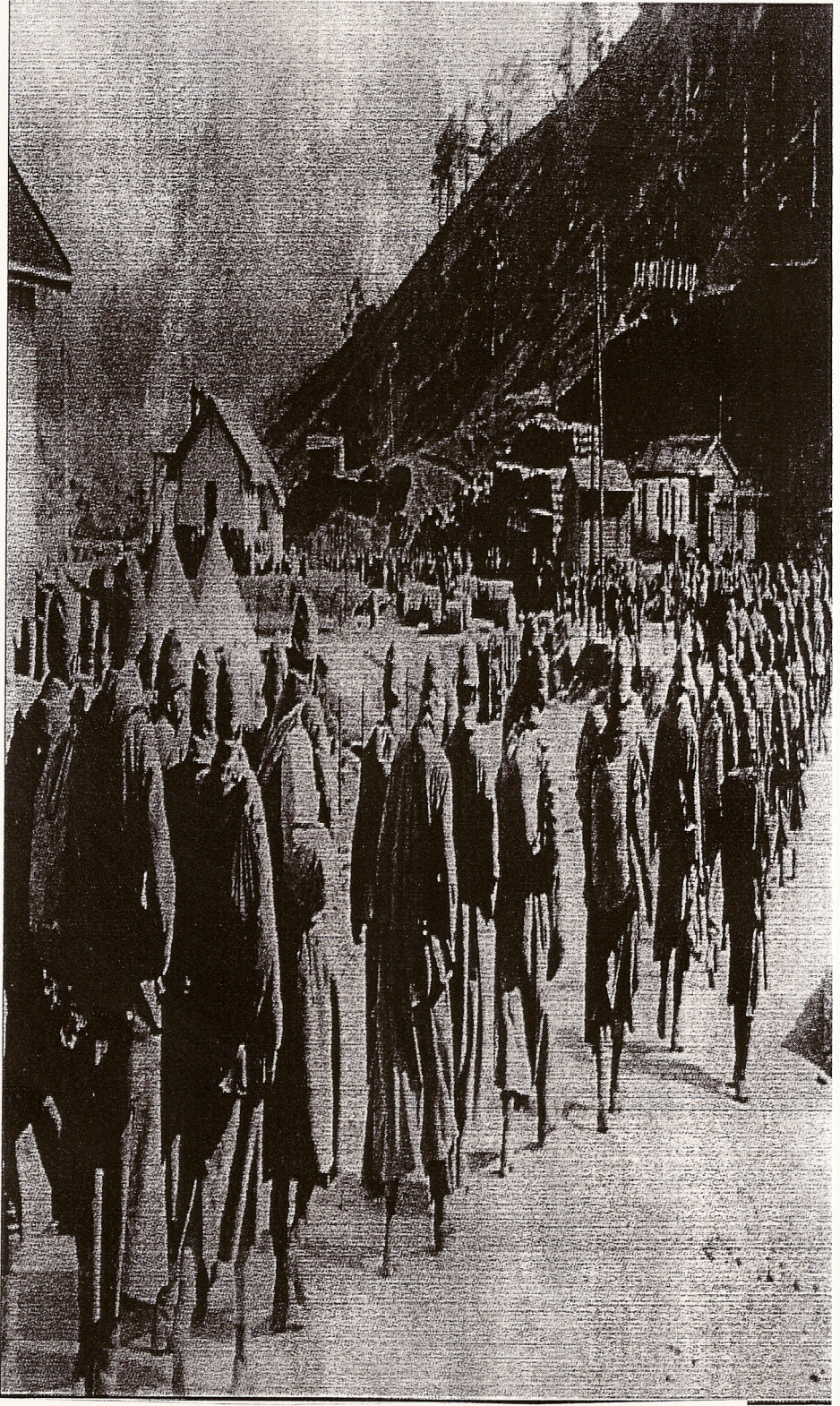

Mondros Mütarekesi
gereğince terhis edilen
Osmanlı askerleri
birliklerinden ayrılıyor.

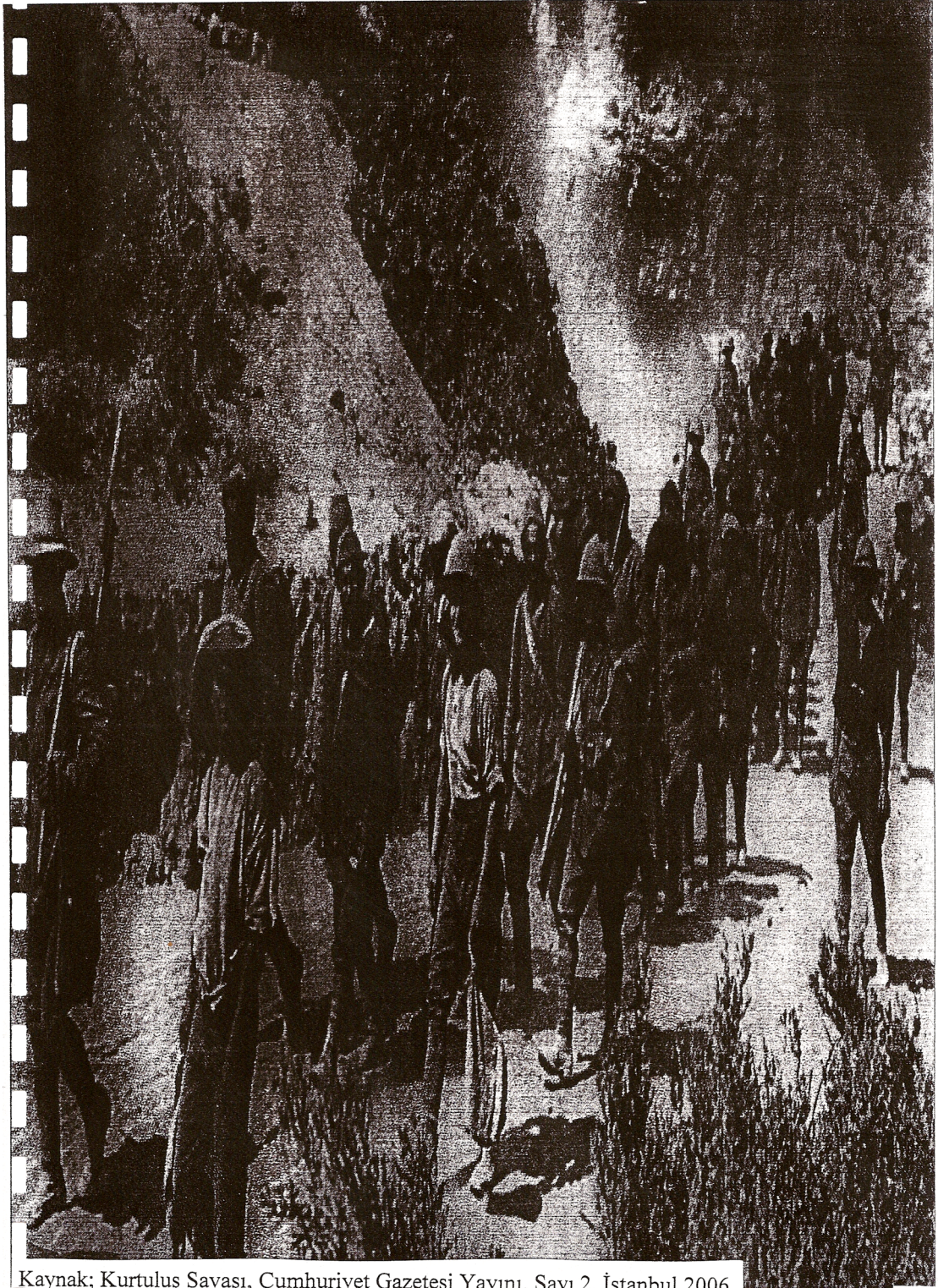
Kaynak; Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Sayı 1, İstanbul 2006.

185

Kaynak; Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Sayı 1, İstanbul 2006.

Mondros Mütarekesi için ara buluculuk etmesi istenen
General Townshend kurmay subaylarıyla birlikte

Kaynak; Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Sayı 2, İstanbul 2006.

Dünya Savaşında esir düşen Türk askerleri

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ			
Doğum Yeri ve Yılı :	Bergama / İZMİR		1976
Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise :	1990	1994	Çanakkale Sağlık Meslek Lisesi
Lisans :	1994	1998	Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans :	2003	2006	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Doktora :	-	-	-
Medeni Durum :	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi :	İngilizce		Orta
Çalıştığı Kurumlar :	Başlama ve Ayrılma Tarihleri		Çalışılan Kurumun Adı
	1.	1994	1999
	2.	1999	Halen çalışmakta
			Sağlık Bakanlığı
			Milli Eğitim Bakanlığı
Yurtdışı Görevleri :	-		
Kullandığı Burslar :	-		
Aldığı Ödüller :	-		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :	-		
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :	-		
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :	-		
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:	-		
Yayımlanan Çalışmalar :	-		
Diğer :	-		
			20.09.2006 Derya AYDIN